

DR HOFFMANN EDITH

RÉGI
MAGYAR
BIBLIOFILEK

MAGYAR BIBLIOPHIL TÁRSASÁG

I

9

2

9

A MAGYAR BIBLIOPHIL TÁRSASÁG
E KÖNYVET TAGILLETMÉNYÜL
ADJA AZ 1928 ÉS 1929. ÉVEKRE.
KÉSZÜLT 550 SZÁMOZOTT PÉL-
DÁNYBAN MERÍTETT PAPIRON

 SZÁM

RÉGI MAGYAR BIBLIOFILEK

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ	13
NAGY LAJOS KIRÁLY KORA	
Nagy Lajos király	17
Imrefia János pozsonyi őrkanonok	23
ZSIGMOND KIRÁLY KORA	
Zsigmond király	29
Tamás csázmai és zágrábi kanonok	36
ALBERT KIRÁLY KORA	
Albert király	41
Pálóczy György esztergomi érsek	42
I. ULÁSZLÓ KIRÁLY KORA	
I. Ulászló király	49
V. LÁSZLÓ KIRÁLY KORA	
V. László király	53
Vitéz János esztergomi érsek	57
MÁTYÁS KIRÁLY KORA	
Mátyás király	73
Janus Pannonius pécsi püspök	104
Garázda Péter nyitrai főesperes	104
Debrenthei Péter zágrábi püspök	107
Báthori Miklós váci püspök	109
Kálmáncsehi Domonkos székesfehérvári prépost	111
T húz Osvát zágrábi püspök	119
Filipecz János váradi püspök	122
Drági Tamás királyi személynök	124
Sankfalvi Antal pozsonyi prépost	125
Nagylucsei Orbán egri püspök	126

Nagylaki István bácsi és fehérvári kanonok	130
Várad Péter kalocsai �rsek	131
Ifj. Vitez János szeremi püspök	135
Kinizsin� Magyar Benigna	139
György topuszkói apát és rozsonyi püspök	141
Han János pozsonyi kanonok	152

II. ULÁSZLÓ KIRÁLY KORA

II. Ulászló király	161
Székely Miklós váradi kanonok	169
Haczy Márton váradi kispr�post	169
Imre bulcsi apát	170
Thurzó János boroszlói püspök	170
Bakócz Tamás esztergomi �rsek	177

II. LAJOS KIRÁLY KORA

Szatmári György esztergomi �rsek	185
Perényi Ferenc váradi püspök	187
Henckel János, Mária kir�lyn� udvari papja	189

JEGYZETEK	193
---------------------	-----

KÉPMELLÉKLETEK	213
--------------------------	-----

C�MERT�BL�ZATOK	293
---------------------------	-----

N�VMMUTAT�	297
----------------------	-----

A szellemi értékek világában a nemzetek műveltségének mértéke a könyv. A mai időben épúgy, mint a középkorban. Minél több a könyvszerető ember valamely országban, annál magasabb kulturális nívóját szabad feltételeznünk annak az országnak. A következőkben a mohácsi vészig terjedő időkből a régi magyar bibliofilek tekintélyes sorát mutatjuk be az olvasónak. Az egymásután felsorakozó 34 könyvtár jelentőségéhez nem kell magyarázatot fűznöm, mindennél meggyőzőbben bizonyítja azt a magas szellemi és művészi színvonalat, melyen hazánk már a középkorban állott. Büszkén nézhetünk végig rajtuk, oly sorozat ez, mely mellé még a nagy és boldog nemzetek közül sem mindenik tud hasonlót állítani. S az anyag, melyet bemutatunk, csak egy maréknyi abból, ami Magyarországon egykor volt; parányi töredék, mely a török pusztítás s egyéb veszedelmek után megmaradt. Bizonyosra vehető azonban, hogy több is fennmaradt a ma kimutatható anyagnál, de egyrészt egyes nagy magyar könyvtárak, mint Janus Pannoniusé és Hantóé minden címer és bejegyzés híján ma már örökre felismerhetetlenül lappanganak Európa különféle gyűjteményeiben, másrészt a gyűjtemények magyar szempontból nincsenek is eléggé átkutatva és bizonyosan rejtegetnek olyan darabokat, melyekről a beljűk rajzolt címer segítségével még megállapítható magyar származásuk. Bízunk benne,

hogy a függelékben közölt címertáblázatok segítségével hamarosan több kézirat is felszínre fog kerülni s a könyvünkben közzétett anyag a közel jövőben jelentékenyen megszaporodik.

Könyvem nem adja a magyar könyvgyűjtők teljes sorozatát. Csak olyanokra szorítkoztam, kik nyilvános szereplésüknél fogva is nevezetes személyiségek, vagy pedig ha egyébként ismeretlenek, úgy fennmaradt könyvük, akár művészi, akár más szempontból fontos darab. Jelentéktelen személyiségek jelentéktelen könyveit nem tartottam szükségesnek tárgyalásomba bevonni, mert az csak a számot gyarapította volna, anélkül, hogy az egésznek amúgy is impozáns képét lényegesen javította volna.

Egyáltalában nem voltam tekintettel intézmények, templomok, kolostorok könyvtáaira sem. Még akkor sem, ha a könyvekben olvasható bejegyzés tanúsága szerint egy meghatározott egyén megrendelésére és ajándékképpen kerültek is az illető gyűjteménybe.

A kéziratok tárgyalásánál nem ragaszkodtam ahhoz, hogy egyenlő terjedelemben szóljak mindenikről. Az irodalomban bőven és helyesen ismertetett darabokról nem tartottam szükségesnek annyit mondani, mint az olyan emlékekről, amelyeket magam mutathatok be először, vagy melyeket új megvilágításban tárgyalhattam. Végül magától értődő oknál fogva nagyobb súlyt vettem oly kéziratokra, melyeknek művészi dísze Magyarországon készült és nem idegenben.

NAGY LAJOS
KIRÁLY KORA

NAGY LAJOS KIRÁLY

A magyar könyvgyűjtők sorát az Anjou-házból származó Nagy Lajos királlyal nyitjuk meg. Nem akarjuk azonban evvel azt mondani, hogy ő vele kezdődött a könyvgyűjtés Magyarországon. Ellenkezőleg, a gyűjtés ez a neme már az előző századokban is magas színvonalon állt nálunk. Például a XII. századi salzburgi miniaturfestészet egyik legragyogóbb alkotása, az admonti kolostor büszke kincse, a Guthkeled-Biblia, 1250-ig a csatári monostor tulajdona volt. De ép a felhozott példa is bizonyítja, hogy ami a mostoha idők folyamán megmaradt, az a viszontagságok ellen mindig jobban védett kolostori könyvtárak tulajdonából ered és nem magángyűjteményekből. Sem teljesen hiteles királyi kéziratot,¹ sem főúri vagy papi tulajdonból származót nem ismerünk a Nagy Lajost megelőző időből.

Nagy Lajos király uralkodása a műveltség új korszakát nyitotta meg hazánkban. Az ő idejébe esik az első magyar egyetem megalapítása 1367-ben, Pécsen, melynek tanszékeire kitűnő tudósokat sikerült megnyernie. A kultúra érdekében tett számos intézkedése pedig arra vall, hogy a tudománynak és művészetnek őszinte barátja volt.

A régebbi irodalomban szokásos volt Nagy Lajos „jeles könyvtáráról“ beszélni, melynek négy darabja máig is fennmaradt.² Hogy könyvtára mekkora volt, azt ma már meg nem ítélni, bizonyos azonban, hogy a Csontositól neki tulajdonított négy könyv közül az objektív vizsgálatot csak egyetlen darab állja ki, még pedig a „bécsei Képes krónika.”³

E kézirat, melynek szerzőjéről Jakubovich Emil⁴ bebizonyította,

hogyan az Kálti Szomajon Mihály fia, Márkus prépost volt, pusztán mint illusztrált könyv is csodálatosan kedves és élvezetes mű. Hozzá fogható nincs több a magyarországi kéziratok között. Mint viselettörténeti kútfő egyedülálló jelentőségű, mint műalkotás a magyarországi művészet egyik nagy rejtélye, mert mai ismereteink alapján lehetetlen eldöntenünk, hogy ki készítette a miniaturákat, sőt még azt is, hogy magyar ember volt-e festőjük vagy idegen. (1. tábla.)

A bájos könyvből a művész kifogyhatatlan mesemondó kedve árad felénk. A Nagy Lajost udvari emberei körében bemutató pompás címlapon kívül egész nagy jelenetek, kis ötletek, egyes királyok és vezérek alakjával díszített iniciálék, lapszédíszek özöne borítja a krónika lapjait. S ha az illusztrációkat a szöveggel összevetjük, meg kell állapítanunk, hogy a miniatör vagy nagyon gondosan olvasta el a krónika szövegét, vagy pontos utasítást kapott, mert a festmények, egyetlennek kivételével, a legapróbb részletekig követik a szöveg szavait. Kedves, naív hangján előadott meséit a festő ugyanolyan bájjal meséli el, a történet egymásutánját szokás szerint úgy jelenítve meg, hogy egy képbe több jelenetet is beszorít. A krónika egyszerű szavai sokszor költőiekké és drámaiakká gazdagodnak s gyönyörű hősi dalok szárnyalása hallszik belőlük. A képek pedig úgy hatnak, mint édesen felzengő kísérete a dalnak.

A szép együttes pontos egybehangzását csak egyetlen kivétel szakítja meg. A szóbanforgó esetből azonban fontos következtetéseket vonhatunk. Szent László temetéséről a Képes krónika egész röviden ennyit mond: „és eltemettetéék Váradon a maga monostorában.“ A festő azonban erről az eseményről többet tud, mint amennyit a szövegben olvasott. Pontos ismeri Szent László legendájának részleteit, még pedig úgy, ahogy azt más magyarországi legendás kéziratok mesélik, hogy t. i. a nagy hőség miatt nem merték a szent király akarát követni és a messzi Váradra vinni holttestét, hanem Fejérvár felé mentek vele. „És mikoron az szálláson elnyugodtak vóna, nem aluszik

vala sem az uristen, sem az bódog szent.“ Reggelre sem a szekeret, sem a szent testét nem találták, „de mikoron Várad felé tértenek vóna, látták: hát minden emberi segödelemnél kil Várad felé mégyen az szent test mind szekerestől.“⁵ A Képes krónika azt a jelenetet ábrázolja, mikor Várad falai alatt rátalálnak a Szent Lászlót vivő szekérre, mely elé nincsenek lovak fogva.

Mi a magyarázata annak, hogy a festő a szentről egy egész csodával többet tud, mint a krónikás? A krónika szerzőjétől erre utasítást nem kaphatott, márcsak azért sem, mert ha az fontosnak tartotta volna az ismertetett részletet, ő is bevette volna elbeszélésébe. Jártassága a magyar szent legendájában mindenképen feltűnő. Lehetséges, hogy a legenda részleteit valamely régebbi hazai krónikából ismerte, lehet, hogy az országszerte regélt legendát hallomásból jegyezte meg s az is lehet, hogy látott olyan festmény-ciklust, talán éppen a váradit, melyen a jelenet ábrázolva volt. A ránk maradt falfestmény-ciklusok későbbiek a kódexnél és ezt a jelenetet véletlenül nem is ábrázolják, úgyhogy belőlük semmiféle tanulságot nem meríthetünk. Bizonyos azonban, hogy e jelenetnek is megvolt a tipikus ábrázolási módja. S midőn a festő a szövegben azt látta, hogy Szent László temetéséről van szó, talán nem is gondolva arra, hogy a szövegtől függetlenül jár el s egy el nem mondott legendát fest meg, beillesztette a szöveg közé a temetés szokásos ábrázolási módját. Annál is valószínűbbnek látszik ez, mert sehol sem mond többet a kép, mint a szöveg, csak éppen annál a legendánál, melynek jeleneteiről már akkor kialakult képtípusok voltak. Akárhogy legyen is, a legenda részleteiben, annak ábrázolási típusaiban való jártasság, semmi más módon nem magyarázható, minthogy a kézirat Magyarországon készült. Oly művész készítette, kinek módjában volt akár szemlélet, akár hallomás útján a kérdésben tájékozódnia. Idegenben élő művésztől ez föl nem tehető.

A jelenet előfordul a nagyfontosságú s csak valamivel későbbi

vatikáni Képes Legendáriumban is,⁶ de kissé eltérő módon: zárt halottas kocsival s Várad képe nélkül. Ellenben egészen hasonlóan egy Zsigmond-kori Legenda aureában, melyről még lesz mondanivalónk.

A másik körülmény, mely a krónika festményeinek föltétlen magyarországi eredetére vall, a korabeli kosztümöknek már több kiváló szakértőtől⁷ tárgyalt természetűsége. A magyar és a kún viselet legkisebb részleteiben és minden változatában jártas a művész. Olyan bőséges ismeret és a közvetlen megfigyelésnek olyan gazdagsága fejeződik ki a szemmellátható kedvtelésben, mellyel a kosztümök festve vannak, hogy az elképzelhetetlen lenne valakiről, aki nem él az országban. Ugyanílyen jártasságot árul el a művész a fegyverek dolgában is. Némely vezér kezében például szablya van, jóllehet a Nagy Lajos korabeli magyarok egyenes kardot viselnek. Nyilván következik ebből, hogy a festő arról is tudott, hogy a honfoglalás-kor magyarjai kezében otthonos volt az a fegyver, melyet a maga korabeli Magyarországon csak kúnok vagy más keleti betelepültek oldalán látott.

Mindezek után alig lehet kétséges, hogy a kézirat Magyarországon készült.⁸ A nagy kérdés csak az, hogy magyar ember festette-e, vagy pedig az udvarnál dolgozó valamely nápolyi művész munkáját kell-e benne látnunk? És éppen erre a legfontosabb kérdésre nem adhatunk végleges választ a ránk maradt emlékek gyér volta miatt. Bizonyos az, hogy a miniaturák teljesen olasz, azaz nápolyi stilben készültek, de viszont e kor összes magyarországi munkái, még a kétségtelenül magyaroktól készíttetek is, felvették az olasz művészet sajátosságait.⁹

Vannak jelenetek, főleg szent István születése, melyeknek elképzelésmódja annyira olasz, hogy soha semmi más eredetre nem is lehetne gondolni, mint nápolyira, de föltehető az is, hogy a művész olasz kéziratokból ismert ilyenféle ábrázolásokat, mert más jeleneteknek viszont nem olasz a szelleme. Van valami tapogatódzó, üde realizmus bennük, s hiányzik az elő-

adásukból az olaszos folyamatos lágyság. Mindennek persze a téma újszerűsége is oka lehetne, vagyis az, hogy ábrázolására nem voltak használható és követhető példák.

Az ornamentika, noha üde színeivel bájos keretet ad a lapoknak, egyhangúságával nem növeli az illuminált lapok szépségét. Bizonyos, hogy az ornamentika is nápolyi jellegű, de egyrészt vérbeli olasz művész talán tudott volna ily pompás kézirat díszítésére több változatot kieszelni, másrészt egyes igen jellegzetes motívumai a nápolyi ornamentikában nem is használatosak, például az alsó lapszélek sarkaira biggyesztett s az oldalak margóira felkúszó vagy akárhol máshol is elhelyezett, tollszerű nyúlványok, melyek öt különféle színre osztva mindig újra megjelennek s ezzel a díszítmények legfeltűnőbb elemét alkotják.

Mindamelletten ebben a kérdésben határozott véleményt nem formálhatunk, míg egyik vagy másik irányra nézve döntő bizonyítékot nem találunk. Csak egy a kétségtelen, hogy a kódexet Magyarországon festették.

A bécsi Képes krónikához, mint hiteles darabot még egy kéziratot csatolhatunk, az oxfordi Bodleiana kódexét, mely Aristoteles „Secretum Secretorum” című munkáját tartalmazza.¹⁰ A kézirat kiállítása a Képes krónikához mérve egyszerű, csak címlapján van díszítve: iniciáléjában Nagy Lajos király van ábrázolva, koronával a fején, jogarral és címeres pajzzsal a kezében; a lap alján Magyarország, Lengyelország és az Anjouk címere. Az iniciálé festményének művészi szempontból rendkívüli jelentőséget ad az a körülmény, hogy benne a Képes krónika mesterének munkájára ismerünk: a király karcsú alakja mintha a krónikából lépne felénk s épily egyező az ornamentika is, jellegzetes csillagos díszítésével. A két munka művészi díszének ez az egyezése újra nyomós érveléssel erősíti meg azt az állításunkat, hogy a Képes krónika és vele együtt az Aristoteles-kódex is Magyarországon készült. A művésznek a magyar király két könyvén kívül semmi más munkáját nem

ismerjük. Nyilvánvaló tehát, hogy Nagy Lajos udvari festője volt. (2. tábla.)

A lengyel címer segítségével keltezni is pontosan lehet a kéziratot. Nagy Lajost 1370 novemberében koronázták meg lengyel királlyá, 1382-ben meghalt. A kéziratnak tehát 1371—1382-ben kellett készülnie. Az Aristotelesnek ez a keletkezési ideje világot vet a Képes krónika korára is. Annyira egyforma a két kézirat, hogy közöttük nagy időbeli különbséget nem lehet feltételeznünk. A Képes krónika kezdőszavai az 1358-as évet említik. Az elmondottak szerint azonban ez az évszám csak Márk krónikájának szövegére vonatkozik, a király számára készült díszes másolat pedig 1370 tájára tehető, mindenesetre a lengyel királlyá koronázását közvetlenül megelőző időre.

Csontosy Nagy Lajos könyvének állított még három kéziratot, mint azonban látni fogjuk, kevés alapja volt állításának. Az első a klosterneuburgi monostori könyvtár kézírata, Szent Gergely pápának „Moralia super Job” című munkája, melyet a dortmundi (de Tremonia Westfáliában) származású Joannes Bredenscheyd, Nagy Lajos király udvari törvénytudósa másolt 1367-ben, Visegrádon.¹¹ A kézirat kolofónjában, mely bőbeszédűen tájékoztat a másoló személyének kilétéről és a könyv keletkezésének körülményeiről, egyetlen szó sem esik arról, hogy a király számára készült volna. Bredenscheyd másolhatta a maga, vagy bármely egyetemi tanár számára is. Mivel a kéziratban címer sincs, mely Nagy Lajost jelölné meg birtokosul, semmi okunk sem lehet arra, hogy e darabot a király könyvének higyjük.

A harmadik könyv, melyet Csontosy Nagy Lajos király könyvének mond, egy Esztergomi Missale,¹² melyet 1377-ben másolt, festéssel díszített és bekötött a westfáliai származású Stephani Henrik csukárdi plébános, még pedig, mint ahogy pontosan megmondja, Imrefia János pozsonyi őrkanonok számára. E fontos könyvről alább még két helyen szólok s azért itt csak azt jegyzem meg, hogy a címlapon látható Anjou-címer pusztán annyit jelent,

hogy a könyv Nagy Lajos király uralkodása idején készült. Végül nem volt Nagy Lajosé az a háromnyelvű, latin-német-lengyel Psalterium sem, mely ma a Sankt flóriáni Ágostonrendű szerzet könyvtárában van. Ez a díszes kódex, mely minden bizonnyal Lengyelországban készült, a lengyel nemzet egyik legfontosabb nyelvemléke. Az Anjou-címerrel és az M sziglával többször ellátott könyv, az egész idevágó irodalom megállapítása szerint, Mária magyar királyné, vagy Hedvig lengyel királyné számára készült, az utóbbi esetben talán Mária királyné ajándéka-képpen.

IMREFIA JÁNOS POZSONYI ÖRKANONOK

A XIV. század magyar művészetéről szólva, műtörténelmi irodalmunk¹³ nagy elismeréssel szokott megemlékezni Henrik csukárdi plébánosról,¹⁴ kinek munkáját a gyulafehérvári Batthyány-könyvtár egy „Esztergomi Missalé”-ja őrizte meg számunkra. A gazdagon díszített könyv végén a szokottnál bőbeszédűbb bejegyzést találunk, melyben a művész elmondja, hogy az írás is, a festés is, sőt még a kötés is tőle származik s hogy mindezzel az 1377. évben készült el. Ez a pontos felvilágosítás, — szerzők névjelzésével oly ritkán hitelesített, művészeti emlékeink között — méltán nagy fontosságot adott a munkának és népszerűséget biztosított számára; annál is inkább, mert a miniaturák, bizonyos tekintetben, a XIV. század végéhez képest rendkívül fejlett modorúak, naturalisztikusabbak, mint e korban megszoktuk. Ezért a csukárdi plébánost a közvetlen természeti megfigyelés úttörőjeként tisztelték hazánkban s mintegy a következő hazai miniátor-nemzedék számára irányt mutató egyéniségként.

S mégis, ha jobban megvizsgáljuk a miniaturákat, e megdönt-

hetetlen hitelűnek látszó följegyzés megbízhatóságában kételkednünk kell, — legalább is bizonyos fokig.

A misekönyvet, egy bejegyzés tanúsága szerint, Imrefia János pozsonyi ōrkanonok készítette 1377-ben. A művészre vonatkozó bejegyzés pedig így hangzik: Finitus est iste liber per manus Heinrici dicti Stephani (steph'-i-nek írva) de Westfalia plebani in Schukaria cum scriptura illuminatura ligatura Anno domini MCCCLXXVII Deo gratias. Sokáig az volt a vélemény, hogy a művész neve Stepht Henrik volt, mígnem Varjú Elemér ezt a nevet elvetette és megállapította, hogy nem stepht, hanem steph'i olvasandó, azaz a rövidítés feloldása után Stephani. A művész neve tehát Stephani Henrik volt.

A miniaturák tüzetes vizsgálata után azt vesszük észre, hogy a lapokon, sőt két esetben ugyanazon a lapon, két egymástól merőben különböző modor nyilatkozik meg, melyeket nem kisebb idő, mint száz év választ el egymástól. A megbízhatónak látszó bejegyzés bénító hatása alatt a százévi különbséget nem vették figyelembe s így történt, hogy Henrik plébános eleddig érdeménél jóval nagyobb tekintélynek örvendett. Pedig a munkából kiütköző kétféle irányt egy név alá fogni teljességgel lehetetlen. (3. és 4. tábla.)

Az első modor, a korábbi, Henrik plébánosé. Tőle való kilenc kis figurális iniciálé, itt-ott csinos, de igénytelen lapszédísszel, azonkívül a címlapnak és talán a kánonkezdő lapnak a fele. E munkák nagyon egységes modort mutatnak, a XIV. század végének stilizáló modorát s nem annyira kiváló miniator kezére vallanak, mint inkább nagyon ügyes, a figurális rajzban is járatos kalligrafuséra. A kis képek alakjai egyszínű vagy mustrás háttér elé vannak állítva, amint az ebben a korban Európaszerte szokásos volt. A keményrajzú alakok sötét kontúrvonalaktól körülveve, minden naturalizmustól menten jelennek meg előttünk, olyannyira, hogy pl. a szövetek mustrái zavartalanul haladnak el a legmélyebb ráncok fölött.

Az ornamentikának különféle fajtáival találkozunk a lapokon.

Az egyik finom tollrajzdíszítés, mely rendszerint az iniciálék külső kerületét és a mellettük levő lapszélét díszíti és a kisebb iniciálékat egészben kitölti, — a XIV. századi kalligrafiának jellemző alakja. A másik, mely néhány iniciálé szarait tölti ki, francia munkák hatása alatt készült, laposra elhelyezett levelekből stilizált síkdíszítés; a harmadik erősen kontúrozott színes szalagok fonadéka — iniciálékban és lapszéleken, — oly motívum, melyet a karoling miniaturák hatásának újraélése e korban mindenfelé közkeletűvé tett. Végül a címlapon és a 19. v. lapon találunk a lap szélén végigszaladó aranyrudat, melybe helyenként színes szalagok fonódnak s ezáltal hol egyszerűbb, hol kissé bonyolultabb fonadékká nyílik szét. Ilyfajta szalagfűzések a XIV. század folyamán, olasz hatás alatt, egész Európában elterjedtek, de oly egyhangúan, mint Henrik plébánosnál, Olaszországban elő nem fordulnak, ott mindig színes, változatos formájú stilizált levelek élénkítik őket. Olasz, francia és német elemek e sajátságos vegyülékét ebben az időben egyéb pozsonyi munkákon is megfigyelhetjük. Körülbelül ugyanazok a tünetek mutatkoznak nálunk is, mint Csehországban. Csakhogy a csukárdi miniator korához képest elmaradott, mert Johann von Neumarkt illuminátorai (1368—1380) Csehországban ekkor már az Avignontól kapott újabb stilust követik; s ha a szalagfonatos díszítésben meglepő egyezéseket találunk is az olmtői püspök Missáléjával, ezek amott is régies maradványok az új művészeti forma-nyelvben. Egyetlen-egyszer, egy pellengérré állított házasságtörő nő ábrázolásán gondolhatnánk arra, hogy Henrik miniator naturalisztikumra törekedett, de ez a naturalisztikum sem megy túl az előző évtizedek általánosan kedvelt, tréfás lapszeldíszítésein, az ú. n. drolériákon. Kis miniaturáit és kevésbé változatos ornamentikáját Henrik plébános nyugodt és letompított színekben festette meg.

A miniaturák színgazdag és naturalisztikus eleme a XV. század végén került a lapokra. Ezekről a Han János pozsonyi kanonokról szóló fejezetben lesz alkalmunk bővebben beszélni.

ZSIGMOND KIRÁLY KORA

ZSIGMOND KIRÁLY

Az irodalmi és művészeti renaissance kezdő korszaka hazánkban a Luxemburgi házból származó Zsigmond király uralkodásával esik egybe. Hogy e renaissance-kultúra megteremtésében maga a király is tevékeny részt vehetett, az három szerencsés körülmény találkozásával vált lehetővé. Az egyik az, hogy IV. Károly cseh királynak volt fia, azé a IV. Károlyé, kinek uralma Csehország legfényesebb korszakává lett s ki olasz művészek bevonásával és hazai művészek foglalkoztatásával olyan nagy és komoly művészeti kultúrát teremtett, melyhez hasonló azóta sem volt többé Csehországban s mely hatása alá kerítette az összes szomszédos népek művészetét. A művészet szeretetét Zsigmond király tehát már a szülői házból hozta magával. Ezenfelül öccse volt IV. Vencel cseh király, a könyvek nagy szerelmese, ki a IV. Károly korában fellendült művészeti és könyvkultúrát szeretettel fejlesztette tovább. Könyvtára — melynek fennmaradt emlékei a könyvfestés remekei — halála után a maga egészében Zsigmond királyra szállt. Végül az ő korában tűnik fel és virágzik ki Magyarországon a Scolari-család, e hatalmas flórenci nemzetség, melyből Ozorai Pipo, a temesi gróf, Andrea Scolari váradi püspök és Buondelmonte János kalocsai érsek emelkedtek ki. Ezek a férfiak a kitűnő olasz művészek sorát vonzották magukkal, kik közül Masolino és Manetto Ammanati nevei általánosan ismeretesek.¹⁵ A király meghitt viszonyban volt a Scolari testvérekkel és kulturális törekvéseit e barátság nagyban fokozta. Minde körülmények egybehatása fogékonnyá tette a művészek és tudósok iránt, azoknak figyelmét viszont a király műveltsége

és érdeklődése, továbbá politikájának és pozíciójának európai jelentősége fordította feléje. Számos nagynevű humanista fordult meg udvarában és számos kitűnő író ajánlta neki munkáit. Hogy a tudósokkal való összeköttetést hazánk javára céltudatosan kereste, annak bizonyítéka az 1387-ben megalapított ó-budai Egyetem, melynek elsőrangú tanári kara volt.

Könyvtára nagyrészt bátyjának, Vencel cseh királynak pompás könyveiből állt, melyek, mint említettem, örökségképpen maradtak rá. Hogy ő maga hány darabbal gyarapította a gyűjteményt, arról nem tudunk; azoknak a ma még létező kéziratoknak a száma, melyeket személyével összefüggésbe hozhatunk, igen kevés. Míg Csontos¹⁶ még kilenc kétségtelen kéziratot emlegetett, az újabb kutatás már több darab hitelességét kétségbevonta, sőt néhányat egészen el is vetett.

Művészeti szempontból legfontosabb egy „Imádságos könyv”-e (Bécs. Nationalbibliothek. Cod. lat. 1767),¹⁷ melyet régi hagyomány mond Zsigmond könyvének. Többször fölmerült az a föltevés, hogy nem is maga a király, hanem talán felesége, Cillei Borbála vagy leánya, Erzsébet hercegnő (a későbbi Albert király neje) rendelte meg a könyvet a király számára, ez azonban a dolog lényegét nézve teljesen mindegy. A kézirat címlapján (5. tábla.) Zsigmond király és neje a trónon vannak ábrázolva, három egyházi és három világi választófejedelem társaságában. Ez arcképeknél azonban a portréhűségre nem történt semmiféle kísérlet, mint ahogy e rendkívül érdekes művésznek az alakok egyénítésére egyáltalában nincsen hajlandósága.

A pazar fénnel kiállított kéziraton nagyon különböző modorban három művész dolgozott, a XV. század 30-as és 40-es éveinek három legfontosabb ausztriai miniaturfestője. Zsigmond halálával nyilván abbamaradt a két művésztől körülbelül azonos arányban díszített pompás darab s csak III. Frigyes császár fejeztette be 1447-ben egy harmadik művésszel.

A három művész legérdekesebbike magát egy másik kéziratban Martinus Opifexnek nevezi. E művész, ki három fejedelmi

kézirat díszítésében oly szorgalmasnak mutatkozik, egyébként ismeretlen. De ennél többet is mondhatunk: művészetének semmi előzményét sem találjuk sem az osztrák, sem más nép miniaturfestészetében.¹⁸ Egyike a legeredetibb és legegényibb miniaturfestőknek; kiapadhatatlan édességű ötleteit, a kompozícióinak s az apróságainak báját csak a nagy francia mesterek multák felül. Az osztrák művészetnek egy kicsit mindig vértelen jellegére az ő műveiben semmi sem emlékeztet.¹⁹

Különleges szépségű képei mellett nagyon gyakran találunk olyanokat, melyeken a művész az alakrajzban feltűnően nehézkesnek mutatkozik, sőt melyekben alakjai egyenesen groteszkül hatnak. S a művész nem mindennapi szuggesztív erejét bizonyítja, hogy rajzbéli fogatkozásainak ellenére sem érezzük kevésbé vonzónak és kevésbé bájosnak, sőt kevésbé nagy művésznek sem. Az arcokon nem törekszik az egyénítésre, sőt azt mondhatnám, hogy minden arc — akár férfi, akár női — egyforma s e furcsa arcok műveinek sajátságos, kesernyés zamatot adnak. Különös érdeklődéssel fordul azonban a tájkép felé; a tájat, nevezetesen tavi vagy tengeri jeleneteket, olyan naturalisztikummal festi meg, mely egész közel viszi a baseli Konrad Witz művészetéhez és általában a svájci művészekhez s azt sejteti, hogy Zsigmond király e rendkívüli művészt esetleg egyik baseli vagy konstanci útján fedezte fel és onnan hozta magával.²⁰ De a svájciak körében sem ismerünk hozzá hasonló modorban dolgozó miniaturfestőt.

A művész kezemunkájára ismerünk a bécsi Nationalbibliothek egy másik kéziratában (Cod. lat. 2773), Guido da Columna „Trója története” című munkájában, mely a hagyomány szerint Cillei Borbála számára készült. Noha e szóbeszédet semmi bizonyíték sem támogatja, hacsak az az adat nem, hogy a királyné szerette a sikamlós történeteket, mégis lehetséges, hogy van alapja, épen azért, mert a művész Zsigmond királynak is dolgozott. Ezt a kéziratot mindvégig Martinus Opifex illuminálta, az előbbihez hasonló kedvességgel.

A harmadik mű, melyben ismét csak mint közreműködő vett részt, Jacobus de Voragine „Legenda Aurea” című munkája (Wien. Nat. Bibl. Cod. lat. 326), melyet az általános felfogás szerint III. Frigyes császár számára festett, ugyanazon két művésszel, kikkel már az Imádságos könyvben is együtt működött. E felfogással szemben magam kétségtelennek tartom, hogy ezt a könyvet is Zsigmond számára kezdték meg, még pedig azért, mert noha a Legenda Aurea eredeti szövege Szent István és Szent László királyokról nem is tesz említést, ez a bécsi kézirat elmeséli legendájukat, sőt egy-egy csinos képpel is illusztrálja azt.²¹ Alig képzelhető, hogy Frigyes császárnak a két magyar szent olyan fontos lett volna, hogy legendájukat külön beleillesztesse könyvébe. Annyival valószínűbb ez azonban Zsigmond esetében, mert ő nemcsak névleg volt magyar király, hanem a szívével is. A királyi könyvtárban régóta őrzött Képes krónika alapján pedig meg lehetett adni az utasítást is a festőnek, hogy Szent László temetését hogyan ábrázolja. Ez esetben ez a kézirat is az 1437. év előtt keletkezett volna. Martinus Opifexnek ezután nyoma vész. A Frigyes császár számára befejezett munka 1447-ben teljesen készen volt.

A második művész, ki Zsigmond király Imádságos könyve és a Legenda Aurea kifestése körül közreműködött, az ú. n. „Albert király miniátora,” lényegesen más egyéniség. Mindenekelőtt tipikusan osztrák. Rendkívüli gondossággal és precizitással megrajzolt kecses ornamentikáját élénk színű, kedves gótikus virágokból alakítja, melyek kacskaringós, hosszú szárazon, kunkorodó indák és hegyes levelek kíséretében jelennek meg. Miniaturáinak figurális részei szelíd bájjal és biztos tudással vannak megrajzolva, époly kecsesen, époly könnyedén és színesen s époly problémát nem ismerő derüvel, mint az ornamentikája. Kapcsolata az osztrák oltárkép- és miniatur-festészettel, arctípusok, kompozíciós eljárás stb. tekintetében nyilvánvaló. Azzal való szerves összefüggését látva, a művészt minden habozás nélkül osztráknak tekinthetjük.²² Ismerjük egyéb munkáit

is, melyeket kivétel nélkül osztrák érdekeltségű megrendelők számára készített. Legkorábbi munkája 1433-ból való, Frans von Retz Salva Reginája, melyet a klosterneuburgi kanonokrend számára festett ki (Klosterneuburg. Stiftsbibliothek). Tőle való két Bibliatöredék is az ambrasi várban (Cod. 62, 63) és két, Albert király számára írt Imakönyv a harmincas évek végéről; ezekre még visszatérünk.³³

A harmadik művész fiatalabb az előbbi kettőnél s nyilván csak akkor lép fel, mikor a könyvek Frigyes császárhoz kerülnek. Ez az ú. n. „V. László király miniátora.” Ebben a művészen nincsenek meg azok a kvalitások, amelyek az előbbi kettőben. Nem oly gondos és finom a munkája, mint a második mesteré s színei sem oly derüs vidámak. Nincs meg az a bizarr bája sem és ötletessége, ami Martinus mesternek, de azért egyes miniátor ő is. Ennek a mesternek legkorábbi, biztosan datálható műve a grazi egyetemi könyvtár egy Missaléja (Cod. III. 128), melyet Nicolaus Presbytos de Czwittavia (a morvaországi Zwittau) 1445-ben ajánlott fel a mariazeili Madonnának. Legterjedelmesebb műve egy Klosterneuburg számára készült Missale (Stiftsbibliothek. Cod. 78);³⁴ ezenkívül ő festette 1446 körül V. László grammatikáját, melyről még szólunk.

E három fontos művész tehát két könyvet: Zsigmond király Imádságos könyvét és a Legenda Aureát együtt díszítette s alig képzelhető, hogy legalább az első kettő ne működött volna egymás közelében. S már ezért sem osztozhatom némely magyar író véleményében, hogy Martinus Opifex magyar lett volna.

Az Imádságos könyvön kívül „valószínűleg Zsigmond király birtokából” származónak állítja a magyar irodalom a Tudományos Akadémiának egy „Liber de septem signis” című kéziratát is, mely nagy méretű vízfestményekben, szimbolikus alakokban ábrázolja a naprendszer bolygóit.³⁵ Mivel a rajzok a délnémet vagy bodensei vidékről származó, kitűnő munkák és valóban 1420—1430 táján készülhettek s ezenfelül a konstantinápolyi

Eszki szerájból kerültek elő, nem lehetetlen, hogy a királyi könyvtárból valók. A planéták között természetesen ott szerepel a Nap is, Schönherr véleménye szerint Zsigmond király képében,²⁶ a Vénus csillag pedig „gyaníthatólag” Cillei Borbáléban. A császári koronát viselő Nap valóban hasonlít Zsigmondhoz s nagyon valószínű, hogy őt is akarja ábrázolni. Arcának jellegzetes vonásait, hajlott orrát, kéthegyű szakállát és keskeny arcát, mind felismerjük e rajzon s ezzel megerősödik annak a valószínűsége, hogy a rajzszorozat Zsigmond gyűjteményéből származik.

A Zsigmonddal összefüggésbe hozható többi kézirat művészi szempontból teljesen jelentéktelen. Így a bécsi Nationalbibliothek egy kézírata (Cod. lat. 2349), mely Bartolus de Squarcialupis de Plumbino „Colcodei seu liber de peste” című munkáját tartalmazza,²⁷ egy 1414. nov. 8. után készült művet, mivel a kolofonban (54. lap) a könyv tulajdonosa, Zsigmond király már császárnak van mondva. A címlap, mely parányi maradványok után ítélve igen díszes lehetett, ki van tépve; ugyanígy az utolsó lap, melynek díszje az eltávolítás előtt lenyomódott a szemben levő lapra s belőle ma teljes világossággal csak Zsigmond király nagyméretű sasa vehető ki. A szépen írott kézirat mai állapotában művészeti szempontból érdektelen.

Zsigmond könyvtárából valónak gondolja Kapossy²⁸ az egri érseki könyvtárnak Serravalle-féle „Dante” fordítását is. A munka két ajánlást tartalmaz Zsigmond királyhoz s az 1417. évről van keltezve. Miniaturái nincsenek. Kapossy úgy véli, hogy a kézirat Konstanzban készült Zsigmond király számára.

Hátra volna még, hogy röviden megemlékezzünk három kéziratról, melyeket azelőtt szintén Zsigmond könyveinek vélték, de az újabb kutatás e feltevést elvetette. Ilyen mindenekelőtt Antonius Minuccius de Prato Veteri „De feudis” című munkája a Nemzeti Múzeum könyvtárában (Cod. lat. 115), melyet Frigyes császár és Orbán pápa hűbéri konstitúcióira támaszkodva állított össze és mutatott be a császárnak a szerző.

A szöveget Jacobus Columbinus és Pilleus régi glosszái kísérik. Az előszó végéhez illesztett allocutio a bolognai egyetem elbírálására bízta a munkát azzal a megjegyzéssel, hogy esetleges kifogásait jóvátétel végett terjessze Zsigmond császár elé. Hänel²⁹ szerint ez a példány e munkának egyetlen fennmaradt példánya, mert a másik, a párizsi elveszett. Szerinte kétségtelen, hogy ez az eredeti, Zsigmond királynak felajánlott példány. Nézetét azonban nem tudom elfogadni, annak ellenére sem, hogy a 8. lap kis miniaturája azt a jelenetet ábrázolja, mikor Minuccius felajánlja a munkát Zsigmondnak,³⁰ vagyis, hogy a kézirat a király arcképével van díszítve. A bevezetés azonban oly zagyva, hogy csak rossz másolás lehet s vele együtt az egész munka is az, a képpel együtt. A példány nem kelti a császárnak felajánlott díszpéldány benyomását, mert egyszerű papír, mert össze-vissza van jegyezgetve és végül, mert a benne látható címer nem Zsigmondé. A kézirat az augsburgi Comodus Peutinger könyvtárából jutott el a Fuggerekhez és hosszú vándorlás után végül Jankovich Miklóshoz, majd pedig a Nemzeti Múzeumba.

Zsigmond király könyvtárából származónak állította Csontos a bécsi Nationalbibliothek „Viridarium imperatorum et regum romanorum etc.” című kéziratát is (Cod. lat. 496), de csak azért, mert az 1441-es évszámot tévedésből 1341-nek olvasta.³¹ A meglehetősen egyszerű, de csinos címlappal díszített kódex Mariazellben készült, némelyek szerint Albert király számára,³² de ezt a feltevést is megdönti a címlapon és a kódex végén előforduló 1441-es évszám.³³

Végül Zsigmond király egykori tulajdonának mondta a bécsi Nationalbibliothek régi katalógusa a „Hét poenitencialis zsol-tár” kéziratát (Cod. lat. 2784), melyet 1411 előtt írtak. Gottlieb³⁴ azonban azon a véleményen van, hogy inkább egy Zsigmond-féle kódex másolatáról van szó, ami valószínű is, mivel a teljesen dísztelen és jelentéktelen kéziratban semmi sem vall arra, hogy a királyé lett volna.

Ha Zsigmond korából alig maradt is fenn más magyar gyűjtő kódexe, mégis biztosan tudjuk, hogy rajta kívül akadtak mások is, kik a tudománynak és könyveknek barátai voltak. Az a sok humanista, ki Zsigmondnak ajánlotta könyveit, a főpapok és művelt uraknál is megértésre talált. A főurak közül Ozorai Piponak volt könyvgyűjteménye, Poggio Bracciolini is neki ajánlotta egyik munkáját, míg egy másikat Zsigmondnak ajánlott fel. Andrea Scolarinak is voltak kódexei.³⁵ Martinus Talayero valenciai spanyol theologus pedig Rozgonyi János királyi főkincstartónak ajánlotta egyik polémikus latin munkáját, amelyet a husszita tévtanok ellen írt.³⁶

TAMÁS CSÁZMAI ÉS ZÁGRÁBI KANONOK

A pozsonyi káptalannak Szent Ágoston „De doctrina christiana” című munkáját tartalmazó kódexe³⁷ 24. lapján ezt a bejegyzést tartalmazza: „Liber Thomae custodis chasmensis et Canonici Zagrabiensis ecclesiarum per eum Budae emptus. MCCCCIX die XXVI Marcii.” A bejegyzésben említett Tamás nevű csázmái és zágrábi kanonokról egyébként adatunk nincsen.

A kézirat azonban művészi szempontból nem érdektelen, mert a bejegyzés alatt maradt üres helyre az angyali üdvözlés van tollal odarajzolva (6. tábla) a XV. század legelejének modorában, hosszan elnyúló, jellegzetes ráncokban leeső lágy drapériával, az arcokban és mozdulatokban meglepő kifejező erővel és kedvességgel. Hogy e nem nagy kvalitású, de nagyon megnyerő rajz az eladás helyén, azaz Budán készült-e, nem lehet megállapítani, mert a magyar könyvfestés alkotásai között ennek a stílusnak semmi más terméke elő nem fordul.

Csázma ezután is többször látott tudomány-szerető és művészet-

pártoló papokat. A század végén Georgius topuszkói apát is csázmai prépost volt, kinek pompás könyvei Körösmegyében készültek. 1513-ban Lasicz Miklós prépost is könyveiről és javairól végrendelkezett.³⁸

ALBERT KIRÁLY KORA

ALBERT KIRÁLY

Zsigmondot, Erzsébet nevű leányának férje, a Habsburg-házból származó Albert király követte a trónon, ki oly rövid ideig uralkodott (1437—1439) s rendelései oly nyilvánvalóan nem magyarországiak, hogy a magyar könyvgyűjtők között igazában nincs is helye. A miniátor működése azonban, ki számára dolgozott, annyira összefügg Zsigmond és V. László királyok miniátoraiéval, hogy már művészi szempontból is helyesnek látszott a sorozatba felvenni.

Albert király tulajdonából igen kevés kéziratot ismerünk. Ezek közül kettő imakönyv. Az első a bécsi Nationalbibliothek birtokában van (Cod. lat. 2722) s minden jel szerint a korábbi darab, mert még csak Ausztria és Bécs címerei láthatók a lapszeldíszítések között, míg Magyarországé, Csehországé stb. hiányzik. (7. tábla.) Nyilvánvaló tehát, hogy a királlyá választás előtti időből, azaz 1437 előtről származik.³⁹ A másik imakönyvet a melki bencések kolostori könyvtára őrzi (No 1829). Ebben már benne vannak az említett címerek s így kora pontosan meghatározható: 1438—1439. E kódexek kiváló művészeivel már volt alkalmunk találkozni a Zsigmond számára készült Imádságos könyv és a bécsi Legenda Aurea miniatúráinak tárgyalásánál, melyeknek kifestésén a rejtélyes Martinus Opifex-szel együtt működött. Mivel a művészről ott részletesen szóltam, e helyen az előbbi fejezetre utalok.

Albert király számára készült állítólag a boroszlói egyetemi könyvtár „Gyóntató könyve” is (I. n.º 238), mely szintén abból az időből származik, mikor Albert még csak osztrák herceg volt. A munka, mely a könyvtárban még két példányban van meg,

egy Alberthez intézett ajánlást tartalmaz, melyet a későbbi királyra vonatkoztattak.⁴⁰

Albert király tulajdonának véli Kapossy a Nemzeti Múzeum Dante kéziratát, a „De Monarchia” című munka latin fordítását (Cod. lat. 212), mely egyszerű papirkódexet bizonyos Henrik másolt, Kapossy szerint 1438 végén vagy 1439 elején.⁴¹

P Á L Ó C Z Y G Y Ö R G Y E S Z T E R G O M I É R S E K

Az ungvármegyei főúri családból származó Pálóczy György Zsigmond király korának s a husziták elleni küzdelemnek egyik vezető embere volt. 1408—1419 szepesi prépost, 1419-től 1423-ig erdélyi püspök volt s 1423-tól 1439-ig, gróf Hohenlohe György halála után, annak utódja lett az esztergomi érseki székben. Mint Zsigmond király hű embere, elkísérte a királyt 1426-ban a törökök elleni küzdelembe, de a huszita betörések hamarosan visszaszólitották. Ez időtől fogva fegyverrel és szóval egyaránt fáradhatatlanul és nagy sikerrel küzdött a huszita tanok elterjedése és a husziták ellen. 1432—33-ban a király távollétében királyi helytartó volt, 1436—37-ben pedig unokatestvére, Mátyus nádor halála után, nádori helytartó lett.

Utolsó éveinek egyik legérdekesebb eseménye a Rozgonyi Simon veszprémi püspökkel, 1438-ban, a királyi pár koronázása körül támadt közjogi vitája. Erzsébet királyné ugyanis, a fiörökös nélkül elhalt Zsigmond kifejezett akarata és Albert királlyá választása befejezett tényének ellenére is, jogos uralkodónak tartotta magát, nem csupán uralkodó társnak, s azt kívánta, hogy az esztergomi érsek koronázza meg és ne a veszprémi püspök, akinek hatáskörébe csak a királyi hitves koronázása tartozott. Pálóczy pedig Mária királynő és Cillei Borbála pél-

dáira hivatkozva, kiket az esztergomi érsek koronázott meg, tisztán az esztergomi érsek hatáskörének kibővítését tartva szem előtt, magának kívánta a királyné koronázásának jogát — vagyis noha egészen más indító okai voltak — igazat látszott adni a királyné felfogásának. A hosszúra nyúló vitának vége mégis az lett, hogy Pálóczy csak Albert királyt koronázta meg s Erzsébet királyné koronázását átengedte a veszprémi püspöknek. Ezt az engedékenységet fejedelmi módon jutalmazta Albert király, neki adományozta Drégely várát és a hozzá tartozó uradalmakat.

Pálóczy György 1439-ben, nem sokkal Albert király halála után, maga is meghalt s utódja az érseki székben a művészetpártoló Széchy Dénes lett.

A salzburgi Studienbibliothek szép gyűjteménye (V. 1. E. 60. szám alatt) igen érdekes, hártýára írt „Breviarium”-ot őriz.⁴² Elején kalendáriumot találunk, melyben szokott helyükön ott szerepelnek a Magyarországon nagy tiszteletben álló Szent Adalbertus és a magyar szentek: Szent István és Szent László király. A kalendáriumot a különféle ünnepekre vonatkozó imádságok követik. A pompásan kiállított kéziratot díszes címlap ékesíti (8. tábla), melynek B iniciáléjában Dávid király hárfázó alakja, az alsó lapszélen pedig egy címer látható. Ez a címer később még egyszer előfordul (235. lapon). A Breviariumnak ezenkívül még virágos lapszélekkel és iniciálékkal dúsan díszített tizenhat lapja van, melyeken egy-egy kis jelenetet látunk Jézus életéből, azután szentek és imádkozó püspökök alakját. Részben szépségénél, részben egyéb vonatkozásainál fogva különös figyelmet érdemel a Madonna (342. lap), Szent Adalbertus (344. lap), Szent László király (362. lap) és Szent István király (405. lap) képe.

A kódexet első ismertetője, a kalendárium után ítélve, valószínűleg Magyar- vagy Lengyelországból származónak véli és hozzáteszi, hogy több történelmi bejegyzés miatt a könyv a XV. század első feléből való lengyel munkának látszik.⁴³

A kódexnek másik, még bővebb ismertetését és pontos leírását is megkapjuk az osztrák szakirodalomban.⁴⁴ Ezúttal már osztrák munkául szerepel, ennek a megjegyzésnek kíséretében: „nach dem Kalender vielleicht dem Kreis König Sigmunds entstammende Arbeit aus der ersten Hälfte des XV. Jahrhunderts. (Auf dem Innendeckel ein unleserlicher, scheinbar ungarischer Name.)”

Ez a név a magyar kutatónak nem olvashatatlan, mert nem ismeretlen. A borítólapon ugyanis (a rövidítések feloldása után) ez olvasható: „Liber condam Georgii de Palocz archiepiscopi Strigoniensis, legatus per eum ecclesie Strigoniensis.” A kódex tehát 1432 és 1439 között Pálóczy Györgyé volt, 1439-ben az esztergomi székesegyházé lett. Hogy innen hogyan került Salzburgba, nem tudni. Talán a Vitéz-féle kézirattal együtt ez is Beckensloer⁴⁵ kezén csuszott át Ausztriába.

A címlap címere pedig nem egyéb, mint a Pálóczy-címer, abban az alakjában, ahogy 1435-től a család kihaltáig, azaz 1519-ig többször találkozzunk vele.⁴⁶ Püspöksüveg alatt (a 235. lapon anélkül), kék alapon, arany koronából növekvő barnacsuhás barát, ki jobbával szakállát markolja, baljában vörös könyvet tart. Ennek a címerképnek azonfelül, hogy ráutal a könyv első tulajdonosára, tisztán címertani nevezetessége is van; egyrészt határozottan barátnak mutatja a máshol mindig csak öreg emberként szereplő félalakot; másrészt ez az első színes ábrázolása a Pálóczy-címernek, melynek színeiről eddig nem volt tudomásunk, mivel csak pecsétékről és síremlékekről ismertük.⁴⁷

Az érsek másik könyve egy hártýára írott, ívrétű „Missale Strigoniense” a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában van (Cod. lat. 359); első lapján ezt a bejegyzést viseli: „Georgius de Palocz archiepiscopus Strigoniensis.” Erről a bejegyzésről először Bartoniek Emma cikkében találunk említést, de ő még nem tekintette a kódexet Pálóczy könyvének.⁴⁸

Ez a könyv is kalendáriummal kezdődik, melyben benne szerepelnek a magyar szentek, júniusban Szent László, augusztusban

Szent István, novemberben Erzsébet. Azután következnek az imádságok, melyek közé nyolc díszes iniciálé van beillesztve különféle jelenetekkel (9. tábla.), azonkívül számos, szép, egyszerűbb iniciálé és díszes lapszélek. A szöveg kezdete és vége, valamint a kánonkép hiányzik: kitepték. A 197. v. lapon Szent Adalberthez, a 199. v. lapon Szent László királyhoz, a 152. és 201. v. lapon Szent István királyhoz intézett imádság olvasható.

A kódex további sorsáról több fontos bejegyzés beszél a könyvben. Úgylátszik, Pálóczy György ezt a kéziratot nem hagyományozta az esztergomi székesegyháznak, vagy pedig a kódex időközben elkallódott, mert 7. lapjának egy bejegyzése arról tanuskodik, hogy a Missalét 1501-ben Mihály milkói püspök adományozta az esztergomi egyház Szent Fábián- és Szent Sebestyén-oltárának. Mihály püspököt úgy ismerjük, mint Mátyás király korának egyik művelt főpapját, kiben mély érdeklődés élt az esztergomi egyház szerkönyvei iránt.⁴⁹

Mihály püspök adománya sem biztosította a Missalét az esztergomi egyház számára, mert az időrendben következő bejegyzés, mely az első borítólapon olvasható, így hangzik: „Stephanus Szuhai, episcopus Vaciensis, praepositus et vicarius Strigonii.” Szuhai István, ki a XVI. század végén magáénak vallja a könyvet, 1594(92)—1598-ban váci püspök, később egri püspök lett.⁵⁰

A kódex történetére vonatkozó utolsó adat a 2. lapon alul olvasható: a „Museo Cavaleri” pecsétje.

A salzburgi darab miniaturáinak rendkívüli szépsége már Hackernek feltűnt,⁵¹ úgyszintén a festés technikája, „mely nem vonalakkal, hanem csupa apró kis ponttal” dolgozik. E találó megjegyzéshez hozzá tehetjük még, hogy az egész festés modora rendkívül egyéni mind az arctípusok, mind a drapéria tekintetében; az utóbbi szempontból különösen feltűnő Szent László ruhájának anyagszerűtlen gyűrődése. Szembeötlik a festés és színezés látványa is, valamint az uralkodó ibolyaszín. Ugyanezt a látványt észlelhetjük a Nemzeti Múzeum kódexének képein is. Igaz, hogy inkább csak az ornamentális részeken, a betűtestek

levéldíszében, mert az élénk színezésű alakok fekete kontúrokkal vannak kihúzva s így az alakoknál a festés lágynak nem mondható.

A miniaturák mind a két kódexben renkívüli bájjal mondják el a történeteket és ábrázolják a szenteket; az alakok és a fel fogás egyaránt kecsesek. A lapszéldíszítések az osztrák ornamentika kacszkarings, hajszálvékony indákban végződő, karcsú szárait és fodros leveleit mutatják, melyeken itt-ott szép, gótikusan stilizált virágok csüngenek.

A két kódex nem ugyanegy művész munkája. A salzburgi darab miniaturái sajátos festési modorukban és némely lapon a ruhák hajtékainak különös gyűrődéseiben Zsigmond király illuminátorának, a rejtélyes Martinus Opifexnek hatását mutatják, ami Pálóczi-
nak Zsigmond királyhoz való viszonyát tekintve természetesnek is látszik. Mint ahogy természetes, hogy Zsigmond, Albert és V. László királyok révén e kor magyar miniaturfestészetén erős osztrák hatás érzik. Viszont biztos adatunk van rá, hogy Kas-
sai Péter személyében 1425-ben magyarországi könyvfestő művész is dolgozott Bécsben.² Ugyanekkor sok magyar diák is járt a bécsi egyetemre, kik anyakönyvük két szép címlapját Bécsben díszítették. Az érintkezés tehát a művészet dolgaiban is meg-
lehetős élénk volt e korban.

I. ULÁSZLÓ KIRÁLY KORA

I. ULÁSZLÓ KIRÁLY

A Jagelló-házból származó I. Ulászló király (1440—1444) birtokából Csontos szerint egyetlen könyv maradt ránk, az oxfordi egyetemi könyvtár Imádságos könyve,⁵³ egy miniatúrákkal dúsan díszített kézirat, melynek több lapján egy fiatal király lép elénk, koronával a fején, karddal és kormánypálccával a kezében, lábainál a koronás lengyel sassal. Csontos⁵⁴ az oxfordi könyvtár katalógusa alapján az ábrázoltat I. Ulászlónak mondja. A kézirat vizsgálata azonban meggyőz arról, hogy az ábrázolt feltűnően hasonlít II. Ulászló királyhoz, sőt, hogy semmi körülmények között nem lehet más, minthogy a képek és az írás is II. Ulászló idejére vallanak.⁵⁵

I. Ulászló királlyal az idők folyamán még egy kéziratot hoztak kapcsolatba; ez a párisi Bibliotheque Nationale egy hadászati munkája, a „Tractatus de re militari et de machinis bellicis“ (Cod. 7239), melyről Csontos⁵⁶ azt állította, hogy Mátyásé volt, de a Corvin címerre utóbb II. Ulászló címerét festették rá. Csontos véleménye azonban teljesen téves, mert a kézirat első lapján valamikor volt ugyan címer, csakhogy levakarták róla s azért az egykori tulajdonos ma már meg nem állapítható. Mivel a kézirat a konstantinápolyi Eszki szerájból került Párisba, nem lehetetlen, hogy Mátyásé volt, ki a hadi munkákat nagy szeretettel gyűjtötte, bizonyosság azonban erre nézve nincsen. I. Ulászló könyvének tartotta több külföldi író és Divald⁵⁷ a kéziratot. Szerintük szerzője, Paolo Santini de Duccio 1440-ben mint Ulászló király hadi mérnöke írhatta és munkáját utóbb kibővítve Colleonninak ajánlotta. (Vence. Marciana.) Evvel szemben némely francia író a munkát Santinitól elvitatja és a sienai Mariano Jacopo,

más néven Taccola 1449-ben írt művének véli.⁵⁸ Hogy I. Ulászlónak a könyvhöz nem lehet köze, az már a művészi illusztrációkból is kiderül, mert későbbiek I. Ulászló koránál és határozottan másolatoknak látszanak. E megfigyelésünket támogatja C. Promis⁵⁹ nézete, ki a párisi példányt a Colleonié kivonatának állítja. A két kézirat miniaturái apró eltérésekkel azonosak, tehát a későbbi mindenestre másolat a korábbirol.⁶⁰ A harci jeleneteken néha feltűnik egy-egy Medici-címer, és a Medici-féle gyűrűs embléma, de ez sem következetesen, hanem inkább játékos dekorációképpen.

Így tehát egyetlen kéziratot sem ismerünk, melyet joggal mondhatnánk I. Ulászlóénak.

V. LÁSZLÓ KIRÁLY KORA

V. L Á S Z L Ó K I R Á L Y

V László, Albert király utószülött fia, mint tudjuk 1453 januárjában jött először Magyarországra, rövid ideig tartózkodott Pozsonyban és ezt ugyanaz évben megismételte. Budán 1456 első felében járt először s már 1457 novemberében meghalt. Idejének legnagyobb részét Bécsben töltötte, de elég sokat időzött Prágában is. Magyarország számára igen kevés ideje jutott. Mindez adatokból kiderül, hogy az ő számára készült kéziratokban magyar miniátorok munkáját még akkor sem kereshetnők, ha a kéziratok egy részében nem találnánk olyan bejegyzéseket, melyek világosan megmondják, hogy Ausztriában készültek.

Könyvtára legnagyobbrészt abból a 110 darab különféle természetű könyvből állott, melyet mint atyai örökségének egy részét körülbelül 1455-ben követelt vissza gyámjától III. Frigyes császártól. E könyvek eredete az erre vonatkozó oklevélben következőképpen van megjelölve: „die weilent kunig Wenczlaw von Behem gewesen und nachmallen von kaiser Sigmunden an unsern herrn Kunig Albrechten komen und in dem turnlein auf dem purchtor zu Wienn gelegen sind.“ Frigyes császár, mikor László felett gyámságát átvette, az egész könyvtárat Bécs-ujhelyre vitette. Hogy Zsigmond halála után rekedt-e Vencel királytól eredő könyv Budán, melyre Frigyes valami oknál fogva nem tette vagy nem tehetette rá a kezét, nem tudjuk s így az sem állapítható meg biztosan, hogy a Mátyás király birtokában levő két Vencel-kézirat mi módon jutott a Corvinába, V. László hagyatékaképpen-e, vagy későbbi vásárlás útján.

Bizonyos azonban, hogy az a 110 könyv, melyre a fiatal király just tartott, nem eredhetett az utolsó kötetig Venceltől, hanem

voltak közöttük más Luxemburgi uralkodók kódexei is, Luxemburgi János és Zsigmond királyéi. Az utóbbiakat Frigyes befejeztette és a maga devizáját, továbbá az 1447 vagy 1448-as évszámot festette beléjük. Közöttük kellett lenniök az Albert királytól származó daraboknak is. Frigyes császár, ha nem is valamennyi könyvet, de egy részüket valóban ki is szolgáltatta V. Lászlónak, a könyvek azonban ennek halála után legnagyobb-részt visszaszármaztak a császárhoz.⁶¹ Csak legnagyobb-részt, de nem teljes számmal. Ezt bizonyítja a két Vencel-féle Corvin-kódex, de még sokkal inkább Richard de Poitou „Krónikája”, egy díszes kiállítású XIV. századi kódex, melynek miniaturái északfrancia hatásokat mutatnak.⁶² A kézirat azelőtt a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchiv tulajdona volt,⁶³ a trianoni békeszerződés alapján Trento számára visszaköveteltetett. Alig lehet kétséges, hogy ez a darab a Venceltől örökölt kéziratokból való. V. László halála után egész hagyatékát fölosztották Bécsben, még pedig Frigyes császár, annak bátyja, VI. Albrecht és tiroli Zsigmond között. Egészen rejtélyes, hogy a fölosztáskor hogyan juthatott a kódex Georg Hacke trienti püspök birtokába, ki a szerzés körülményeit a kéziratba bejegyezte. Azt sem tudjuk, kaptak-e ugyanakkor mások is könyveket. A legnagyobb rész azonban bizonyosan a császárnak jutott.

A gyermek László számára hamar megkezdték a könyvek írását. Elégge meglepő, de úgy látszik, már egyéves korában. Mert csak is az ő számára írhatták a főntebb, Zsigmond király könyvei között említett „Viridarium” című munkát (a bécsi Nationalbibliothekban. Cod. lat. 496), mivel nem képzelhető el senki, akinek egy 1441-ben, Mariazellben illuminált kéziratába az osztrák címerek mellé a magyar címert is oda festhették volna.

Második könyvét hatéves korában kapta. Ez a bécsi Nationalbibliothek szép kézírata, Donatus Latin grammatikája (Cod 23*), melyet 1446 körül a melki apátságban másolt egy Niederaltaichből származó Simon nevű bencés barát.⁶⁴ A kódexet az apátság a hatéves gyermeknek tankönyvül ajándékozta. A címlap

iniciáléjában V. Lászlót egy Péter és Pál szobrával díszített oltár előtt, imazsámolyon térdelve találjuk. A címlap is (10. tábla), a többi lap is Magyarországnak, V. László egyéb országainak és Melknek címerével díszes. A kézirat díszé attól a művésztől származik, kit Zsigmond király Imádságos könyvéről szólva, a harmadik helyen említettem és kinek művészetét bőven jellemeztem. Ő az ú. n. „V. László mestere”, ki Frigyes császár megbízásából 1447-ben befejezte Zsigmond király Imakönyvét és a Legenda Aureát, 1445-ben a mariazelli Madonnának felajánlott Missalet és ezenkívül a Klosterneuburg számára készült évszám nélküli Missalet festette.⁶⁵ Burger⁶⁶ a Donatus-kéziratot tévesen I. Miksa császár számára készültnek állítja, azzal, hogy V. László van megfestve benne. E nyilvánvaló tévedés onnan származik, hogy a kéziratok V. László halála után Frigyeshez kerülvén Bécsbe, a gyermek Miksa is éppen ebből tanulta a latin grammatikát. Ugyancsak Melkben készült V. László király Imakönyve, mely ma a tepli premontreiek kolostorában van (Marienbad mellett) és a „Diurnale Ladislai regis” címet viseli (Cod 39). Valószínű, hogy ez a kódex is a kolostor ajándéka volt. A kézirat másolója a könyv végén mint „Johannes ab Ulma, mellicensis coenobii monachus” mutatkozik be.⁶⁷ A címlapon V. László király a trónon ülő Madonna előtt térdepel, a trón körül az országok címerei. A kézirat ötödik lapja ajánlást tartalmaz V. Lászlóhoz, kit „rex puerilis etatis”-nak nevez. A többi lapján is díszített kódex festése meglehetősen primitív barátmunka, bizonyosan már az ötvenes évekből való. Teplbe a XVII. században került. Hogy ezek a munkák épen Melkben készültek, arra magyarázatot ad az a körülmény, hogy már Albert király is közeli vonatkozásban állt a melki kolostorral.

A király ötödik könyve egy háromnyelvű latin-német-cseh szótár (a vatikáni könyvtárban, Pal. lat. 1787.), mely nagyon csinosan van kifestve. Címlapján a fiatal király trónuson ül, az ország-almával és jogárral a kezében s a képet ismét az országok címerei veszik körül. A lap három szélén kedves, humoros alakok-

kal élénkített, gazdag folyondár fut végig. E festések az osztrák miniaturák tipikus modorát mutatják. A kézirat 1474-ben Johannes Holubarz kezébe került, ki arcképét odafesttette az 1. v. lapra. Végül még egy könyvről emlékezhetünk meg, melynek eredeti példányát ugyan nem ismerjük, de a rendelkezésünkre álló adatok szerint igen szépnek kellett lennie. Ez III. Frigyes császár bizalmas tanácsosának, Aeneas Sylvius Piccolomini triesti püspöknek, a későbbi II. Pius pápának „De institutione puerorum” című munkája, melyet 1450-ben V. Lászlónak ajánlott. Az utóbb az innsbrucki várba került könyvek egy 1536-iki jegyzéke két példányban is említi e művet⁶⁸ s az egyik példányról megjegyzi, hogy igen díszesen van illuminálva. A munka, melyet a hercegi nevelés elméletének kell tekintenünk,⁶⁹ tulajdonképpen a kiskorú király nevelőjének, a később fogságba került Caspar Wendelnek volt szánva. Minthogy a királynak felajánlott eredeti példány úgy látszik, elveszett,⁷⁰ a szöveget csak korabeli másolatokból⁷¹ és nyomtatványokból⁷² ismerjük. A munka Bécsúj helyből van keltezve s így nagyon valószínű, hogy a díszesen illuminált kézirat is Ausztriában készült.

V. László utolsó éveiben, valószínűleg főleg Vitéz János hatása alatt, határozott érdeklődést kezdett mutatni a humanizmus iránt. Erre vall az a két levél, melyet Alfonso nápolyi királyhoz és Borso d'Este ferrarai herceghez intézett 1454 augusztusában és melyekben arra kéri őket, hogy olvasásra érdemes könyveket küldjenek neki. Hogy kapott-e tőlük könyveket és mily írók munkáit, arra nézve semmiféle adatunk nincsen. Könyvtárából egyetlen humanista könyvet sem ismerünk. E korán elhunyt, boldogtalan gyermek a megoldatlan problémák tömegét hagyta maga után. Vajon ha a komoly érdeklődés korát megéri, belőle fejlődött volna-e az első magyar humanista és renaissance fejedelem? példájával rá tudta volna-e csábítani Vitéz?

Az idők kemények voltak s elsodorták az életképteleneket. Mátyás napja közeledett, hogy a sok idegen uralkodó árnyékát a maga ragyogásával váltsa fel.

V I T É Z J Á N O S E S Z T E R G O M I É R S E K

Az esztergomi primások sorában a legbüszkébb név a Vitéz Jánosé. Hosszú pályája során többször látta az országot válságos helyzetben. Soha oly gyors egymásutánban nem váltakoztak az uralkodók, sőt uralkodóházak, mint akkor. Működését 1433-ban még Zsigmond alatt kezdette meg, szolgált Albert és I. Ulászló királyt, a nagy Hunyadyt, V. Lászlót és Mátyás királyt. Megélte a szomorú végű várnai csatát, a rigómezeit és Hunyadynak annyi sok diadalát s látta Mátyás dicsőségét. S az országos katasztrófák és a nemzet boldog talpraállásának örökké változó nagy eseményei között vívta a maga külön lelki harcait. Meg kellett érnie, hogy ő, kit évtizedeken át a királyi kegy a legnagyobb elismeréssel tüntetett ki, váradi püspökké, kancellárrá és esztergomi érsekké emelt, élete utolsó éveiben, Mátyás király barátjából és bizalmasából pártütővé süllyedt s a legmagasabb polcraól a fogságba zuhant.

Nem tekintve fontos politikai szereplését, kevés férfi akad, kinek az ország kulturális tekintetben s az európai tekintély szempontjából oly sokat köszönne, mint neki. Kiváló szellemi képességeivel, nagy tudományos érdeklődésével a művelt világ elismerését szerezte meg Magyarország számára. Püspöki udvara valóságos kis akadémia volt, melyben kiváló tudósok fordultak meg, hogy irodalmi és tudományos kérdéseket megvitassanak s nem egy jelentékeny férfi, kivel összeköttesben állt, ajánlta művét neki. Egyik legnagyobb alkotása volt az 1467-ben felállított pozsonyi egyetem, melynek tanszékeire Európaszerte elismert kiválóságokat nyert meg.

Azonfelül Olaszország határain túl az első egyike volt, kik nagy könyvtárt gyűjtöttek össze, s ezzel lehetségessé tette azt az élénk szellemi életet, melyet püspöki székhelyén s utóbb Esztergomban is folytatott. Könyvtáráról mindenki a legnagyobb elragadtatással

nyilatkozik, például Georg Peuerbach, a bécsi egyetem hírneves tanára⁷³, J. Pannonius és Vespasiano Bisticci, a kitűnő flórenci könyvkereskedő, ki Vitézt, Janus Pannoniust és Hantó György kalocsai érseket⁷⁴ legjobb vevői között említi. Mindenfelől kérelmekkel fordultak hozzá, hogy kölcsönkaphassák vagy lemásolhassák könyveit, mert azok szövegének tisztaságára, épúgy mint Mátyás királynak, nagy gondja volt. Hogy mily európai tekintélyt szereztek Vitéz törekvései az országnak, azt leginkább Aeneas Sylvius Piccolomini, a későbbi II. Pius pápa szavai bizonyítják, ki Georgius Policarpust 1455-ben lebeszéli arról, hogy Frigyes császárnál keressen alkalmazást és méltó helyül inkább a magyar király (V. László) és a magyar urak udvarát ajánlja.

Vitéz igyekezett nagyszerű alkotásának a megfelelő keretet is megadni. Esztergomot új erődítményekkel vette körül, a székesegyháznak Szécsi Dénestől megindított átalakítását befejezte és teljesen átalakította az esztergomi érseki palotát, vörös márványból készült erkélyfolyosóval látta el s falait a magyar vezéreket, királyokat s a szibillákat ábrázoló festményekkel díszítette.⁷⁵

Könyvtárából — ahhoz képest, hogy a leírások szerint mily gazdagnak kellett lennie — igen kevés darab maradt ránk. S még a megmaradt anyag egy részéről is nehéz eldöntenünk, hogy csakugyan Vitézé volt-e. A Corvin-kódexek között találhatunk ugyanis olyanok, melyek Vitéz lelkiismeretes javításával vannak ellátva. Ezekben az emendálás napját, helyét évszámmal és névjelzésével ugyanolyan módon jelezte, mint a tulajdon címerével díszített darabokban. Nagyon valószínű tehát, hogy e Corvin-kéziratok is mielőtt a Corvinába kerültek volna, Vitézéi voltak. Mai bíboros fejezte ki először azt a gyanút, hogy Mátyás könyvtárának alapját a Vitéz és Janus Pannoniusféle konfiskált kéziratok vetették meg. E feltevés ebben az alakjában semmiesetre sem állhat meg, mert hiszen már Hunyady János és a fiatal Mátyás is gyűjtött könyveket. Nagyon helyes Ábel⁷⁶ véleménye, hogy az állítólagos konfiskálásra semmiféle bizonyíték sincsen s hogy amennyiben Vitéz könyvtárából egyes

darabok a Corvinába kerültek, azok talán kölcsönként és akarva vagy nem akarva, ott felejtett kéziratok voltak. Hogy ilyenfajta kölcsönzések e szenvedélyes könyvgyűjtők között divatban voltak, arra nézve jellemző tanuság Janus Pannoniusnak éppen Vitéz és Galeotto Marzio ellen irányuló ismeretes panasza. Azt panaszolja, hogy latin könyveit már mind elvitték s Istennek hála, hogy járatlanok a görög nyelvben, s így e nyelven írt kódexeit egyelőre meghagyják neki. Ábel csak annyiban tévedett, amennyiben azt állította, hogy a Corvinában levő idegen könyvek vagy Beatrixéi vagy más könyvtárból valók, mert mint lejjebb látni fogjuk, a bécsi Nationalbibliothekben sikerült olyan könyvet is találnom, amelyben Mátyás címere alatt Vitéz címere látszik.⁷⁷ Ez kétségtelenül tudatos birtokbavételre vall. De azért még nem bizonyítéka a konfiskálás tényének, mert elképzelhető, hogy még ez a kézirat is kölcsönként darab, melyet utóbb, miután tulajdonosa úgy sem élt már, a könyvtárba beolvasztottak.

A részleges konfiskálás föltevésére tér vissza Fraknói,⁷⁸ ki úgy gondolja, hogy talán a nyitrai várban és az érsek budai palotájában lefoglalt darabok kerültek Mátyás könyvtárába, az Esztergomban maradtak semmiesetre sem, mert hisz azokat Beckensloer, az érsek utódja, eltulajdonította és szökésekor új érseki székhelyére, Salzburgba vitte magával. Ezen a nézetten van Csonotosi⁷⁹ is, ki egyébként a Vitéztől emendált Corvin-kéziratokat szintén Vitéz könyvtárából származóknak hiszi.⁸⁰

A Vitéz könyvtárából ránkmaradt darabok között vannak művészi szempontból egészen érdektelenek, mint a dísztelen salzburgi Tertullian-kézirat, a hannoveri,⁸¹ melyet 1464-ben és a szentantali,⁸² melyet 1457—1458-ban emendált, továbbá a jelentéktelen bécsi Franciscus de Maironis papír kézirat,⁸³ melyet 1463-ban javított, a müncheni Curtius Rufus⁸⁴ és egy XIII. századi theologiai kódex.⁸⁵ Az utóbbi három előtte már másé is volt. De vannak olyan darabok, melyek szépség tekintetében a legszebb Corvin-kódexekkel vetekszenek. Vannak otthon

készültek és olaszországiak. Úgy, hogy az aránylag kisszámú kézirat is meglehetősen képet ad az egykori gazdag könyvtárról. Látjuk belőlük, hogy Vitéz szükség esetén meg tudott elégedni egyszerűbb olasz kéziratokkal, sőt, főleg eleinte, otthon készült, egészen igénytelen másolásokkal is, később azonban ízlése kifinomodott és igényei nagyon megnőttek.

Az otthon készült kéziratok közé tartozik Tertullianus Apologeticus című munkája, melyet a salzburgi bencés kolostor könyvtára őriz.⁸⁶ E darab Vitéz legkorábbi dátumú kézírata s a teljesen dísztelen kódexnek legnagyobb érdekessége, hogy a zárószavak tanúsága szerint 1455-ben Vitéz számára, egy polánkai származású, Bereczk (Briccius de Polanka) nevű lelkész másolta Váradon, ami azt bizonyítja, hogy Vitéz udvarában már ekkor képzett magyar másolók voltak. Vitéz a kéziratot még ugyan ezen évben emendálta. Fraknoi szerint ugyancsak Briccius munkája lehet Vitéz másik dísznélküli kódexe a szentantali ferencrendi zárdában,⁸⁷ mely szent Leó pápa beszédeit tartalmazza s melyet Vitéz 1457/1458-ban, V. László alatt szenvedett fogsága idején javított. Csontos Bereczknek tulajdonítja a krakkói Jagellokönyvtár⁸⁸ egy csillagászati munkáját is,⁸⁹ mely 1455—71 között készült. Ez azonban nem áll. Mert, noha kétségtelennek tartom, hogy e kézirat magyar eredetű, írása egész más kézre vall. Mégpedig annak a másolónak munkájára, ki 1467-ben írta Mátyás királynak Bécsben levő Ptolemaeus-kódexét, melyet a király parancsára húsz évvel később a budai műhelyben fényes címlappal láttak el. Alig lehet kételkednünk benne, hogy eredetileg ez a Corvin-Ptolemaeus is Vitézé volt, ki a könyv végére oda rajzoltatta a csillagoknak 1467-ben a pozsonyi egyetem megnyitása napján Esztergomban megfigyelt konstellációját. Hogy miért nem díszítette a kéziratot, érthetetlennek látszik, mert a krakkói kódex illuminált címlapja is itthon készült meglehetősen primitíven s a Magyarországon akkor otthonos gótikus stílusban. A bécsi és krakkói kézirat pergamenje is durvább lévén, mint az olasz kéziratoké, magyar származásuk kétségtelen.

A Vitéztől emendált kéziratok között még egy olyan van, mely minden valószínűség szerint Magyarországon készült, ez a nagyon csinosan díszített Mátyás-féle Victorinus-kódex a Nemzeti Múzeumban,⁹⁰ melyet Vitéz 1462-ben Nagyszébenben javított, valószínűleg szintén mint saját tulajdonát.⁹¹

Nem lehetetlen, hogy Vitézé volt eredetileg az a wolfenbütteli Corvin-kódex,⁹² mely Regiomontanus csillagászati tábláit tartalmazza és a címlap alján ugyan Mátyás címerét mutatja, de ajánlása Vitézhez szól. A kézirat egyszerű díszje tipikusan bajor, pontosabban Augsburg—Nürnberg környéki s ez is arra vall, hogy a példányt Regiomontanus maga készítette, mert tudjuk róla, hogy 1471-ben Magyarországból Nürnbergbe ment s ott is telepedett meg.

A többi kézirat kivétel nélkül Olaszországban készült,⁹³ még pedig egy része Flórencben, a többi Felsőolaszország különböző városaiban. A nagyobbik rész való Flórencből, ami természetesen, mert a kódexek nagybani gyártásának Flórenc volt igazi helye. Igénytelen és szebb kivitelű, fehér indafonattal díszített kéziratok özöne került onnan a könyvpiacra és a szenvedélyes könyvbarátok gyűjteményeibe.

Ha föltesszük, hogy a Vitéztől emendált darabok az övéi is voltak, egész tekintélyes szám kerül ki azokból a kódexekből, melyeket Vitéz Flórencben készen vásároltatott. A Konstantinápolyból a budapesti Egyetemi könyvtárba került kéziratok közül három darab: még pedig a dátumtalan és névjelzéstelen emendált „Clementis Papae itinerarium”,⁹⁴ az 1467-ben emendált Tacitus⁹⁵ és az 1468-ban, Nyitrán javított Tertullianus-kódex.⁹⁶ Flórencben készült a Nemzeti Múzeum Joannes Scholastica is, melyet Vitéz 1470-ben emendált⁹⁷ és a Corvina müncheni Demosthenes-kódexe,⁹⁸ melynek javítási idejét nem tudjuk. Mindezek a felsorolt kéziratok Mátyás címerét viselik, még pedig — nagyjából — az üres címerhelyre 1485 után odafestett s a M(athias) A(ugustus) szigláktól kísért címer típusát.

Vitéz János javításait tünteti fel a flórenci Laurenzianának

Macrobius Saturnáliáit tartalmazó, nagyon egyszerű kézírata is,⁹⁹ melyről egy 16. századi feljegyzés azt állítja, hogy Mátyásé volt.

Mi a többi kéziratot illeti, Vitéz tulajdonjoga biztosabb alapon áll, mert a kódexeken rajta van az érsek címere. Ilyen elsősorban Basilius Magnus „Contra Eunomium” című művének Georgius Trapezuntius magyarázataival ellátott kézírata a bécsi Nationalbibliothekban.¹⁰⁰ E kéziratban Vitéz címerét Mátyás a sajátjával takartatta el.¹⁰¹ Ugyancsak flórenci dísz mutat Marcus Maniliusnak „Astronomicon” című munkája a Vaticanban,¹⁰² mely Vitéz címerével van ellátva s melyet Vitéz 1469-ben Galeotto Marzioval együtt javított, ki tudvalevőleg ismételtén, huzamosabb ideig tartózkodott Esztergomban.

A Flórencben gyárilag készült Vitéz-kódexek legszebbike a bécsi Nationalbibliothek bájos Cicero-kézírata,¹⁰³ mely címlapján Vitéz érseki keresztől koronázott címerét mutatja. Szép kötésének három kapcsa épen megmaradt; ezek közül kettőt Vitéz címere ékesíti, de a harmadiknál ismét a Mátyás-problémával találjuk magunkat szemben, amennyiben ez a kapocs a király címerét mutatja a Mátyás arany forintján látható változatban.¹⁰⁴ Csak-hogy míg ott a kétfarkú, fehérszínű cseh-oroszán szerepel, itt Mátyás családi címerének megfelelőleg a besztercei egyfarkú, vörösbarna oroszánt látjuk vörös mezőben. Hogy ennek a kapocsnak mi a jelentése, azt nehéz eldöntenünk, (valószínű, hogy a hiányzó negyedik kapocs is ehhez volt hasonló). Fraknoi úgy gondolja, hogy Vitéz egyszerűen magyar voltát akarta vele kifejezésre juttatni, amit magam is legvalószínűbbnek tartok (hasonló esettel találkoztunk a csukárdi plébánostól illuminált gyulafehérvári Missaléban, ahol az Anjou-címer látható), de az a nézet is felmerült, hogy a kézirat Mátyás ajándéka volt, mellyel az érseknek kedveskedett. E kérdésre egyébként egy másik problematikus esettel kapcsolatban visszatérünk.

A Flórencben készült kéziratok legpompásabbika és általában a legszebb flórenci kéziratok közül való az a háromkötetes Livius,

mely Vitéz könyvtárából a müncheni Staatsbibliothekba származott. (II. tábla)¹⁰⁵ A dekoráció alapja itt is a fehér indafonat, de ez az egyszerű díszítési mód teljesen ki van vetköztetve eredeti jellegéből. A fonadékok között végighúzódo aranyrudak minduntalan kisebb és nagyobb mezőkre nyílnak szét, melyekben hol egy-egy férfi vagy nő mellképe, hol pedig egész kis jelenetek foglalnak helyet. Ezenkívül szörnyek, puttók, angyalok, állatok, virágok stb. sokasága fonódik bele a fehér indák finom szövedékébe. A rajznak csodálatos biztonsága, sőt ereje párosul a kompozíciók rendkívüli kedvességével s a színeknek könnyed üdeségével. A pompás miniaturák mesterét azonban mindedig nem sikerült kideríteni.¹⁰⁶

E kódexekkel kapcsolatban ismét újabb személyi problémák merülnek fel. Ugyanis Vitéz címerén kívül mind a három kötetben egy másik címer is előfordul: lángokból kiemelkedő, fenyőfát tartó fekete vadkecske. Ez a címer, mint ismeretes, a Garázda-és Szilágyi-családok közös címere. Fraknoi e címert teljes bizonyossággal a Garázda-címernek veszi és úgy magyarázza, hogy Vitéz a magánán kívül édesanyjának a címerét tétette a könyvbe, sőt ebben a címerben látja egyik bizonyítékát annak, hogy Vitéz anyja Garázda-lány volt.¹⁰⁷ Ez a vélemény lehet igaz, de nem meggyőző. Legkevésbé sem volt szokásos abban a korban az anya címerét tenni a családi címer mellé. A tulajdonosé mellett vagy a feleségének vagy az esetleges ajándékozónak címerével szoktunk találkozni. S ami még különösebb, a harmadik kötet címlapján a középső címer helye, tehát a főhely üres, ellenben föléje két angyal koronát emel. Alatta piciben a Garázda—Szilágyi-címer és jobbról-balról a Vitézé. Hogy mit szántak az üres helyre és utóbb miért nem tették reá, nem tudjuk. Ugyanezen a lapon, a jobboldal hosszában méhek vannak felsorakoztatva, ami lehet pusztá dekoráció is, de összefüggésben lehet egy másik, Garázda-féle müncheni kódexben¹⁰⁸ látható címerrel is, mely felerésztt a vadkecskés címert, felerésztt oly címert mutat, melynek harántpólyájában méhek van-

nak. Azonkívül a 2. és 3. kötetben a belső lapokon igen sűrűn találkozunk olyan díszítményekkel, melyeken a fehér indafonatókat Vitéz lilioma (aranyban) és — a királyi korona fogja össze. Lehet, hogy miként a méhek motívuma, ez is csak dekoráció, de lehet az is, hogy mindkettőnek jelentése van. A kódexek a kérdések egész sorát vetik föl, melyekre még mindig nem sikerült kielégítő választ találni. Vitéz rendelésére készültek-e, vagy ajándékba kapta őket? Garázda-cimer-e vagy Szilágyi, ebben az utóbbi esetben? Ha Garázda-cimer és valóban Vitéz származását jelzi, vagy ha Garázda Péter ajándéka¹⁰⁹ — amit legkevésbé hiszek valószínűnek, — mit jelentsen a korona? S ha Szilágyi? Csak nem Szilágyi Erzsébet ajándéka, ki szintén e címert használta? Mert akkor félig-meddig a korona is érthetővé válnék.

A kódexek, ami korukat illeti, mindenesetre a hatvanas évek második felére teendők. Művészi szempontból is, de meg azért is, mert Vitéz címere fölé két helyen az érseki kereszt van festve.

Vitéznek Felsőolaszországban készült kódexei semmivel sem vetnek fel kevesebb kérdést, mint az előbb tárgyaltak. Első helyen áll közöttük a sokat vitatott Plautus-kódex (12. tábla),¹¹⁰ a könyvdíszítés remeke, nem annyira pompája és gazdagsága, mint inkább rendkívüli előkelősége és színezésének választékos finomsága miatt. Címlapján a Vitéz-címertől jobbra-balra két arcképpel találkozunk. Egy idősebb főpapéval és egy leomló hajú ifjúéval. Az utóbbi könyvet nyujt át az idősebbnek. Hogy a főpap csak Vitéz lehet, azt soha senki sem vonta kétségbe, de kit ábrázol a fiatal? Fraknói¹¹¹ eleinte ingadozni látszott Janus Pannonius és ifjabb Vitéz János között. Miért gondolta, hogy az ábrázoltnak okvetlenül Vitéz közeli rokonának kell lennie, egészen megérteni nem tudom. Mert sem Janus Pannonius, sem ifj. Vitéz János vonásait nem ismerjük, ajándékot pedig idegen épúgy adhat, mint rokon. S Fraknói maga is megjegyzi, hogy a végleges „választ megkapjuk, ha sikerül kiderítenünk, kié a másik címer, mely az ifjabbik arcképe fölött látható”. Itt ugyanis két

mezőben kardot tartó kar van ábrázolva. A lap felső szegélyén látható harmadik címer, mely teljesen egyező a bécsi Cicero már említett kapcsával, Fraknói szerint ismét egyszerűen az ország címere, mellyel Vitéz magyar voltát akarta kifejezésre juttatni. Fischer¹¹² éppen e címer miatt Mátyás ajándékát látja a kódexben s további megállapításait is erre a föltevésre építi. Az ifjú arcképe szerinte „wahrscheinlich den Überbringer bezeichnender Mann”. A felette levő címer pedig, szerinte, Bosznia címere és olyan festő hozzátétele, ki már más kéziratot is festett Mátyás számára és megszokta, hogy az országcímerek, mint külön dekorációk, egyenként kerüljenek a Corvin-kódexek díszítményei közé. Fischer kombinációja azonban csupa képtelenség. Ha az ifjú arcképe a Mátyás-féle ajándékozás emléket őrzi, úgy teljesen példátlan eset volna, hogy a kép a küldönc (!) és nem az ajándékozó király vonásait mutassa. A címer pedig nem Bosznia címere, mert attól színeiben különbözik s mindenesetre komolyabb oknál fogva került a könyvre, mint a festő szeszélyéből. Azonfelül az országcímereket feltüntető Corvin-kódexek húsz évvel később készültek, mint ez, ennél fogva hatással rá nem lehettek.

Noha a portréban Fraknói utóbb¹¹³ határozottan Janus Pannoniust látta, Bunyitay¹¹⁴ még egyszer visszatért a vagylagosság álláspontjára. Fraknóihoz csatlakozva, minden valószínűség szerint Janus Pannonius arcképének tekinti Balogh Jolán is.¹¹⁵ Nagyobb szkepszissel nézte Huszti J. az arcképet.¹¹⁶ Szerinte semmi bizonyíték sincsen arra nézve, hogy a miniatura Janus Pannoniust ábrázolja. Valóban, erre semmi bizonyíték nincs. Ellenkezőleg. Elképzelhetetlen, hogy a könyv ajándékozását ábrázoló képen más arcképével találkozzunk, mint azéval, aki a kéziratot írta vagy ajándékozta. Minthogy semmiből sem lehet arra következtetni, hogy Janus Pannonius az ajándékozó, az egész Janus Pannonius-féle kombinációt el kell vetnünk és vissza kell térnünk Fraknóinak ahhoz a kijelentéséhez, hogy az ábrázolt kilétét az ismeretlen címer megfejtésének kell eldöntenie.

A kódex korát Fraknói 1460 tájára teszi. Balogh J. szerint nem lehetetlen, hogy az ötvenes évek elején készült. De Vitéz címerén, a püspöksüveg fölött érseki keresztet is látunk — amely nem későbbi hozzáfestés — és ez kétségtelenné teszi, hogy az esztergomi érsekség idején, tehát 1465 után kellett készülnie. Ennélfogva már a kézirat kora is ellentmond a Janus Pannonius-féle kombinációnak. A Plautus-kódex keletkezési helye, díszítéseinek jellegét tekintve, csakis Felső-Olaszország lehet, még pedig Pádua vagy Mantua.¹¹⁷

Újabb problémát vet fel egy másik kódex, mely Tribachus modenai költő eklogáit tartalmazza¹¹⁸ és melyet a költő az esztergomi érseknek ajánlott. A kódex kétségtelenül valamely modena-ferrarai művész munkája s bár rossz karban van, mégis igen szép. A lapszéleken erre az iskolára nagyon jellemző, élénk színű virágoktól tarkított spirális dísz van festve. Korát megadja az ajánlás: 1465-1472. A lap alján három arcképet látunk, melyek közül a középső „Lux Pannoniae” felírással egy főpapot ábrázol, azaz Vitézt. A baloldali „Auctor operis” átadja neki a könyvet. De mit gondoljunk a jobboldali ifjúról ki szintén átnyújt egy könyvet s ki Franciscus $\widehat{V}R$ felírással van megjelölve? Tribachus csak a munkát ajánlotta Vitéznek? a jelen példányt azonban Franciscus készítette? Ezért nyújtják át mind a ketten? De ki ez a rejtélyes ifjú? Sem Fraknói, sem más még csak feltevést sem mertek megkockáztatni s magam is tanácstalan vagyok e kérdésekkel szemközt.

A jobboldal lapszéldíszítményei közé egy címer van illesztve: kék mezőben ágaskodó oroszlán. Fraknói nem tartotta Vitéz címerének s azért még azt sem vette biztosra, hogy a példány Vitézé volt. Első benyomásunk valóban az, hogy a címer nem lehet Vitézé, de ha a nagyon elmosódott címerképet jobban megvizsgáljuk, mégis Vitéz címerére kell benne ismernünk, de azzal a fentartással, hogy a festő nyilván csak általános tájékoztatást kapott a címer alakjára nézve. Az oroszlán lába alatt ugyanis — ami elkerülte Fraknói figyelmét — egy apró csillag

és egy kicsi lilium fele látszik, — a másik fele és a másik csillag lepattozott a lapról. A címer alapelemei: oroszlán, kék mezőben lilium és két csillag teljesen megfelelnek tehát a Vitéz-címernek, csak a liliumos rész sikerült túlságosan kicsire, viszont az oroszlán (az oroszlánnak és a címerpajzs felső mezejének színét nem lehet már megkülönböztetni) túl nagyra és mivel tévedésből nem szalad, hanem ágaskodik, belenyúlik az alsó mezőbe. Hogy a címer Vitéz címere, nem lehet kérdéses, s ezzel Vitéz tulajdona is igazolva van. Elkerülte azonban Fraknoi figyelmét az is, hogy a főcímer fölött még egy kis címer van: kék mezőben fa, de annyira sérült állapotú, hogy alig látható. Ezt a kisebbik címert azonban utólag festették egy kis vörös rózsára s azért talán nem Vitéz életében készült; tehát ránézve nem fontos.

A Janus Pannonius-féle arckép ötlete, — a Tribachus-kódex-beli ifjú csak Franciscus neve miatt menekült meg tőle — Vitéznek egy másik kéziratán is kísért, még pedig a Szent Jeromos leveleit tartalmazó kódexben,¹¹⁹ melyet az érsek 1470 őszén emendált. A címlap alsó szélén ugyanis két olvasó főpap látható, kikben Fraknoi Vitéz és Janus Pannonius arcképét gyanítja. Minthogy a lapra még két, összesen tehát négy egészen hasonló alak van festve, továbbá, minthogy egyikükön sem fedezhető fel az arcképhűségre való törekvésnek minimális nyomai sem, sőt mindenik nyilvánvalóan csak dekoratív jelentőségű ideálkép, — Fraknoit e feltevésben senki sem követte.

A kódex 1465 és 70 között készült, mert érseki kereszt díszíti a címert és mert 1470-ben van emendálva. Keletkezési helye nem egészen bizonyos. D'Ancona¹²⁰ fölvette ugyan a Flórencben készült kéziratok lajstromába, de, mint maga mondja, „teljes fentartással”, mert lehetségesnek tartja azt is, hogy nápolyi eredetű. Magam¹²¹ régebben felső-olaszországinak tartottam s noha Felsőolaszország és Nápoly művészeti kapcsolatai miatt nem tartom lehetetlennek D'Ancona nápolyi kombinációját, ma is inkább felsőolaszországi eredetre gondolok, már csak azért is, mert

Vitéz az időben élénk összeköttetésben volt Felsőolaszországgal. A kódexek utolsója, melyről szólnunk kell,¹²² egy egyszerű kiállítású Plinius,¹²³ e kéziratok szokásos fehér indafonatos módorában van kiállítva. Az inda vaskosabb jellege s a színek erőteljesebb volta, végül a nagy arany iniciálé, mely az indák szövédékebe belefonódik, arra vall, hogy e kéziratot nem Flórencben festették, hol gyöngédebb előadásúak az efajta diszítmények, hanem Felsőolaszországban. A kéziratot Vitéz 1464 májusában Budán emendálta s a keletkezés korai dátumára vall az is, hogy a címer fölött nem látunk érseki keresztet.

Ha az aránylag kis számban fennmaradt emlékekből egyáltalában szabad tanulságokat levonnunk, Vitéz kézíratainak művészi jellegéből azt kell következtetnünk, hogy az érsek életében még nem működött Budán az a nagyjelentőségű könyvfestő műhely, melynek virágzását alig egy évtizeddel később már kétségtelen bizonyossággal megállapíthatjuk, mert különben találnunk kellene legalább egyetlen darabot, mely e műhely jellemző, olaszos sajátságait mutatja. Holott Vitéz könyvtárának feltehetőleg Magyarországon festett darabjai — mint láttuk — a műhely fennállása előtti idők gótikus módorában készültek.

V I T É Z J Á N O S K Ö N Y V T Á R A

Őrzési hely	Jelzet	Szerző	Cím	Emen- dálás	Címer	Kor	Iskola
Bécs	831	Basilus magnus	Contra Eunomium		Vitéz Mátyás		Flórenc
"	11	Cicero	Orationes	em.	Vitéz	1465 u.	"
"	644	S. Hieronymus	Epistolae	1470	Vitéz	1465 u.	Felső- olaszország
"	4792	Fr. Maironis	Questiones	1463		1449	?
"	111	Plautus	Comoediae		Vitéz, Má- tyás, ideg.	1465 u.	Felső- olaszország
"	141	Plinius	Epistolae	1464	Vitéz		"
"	24	Ptolemaeus	Magnae comp. liber		Mátyás	1467	Magyarorsz.
"	1062		Theologiai iratok			XIII.sz.	Olaszország
"	2489	Tribrachus	Eclogae		Vitéz	1465 u.	Felső- olaszország
Budapesti Egyet. Könyvtár	3	Kelemen pápa	Itinerarium	em.	Mátyás		Flórenc
"	9	Tacitus	Ann.-Hist.	1467	Idegen, Mátyás		"
"	10	Tertullianus	Adv. Marcionem	1468	Mátyás		"
Budapesti Nemzeti Múzeum	344	I. Scholasticus	Opera	1470	Mátyás		"
"	370	Victorinus	Sup. Reth. Ciceronis	1462	Mátyás		Magyarorsz.
Flórenc	65.36	Macrobius	Saturnalia	em.			Flórenc
Hannover	IV. 505	Cicero stb.	Opera varia	1464			dísz nélk.
Krakkó	F.F.III.3.	Regiomontanus	Theorica nova	em.	Vitéz		Magyarorsz.
München	15739	Curtius Rufus	Vita Alexandri	em.	Idegen		?
"	310	Demosthenes	Orationes	em.	Mátyás		Flórenc
"	15731	Livius	Ab urbe condita		Vitéz, Garázda	1465 u.	"
"	15732	Livius	De sec. bello Punico		Vitéz, Garázda	1465 u.	"
"	15733	Livius	De bello Macedonico		Vitéz, Garázda	1465 u.	"
Róma	Pal.1711	Marcus Manilius	Astronomicon	1469	Vitéz		"
Salzburg	A.VII.39.	Tertullianus	Apologeticus	1455		1455	Várad
Szent Antal		Leo papa	Liber sermonum	1457- 1458			dísz nélk.
Wolfenbüttel	69. 9. Aug. 20	Regiomontanus	Tabulae		Mátyás	1465 u.	Bajorország

MÁTYÁS KIRÁLY KORA

M Á T Y Á S K I R Á L Y

Mátyás király könyvtárának nagyságát, mai tudásunk alapján, akárcsak hozzávetőlegesen is meghatározniuk teljes lehetetlenség. Különböző tanúk különböző számokat mondanak s a könyvtár ránk maradt töredéke a következtetés alá nem ad alapot.

A Corvina tudományos fontosságát a kortársak s a XVI. század humanistái legalább is egyenrangúnak tartották művészi becsével. A tudomány haladásával azonban az elmúlt ötödfél század során a könyvtár tudományos tekintélye egyre csökkent s helyette, főleg a XIX. század óta, mindinkább előtérbe lépett a Korvin-kódexek festett díszének s az azzal kapcsolatos kérdések tisztázásának jelentősége. Az értékelésnek ez a sorrendje nagyjából egyezik a nagy királynak az évek folyamán változó felfogásával, mellyel e neki oly drága alkotását nézte. Az egyetlen, mely udvarának hajdani pompájából fenmaradt s fogalmat tud adni századok múlva arról a fényes művészi kultúráról, melyet Mátyás hazánkban céltudatosan keltett életre s amely, midőn már csaknem gyökeret vert, az idegen uralkodók közönyének s a tehetetlenségük okozta mohácsi vésznek esett áldozatul.

A trón, melyre az ifjú királyt 1458-ban emelték, szerény, úgyszólván szegényes trón volt. A jövedelemmel, melyet az államtartás biztosított neki s melyet az első évek ki-kiújuló háborúi teljesen felemésztettek, alig lehetett beérni. A jövő nehéz kérdése volt a jövedelmek oly mérvű fokozása,¹²⁴ hogy ne csak a folytonos pénzzavarok szűnjenek meg, hanem nagyobb összegeket lehessen fordítani művészi célokra is.

Mátyás könyvgyűjteményét ekkor még nem lehet könyvtárnak nevezni. A könyvek, melyeket az elődeitől örökölt darabokhoz hozzászerzett, nyilván inkább a művelődni akaró ifjú továbbképzésére szolgáltak, semmint művészi igényeinek kielégítésére. Egyszerű kiállítású, csak a szöveg kedvéért választott, kisebb terjedelmű munkák voltak, melyeket egy 1463-ból származó feljegyzés tanúsága szerint, folytonos háborúi között, esténként, lenyugvás előtt olvasott.

Nagyon valószínű, hogy fiatal lelke ekkor még nem kívánta annyira a művészi szépet maga körül, mint később. Még nincsen nyoma, hogy állandó festőt tartott volna udvarában. Festőket főleg címereslevelek festésére alkalmazott s a megbízás csak esetről-esetre szólt. Föltéve, hogy az oklevelek kiállítását az udvari kancellária vállalta és nem az érdekelt családok. A címeres levelek festése a gótikus virágdísznek azt a fajtáját mutatja, mely, mint láttuk, a szomszédos nyugati területek hatása alatt alakult ki nálunk a XV. század első felében s melyet Vitéz János egyszerűbb, minden valószínűség szerint Magyarországon készült kézíratain is megtaláltunk, például a krakkói Regiomontanusban és az annál jóval díszesebb Victorinus-kódexen is (67).¹²⁵ Izlésének, melynek volt alkalma Vitéz fényes olaszországi kézíratain kifinomodnia, nem is nagyon felelhetett meg az itthoni kéziratok stílusa. Ezért volt, hogy midőn 1469-ben magyarországi Tamás minorita barátot valami szolgálatáért meg akarta jutalmazni, az ajándéknak szánt Missalét (129) Bécsben készítette el. E Missale különös érdekessége, hogy egyik lapján Mátyás legkorábbi arcképe látható.

A hatvanas években történt, hogy Mátyás, Vitéz János és Janus Pannonius mintájára meghonosította azt az olasz stílusú humanisztikus életet, mely számára belső szükséglet és nagy lelki öröm lett és amelynek később nagy része lett abban, hogy nagyságának és sokoldalúságának híre a művelt világban elterjedt. A fokozott tudományos élet nélkülözhetetlen segédeszközül követelte a könyvtárat, melynek gazdagítására Mátyás mind na-

gyobb figyelmet fordított. 1467-ben adóreformjával tette az első határozott lépést jövedelmeinek fokozására s ettől fogva már nagyobb pénzüsszegek is álltak rendelkezésére.

Vitéz János és Janus Pannonius halála után, egyes főpapok kisebb könyvtáraitól eltekintve, ő volt Magyarországon az egyedüli, ki a könyvgyűjtést nagyban űzte. Ettől fogva már zárt könyvtárakat is vásárol, például 1475-ben a bolognai Manfredini könyvtárat, a szükséges összegeket pedig újabb és újabb adókból teremti elő.¹²⁶

Művészi összeköttetései eleinte Felső-Olaszországgal voltak, hiszen a milánói és budai udvar már Hunyadi János óta állandó érintkezésben volt egymással. Sőt 1464-ben arról is szó volt, hogy Mátyás Ippolita Sforzát vegye nőül.

Bologna és Ferrara felé pedig már régóta meleg vonzalommal fordultak magyar ifjaink, kik sűrűn látogatták e híres egyetemeiket. Több honfitársunk egészen meg is telepedett Felső-Olaszországban. Akkortájt élt a Ferrara melletti karthausi kolostorban mint vicarius Andreas Pannonius is, ki a magyar ifjakkal idegenben is élénk összeköttetést tartott. Két munkáját ismerjük, az egyiket „De regiis virtutibus” címmel 1467-ben Mátyásnak ajánlotta s a kolostorban készült másolatot csinos címlappal — melyre a király és a szerző arcképe volt ráfestve — Budára is elküldte a királynak (128). A másikat I. Ercole d'Este ferrarai herceg számára írta. Kivüle néhány ügyes, magyarországi származású festő is dolgozott Ferrarában.

A felső-olaszországi kapcsolatoknak egy és más írott dokumentuma is maradt ránk néhány kéziratban, melyek Vitéz János és Mátyás számára készültek. 1474—75 körül írta Lodovico Carbo ferrarai egyetemi tanár Mátyás király dicső tetteiről szóló munkáját, melynek ajánlott példánya, az írás és az egyszerű indafonatos festés jellegzetes formái után ítélve, a maga egészében Ferrarában készült (46). Ugyancsak a hetvenes években készülhetett Battista Mantuano „Parthenice” című munkája is, melyet szerzője Mátyás királynak ajánlott és számára — mint

ahogy azt a címlapon látható angyalok erősen mantegnás típusán megítélhetjük, valamely kitűnő felsőolaszországi művésszel díszített (70), kit Balogh Jolán újabban meggyőző érvekkel egy milánói művésznek, Bona di Savoia mesterének körébe utal.¹²⁷

Még szorosabbá vált a viszony, főleg Ferrara és Buda között 1476-ban, amikortól fogva a királyt Beatrix királyné révén rokoni kötelékek is fűzték az Este-családhoz.

Mátyás könyvtárába mindenfelől, Rómából (15), Umbriából (7), Felső-Olaszország különféle városaiból (33, 40, 71, 92, 104, 114) és főleg Flórencből¹²⁸ szünet nélkül özönlenek a könyvek. Az egyik vétel útján, a másik ajándékképpen. Az előbbieket egyelőre még mindig csak egyszerűbb kiállításúak. A flórenciek között van egy Curtius Rufus és egy Frontinus is (59, 152), melyeket Petrus Cenninius másolt, kiről Jankovich Miklós, a Nemzeti Múzeumban lévő kéziratos jegyzeteiben azt állítja, hogy nevével Mátyás király számadáskönyvében gyakran találkozott. Van ezenkívül egy Theophrastus is, melyet Vespasiano Bisticcinek, a kiváló flórenci könyvkereskedőnek műhelyében másoltak (47). 1476 óta már nápolyi kéziratok is érkeznek a gyűjteménybe, ha nem is nagy számmal. Így mindenekelőtt Diomedes Carrafa munkája „De institutione vivendi” (123), melyet szerzője Beatrix királynénak írt és Valturius „De re militari” című munkája (75). Ugyanitt készült Beatrix királyné Curtius Rufus kézirata is (50). Ezekon kívül 1483—84-ben ugyancsak Nápolyban díszítették Agathias „De bello Gothorum” című munkájának két ajánlott példányát, egymástól elütő modorban (5 és 112). E két kódexet a mű fordítója, a római Christophoro Persona ajándékba küldte a királyi párnak.¹²⁹ S ugyancsak Nápolyban készült Szent Ágoston „De Civitate Dei” című munkájának szép kézirata, mely a két Agathias-kézirat kétféle modorát egyesíti magában. A nápolyi kéziratoknak azonban nem semmiféle kimutatható hatása a magyarországi munkákra.

Beatrix Magyarországra költözését nem annyira nápolyi, mint inkább flórenci művészek beözönlése és a nagy flórenci művé-

szekhez irányuló megrendelések követték, amit különben Mátyás királyunknak a pompa iránt egyre inkább növekvő érdeklődése is megmagyaráz. A hetvenes évek vége óta egymásután érkeztek flórenci művészek Budára, festők, szobrászok, építészek. S akit személyes megjelenésre nem lehetett rávenni, attól legalább képet, szobrot vagy festett könyvet igyekezett szerezni a király, például Filippino Lippitől és Verrocchiotól.

Flórencben a könyvfestésnek főleg négy kiváló mesterét foglalkoztatta Mátyás.

Attavante degli Attavanti, Leonardo da Vinci barátja és valószínűleg tanuló társa, kétségtelenül egyik legnagyobb mestere az akkori magas színvonalon álló flórenci könyvdíszítésnek. Munkái választékos ízlést és nagy dekoratív tehetséget mutatnak. Az arcok kifejezése kissé szellemtelen ugyan, de színei gyengédek és formái gazdagságukban is mindig könnyed, előkelő eleganciát mutatnak. Ha történetet beszél el, bizonyos hűvös tartózkodással teszi s mindig tudatában van annak, hogy elsősorban dekorátor. Ez a tudat gyakran munkái változatosságának rovására megy, amennyiben nem igyekszik új ötletekkel eleveníteni egyszer már megtalált és lassanként megmerevedő modorát. Attavante nagy műhellyel is dolgozott, ami lehetségessé tette, hogy flórenci társai között ő termelje a legtöbb könyvet. Úgy látszik, különös kedvence volt Mátyásnak, ki mohó vággyal, lázas sietséggel hozatta a dekoratív művészet e remekeit, mintha érezte volna, hogy már csak néhány éve van könyvtára gyarapítására. Attavante pedig készséggel teljesítette a király óhaját. A Corvina harmincegy kézírata került ki az ő műhelyéből¹³⁰ és ezek között vannak a könyvtár legpazarabb fénnel kiállított darabjai. A harmincegy kézirat közül tizennyolcat nagyjából Attavante sajátkezű munkájának lehet tekinteni, közülök reprezentatív darabok a velencei Martianus Capella (137), mely mindenestre 1485 után készült, mert a címerek között szerepel Ausztria címere is; a brüsszeli Missale 1485—1487-ből (45); a római Breviárium, melyen a művész 1487-től 1492-ig dolgozott, de munkája még így is

befejezetlen maradt (127) és a gyengéd szépségű, finom Athanasius (Bécs; 23). Még további tizennégy darab is sajátkezűnek tekinthető, noha lényegesen jelentéktelenebb munkák.¹³¹ A többi kézirat díszre részben csak Attavante műhelyében, részben a mester modorában készült.¹³²

Attavante irányának nagytehetségű képviselője Giovanni Boccardi, az ú. n. Boccardino Vecchio, kinek első ismert munkái 1486-ból valók. D'Ancona szerint a következő években készült néhány munkája Mátyás számára, de azok utóbb a Mediciek birtokába mentek át, az ő címerüket viselik s így ma már föl nem ismerhetők. A Medici-kéziratok tüzetes átvizsgálása ez irányban számomra sem járt eredménnyel, de az ismert Corvin-kódexek között megtaláltam fő művét, a bécsi Philostratust (3), mely Mátyás utolsó éveiben keletkezhetett. Csodálatos módon a fiatal Boccardi e legbájosabb alkotását — Csontosit kivéve —¹³³ az egész eddigi irodalom Attavante munkájának nézte, noha ez nyilvánvalóan más temperamentum és más formaérzék terméke. Tele van friss fantáziával és elragadó ötletekkel. Arctípusai sajátságosak, sőt kissé torzak és néha, főleg öregebb korában, kifejezéstelenné és csaknem bambává lesznek. Az alakok mozdulata, testtartása, a művész minden nagy tudása mellett, kedvesen gyermekes ügyefogyottságot mutat, ami azonban az egész munkának formai és színbeli fiatalos üdesége és gazdagsága mellett inkább csak növeli a varázst. Ez az, ami Boccardino műveit legfőképpen jellemzi s ez az, ami leginkább megkülönbözteti Attavantétól, kinek sokkal egyenletesebb a temperamentuma, semhogy torzult arctípusokat rajzolna és sokkal nagyobb a gyakorlata, semhogy alakjai komoly jelenetben valaha is groteszkül mozognának, mint a Philostratusban Mátyás királynak Bécsbe való bevonulását ábrázoló képen. Ellenben hasonlítsuk össze a típusok és mozdulatok szempontjából azzal a Breviáriummal, melyet Boccardino a későbbi X. Leó pápának festett¹³⁴ és nyomban ráismerünk mesterünk kezevonására.

Valószínűleg ugyanazon művész munkája a párisi Ptolemaeus

(121) első címlapja, mely Boccardino egyéb munkáitól egy kissé eltér ugyan, de sok tekintetben nagyon megegyezik a Philostratus-sal, ami csak természetes, mivel mind a kettő körülbelül egy időben, Mátyás utolsó éveiben keletkezett.

Attavante körétől távolabb állott e kor két legérdekesebb flórenci miniaturfestője, a del Fora testvérpár, Gherardo és Monte, kiknek magasabbígyenű munkáin meglátszik, hogy nemcsak miniaturfestők voltak, hanem nagyméretű festményeket is készítettek. E művészek könyvdekorációja gazdag arannyal és nehéz, sötét színekkel pompázó s nagy örömmel illesztenek be a lapokba elbeszélő festményeket is, melyek Ghirlandajo és Botticelli hatását mutatják. Ezzel a két művésszel egy alkalommal együtt is dolgoztak. Mesemondásuk eleven, bájosan ötletes, telve van drámai élénkséggel. Az arcok kifejezése műveikben érzelmes, ideges és még akkor is, mikor csak különálló alakokat, próféták félalakját illesztik a dekorációk közé, megindítóan kifejező és meleg kedélytől sugárzó. Legszebb munkájuk Dávid zsoltárainak óriási méretű kézírata, mely Mátyás halálakor még befejezetlen volt (81), a newyorki Didymus-kódex (116) és a bécsi Hieronymus (26) (13 tábla). Az utóbbiakat 1488-ban másolták. Ugyane művészek munkája a prágai Egyetemi könyvtár Aquinoi Tamás kézírata is (124), azonkívül egy 1488-ban másolt Hieronymus-kézirat a Nemzeti Múzeumban (69)¹³⁵ és egy ugyanez évből való Gregorius Magnus Modenában (95).

Utolsónak említem Francesco d'Antonio del Chericot, kinek műhelyéből hét kézirat került ki. Gherardo és Monte súlyos, komoly munkáival ellentétben, Chericico művei telve vannak mosolygó, mondhatnám poétikus derűvel. Játszi és kedves egyéniség. Változatos munkái aprólékos gonddal készültek, de azért sohasem válnak kicsinyessé vagy szárazzá. Sajátkezű munkái a Corvinában Beatrix királyné három könyve: Origenes Homeliái (Modenában) (97), a wolfenbütteli Psalterium (144) és a bécsi Regiomontanus kézirat (4), melynek lapszéldekorációi között ott találjuk Beatrix királyné arcképét.¹³⁶ Az ő műhelyéből került ki két

wolfenbütteli Marsilius Ficinus kézirat (143¹³⁷ és 147) és az ő modorában készült egy modenai Strabo (109)¹³⁸ és egy bécsi (36) Regiomontanus,¹³⁹ mely utóbbiba utóbb, itthon oly tiszta stílusú gótikus lapszéldíszet festettek, hogy e kéziratot a legkorábbi szerzemények egyikének kell tartanunk.

E nagy florenci mesterek munkáin kívül az utolsó évek szerzeményei között megemlítek még két díszesebb olaszországi kéziratot. Az egyik Francesco Marlianiak Corvin János és Bianca Maria Sforza eljegyzéséhez készült Epithalamiuma 1487—1488-ból, ügyes milánói munka (140). A másik a római Alexander Cortesiusnak Mátyás király hadi dicsőségéről írott műve, melynek festése is közép-olaszországi, valószínűleg római (vagy umbriai) művész munkája (149).

A régebbi irodalom szívesen emlegette a nagy olasz művészek között Girolamo dai Librit is, kinek neve a veronai káptalani könyvtár három kéziratában található meg (138, 139). De e kéziratok először is korábbiak, semhogy e veronai művész munkái lehetnének, ki 1474-ben született, Mátyás halálakor tehát 16 éves volt. Másodszor nem egy kéztől származnak s végül nem is veronai eredetűek. Egyikük, mely kezdettől fogva az Orsini-címert viselte, nem tartozott soha a Corvinába;¹⁴⁰ kettejükben ugyanaz a címer látható, amelyet két bécsi Corvin-kéziratban találtam (38, 39). A két bécsi kódex idegen címeri fölé Mátyás festette a Corvin-címert. A kéziratokat Mátyás, úgy látszik, egy eladásra került nagyobb olasz könyvtárból vásárolta meg. S már ez mutatja, hogy Girolamo dai Libri semmiképp sem lehet e díszítések festője, mert ha e kódexek Mátyást megelőzően már más tulajdonában is voltak, keletkezésük ideje úgyszólván összeesnék e művész születési évével. Festésük modora is e korábbi évek stílusára vall. A bejegyzés különben is későbbi időből származik s nyilván annak hatása alatt íródott be, hogy a kéziratok véletlenül Veronába jutottak, hol e festőnek, ki egyébként főleg olajjal festett, nagy neve volt.

Mindezek az olasz kéziratok, magas, művészi színvonaluk mel-

lett, még egyéb szempontokból is figyelmet érdemelnek. Mindenekelőtt — legnagyobb részükben — egyszerre olyan emblémák tűnnek fel, melyeknek eddig nyomát sem találtuk: a méhkas, hordó, zodiakus, gyűrű, kova, kút és sárkány. Ezek nyilván az olasz fejedelmi kéziratokban elmaradhatatlan emblémák mintájára készültek s ha a gondolat talán nem is éppen tőle származott, nagyon megfelelhetett Mátyás ízlésének, ki ekkor már minden tekintetben fényt és szertartásos pompát kívánt adni megjelenésének. A fejedelmi emblémák pedig egy fejedelmi kézirat beszédes és reprezentatív elemeiként hathattak rá. Sajnos, hozzánk hiába szólnak e valamikor talán nagyon kifejező szimbólumok, jelentésüket már nem értjük.

E kéziratok másik feltűnő sajátága Mátyás és Beatrix arcképeinek gyakori alkalmazása. Az arcképek a fejedelmi pár érmei nyomán készültek.

Végül még egy érdekes megfigyelés. Az Olaszországban rendelt vagy készült kéziratok címerei két egyszerű típust mutatnak, még pedig a korábbiak Mátyás aranyforintját (46 és Vitéz Plautusa). A későbbiek az ezüst garas típusát.¹⁴¹ A forma mindig szabatos, a színezésben azonban többször akad hiba, amiből azt kell következtetnünk, hogy miként az arcképek az érmek után, a címerek Mátyásnak mindenfelé forgalomban lévő pénzei után készültek s ezért természetes is, hogy e két típushoz ragaszkodnak. Nem úgy, a Mátyás utolsó éveiben itthon készült kéziratok. Ezek számtalan változatban állítják össze a címer négy mezejét. Nem tudnak betelni a kombinációkkal s mindenből meglátszik, hogy a személyes jelenlét okozta jólétesültség fölöslegessé teszi számukra az egy típushoz való görcsös ragaszkodást.

Mert mindezek a felsorolt vagy idegenben vett darabok minden szépségük mellett sem elégíthették egészen ki Mátyás királyt. Törekvései nemcsak könyvtár összegyűjtésére irányultak. Célja magasabb volt. Amilyen céltudatosan csinált udvarában kultuszt a magyar nyelvből,¹⁴² olyan céltudatos volt törekvése országa

kulturájának fejlesztésére is. Nemcsak fölkelteni akarta a tudomány iránt való érdeklődést, hanem módot is akart nyújtani nemzetének arra, hogy tudományos érdeklődését mindenki kiélégíthesse. Olyan könyvmásoló műhelyt kellett tehát létesítenie, mely nagy szükségletet képes ellátni. Budai műhelyében harminc ember dolgozott állandóan. S a sírba azzal a meggyőződéssel szállhatott, hogy oly nemzedéket nevelt, mely tudományos és művészi eszményeit megérti és törekvéseit folytatni képes.

Minden jel szerint — bizonyára Vitéz János és ezenkívül az estei udvar mintájára — már a hatvanas években másolókat alkalmazott Budán, kik leírták számára azokat a könyveket, melyeket kiküldött emberei készen nem kaptak meg Olaszországban (10, 11, 14, 17, 29, 30, 35).

A Budán alkalmazott miniátorok elsejéről, 1471-ből való az első adatunk. Mátyás király Pomponius Laetushoz intézett levelében Blandius nevű miniátoráról beszél, „ki csak nemrégén érkezett meg Rómából könyvekkel megrakottan.” Blandiusról közelebbi adataink nincsenek, de Budán tartózkodásának nyoma már magában is igen becses. Ez idő óta mindjobban élénkül a művészi élet Budán. Ekkor kellett másolókból és miniátorokból egy kezdetben szerény kis műhelynek is összeverődnie, melynek működése hamarosan gyökeresen átalakította a magyarországi miniatur-festészet stílusát.

Az előző évek munkái, mint már említettem, még a gótikus irányt követik. Mátyás király ízlése azonban az olasz reneszánsz stílusát kívánta. Olasz művészek jöttek Budára s az itthoniaknak idomulniok kellett az idegen modorhoz. A budai udvar mindinkább elolaszosodó ízlését híven tükrözik e kor címeres levelei, melyek 1474 óta némely apróbb olasz sajtáságokat kezdenek feltüntetni. 1481-ben pedig a bakonoki Török-család címeres levelében egyszerre határozottan élénk lép a milánói festői modor.¹⁴

Az első művészegyeniség, kinek munkássága úgyszólván kézzel

fogható, szerény címerfestő volt: a hetvenes évek végén, vagy a nyolcvanas évek elején, Mátyás király könyvtárának egyes darabjait egységes címerrel látta el, mely feltüntette tulajdonosuk magyar és cseh király voltát. A művész, ki e munkát kimutathatólag harminchat kéziratban elvégezte, florenci modorban dolgozott. E kéziratok között vannak, melyekbe csak címert festett, ilyenek az olasz könyvpiac különféle városaiban készen, de üresen hagyott címerhellyel vásárolt kéziratok (13, 16, 24, 40, 59, 88, 91, 107, 113, 114), meg azok, melyekben egy régibb tulajdonos címerét kellett átfesteni (6, 38, 39, 87, 100, 109, 135);¹⁴³ pl. a Vencel német és cseh király könyvtárából származó, az aragoniai címert mutató (15),¹⁴⁴ vagy a Vitéz-könyvtárból Budára került kéziratokban (34, 25). Címerrajzainak formáját jellemzi, hogy a szív pajzsban elhelyezett holló mindig háromlevelű ágon áll és hogy az oroszlán koronája túlzottan nagy.

Találunk azonban nagyszámmal olyan kéziratokat is, melyeken festőnk már mint miniátor is megmutatkozik. Ezek közül való az a szintén Venceltől eredő, XIV. századi lombardiai¹⁴⁵ kézirat (125), mely ma a római Casanate-könyvtár egyik díszé.¹⁴⁶ A művész itt a remek címlap alsó szélére virágdíszet is festett, azt a jellegzetes florenci modorban készült virágdíszet, melyet, többször lebegő szalagoktól kísérve, egyéb munkáin is megtalálunk (12, 18, 27, 41, 74), mikor egyszerűbb, készen vásárolt, fehér indafonatos kéziratok elütő stílusú díszé mellé — a címer körül — helyezi el (10, 11, 14, 17, 29, 30, 90), vagy mikor az egész címlap díszé tőle származik; pl. Georgius Trapezuntius Compendiumának (35) címlapja, hol a lapszéldíszén kívül két kis címertartó angyalját is festett. A régibb dátumú kéziratok címerét ez a címerfestő készítette és ebből világosan következik, hogy ő volt Budán az első állandó címerfestő.

1489 júliusában még mindig Budán, Mátyás szolgálatában találjuk címerfestőnköt, amikor három zenggi család, közöttük a De Castelliono et de Mediolano-család számára kiadott nemesi levelet díszíti. E munka művészetileg nem jelentékeny ugyan,

fontos azonban azért, mert biztos adattal szolgál ott, ahol egyébként csak logikai műveletekkel dolgozhatnánk. Ha Budáról keltezett oklevél festésénél ismerünk rá festőnk kezemunkájára, minden valószínűsége megvan annak, hogy Budán dolgozott.

A művész legérdekesebb munkáját — érett florenci modorban készült gazdag címlapot — a modenai könyvtár L. B. Alberti „De re aedificatoria” című kódexében találjuk meg¹⁴⁷ (98), melynek a bécsi Trapezuntiuszal — főleg az angyalkák és a virágdísz tekintetében való egyezése — szembeszökő. A lapszédísz összeállításában és az iniciálé férfialakjának rajzában olyan ötletelen kezdetlegesség nyilvánul, hogy az ilyen munkát Flórencben rendelni meg alig lett volna érdemes. Pedig nem készen vett kódex, hanem rendelt, amit a címlap keretébe bekomponált címerek is mutatnak. A kódexnek okvetlenül 1485 után kellett készülnie, ezt bizonyítja a benne szereplő ausztriai címer.

E könyvfestőn kívül még egy florenci művész Budán tartózkodásáról van pontos értesülésünk: Cosimo Rosselli öccse, Francesco Rosselli festő, miniátor és rézmetsző, 1480—1481-ben Budán volt.¹⁴⁸ E művész utóbb Liberale da Veronával együtt dolgozott a sienai dóm karkönyvein s e munkáiból modorát határozottan megismerhetjük.¹⁴⁹ Tiszta florenci stílusban készült száraz és kemény formájukkal érdektelen munkák ezek. De hasztalan tudjuk, hogy a művész Budán dolgozott, a ma ismert Corvin-kódexek lapjain nem találkozik egyetlen miniatúra sem, melyet a sienai munkákkal való rokonság alapján Rossellinek tulajdoníthatnánk.

1481-ből, tehát abból az évből, melyben a címereslevelek is olaszos modort tüntetnek fel s Rosselli is Budán tartózkodott, Kálmáncsehi Domonkos székesfehérvári prépost egyik kódexében, mellyel az e főpapról szóló fejezetben részletesen foglalkozom majd, olyan művet birunk, mely már világosan elárulja, hogy nagyobb műhelyben készült. Különböző mesterek különféle nyelven beszélnek itt s kiegyenlítetlenül állnak még egy-

más mellett, egyrészt régibb, gótikusabb stílben készült lapok, másrészt milánói, ferrariai, florencies és francia stílűek.

De e stílusok összeolvadásának folyamata is megindult már ebben az időben s a stílkeveredés érdekes példáját mutatja Mátyás király Trapezuntius kézirata a Nemzeti Múzeumban (63) (14. tábla). E stílus fővonásait az észak-olaszországi, nevezetesen a milánói művészetből merítette. A műhely első mesterei között tehát milánó-környéki miniátoroknak is kellett lenniök a florenciek mellett. De e kéziratok azt is elárulják, hogy a kódexek illuminatorai — kiknek részben magyaroknak kellett lenniök — inkább a Budán, Mátyás könyvtárában akkor már nagy számmal levő kéziratokon képezték magukat, semmint rendszeres tanulással. Erre vall a figurális részleteknek feltűnően gyengébb volta, az ornamentális részletek szépsége mellett.

A névszerint is ismert lombardiai művészek közül főleg Cristoforo de Predis az, kinek munkáival közeli vonatkozást mutatnak a kor magyar miniaturái. A művész Turinban levő kéziratának címlapjával még színezés tekintetében is oly egyezők, hogy Cristoforo de Predisnek valamely tanítványát kell gyanítanunk a budai műhely munkásai között, vagy legalább is föl kell tennünk, hogy a művésznek valamelyik nevezetesebb munkája megvolt a budai könyvtárban.

Az 1481-re keltezett Kálmáncsehi-féle kéziratból és a vele nagyon rokon, tehát egykorú Corvin-Trapezuntiusból megismerjük azt az érdekes, de szinte barbárul durva arctípust is, melynek zord vonásai szintén felső-olaszországi karaktert viselnek magukon s mely a budai műhelyben készült kéziratokban ezentúl állandóvá válik. Különösen szembeötlik vastag szemhéja, duzzadt ajka, zöldesszürke hússzíne által.

Az említett kéziratokkal való szoros vonatkozásainál fogva a műhely korai munkái közé kell számítanunk a müncheni Aristeas Corvin-kódexet is (115), melynek címlapja dekorációinak erősen ferrara-milánói jelleg mellett sem tagadhatja meg szembeszökően budai eredetét.

Ugyanez időből való Johannes Tolhopff Mátyásnak ajánlott Stellariuma (148). Az ingolstadti, lipcsei tudós 1480-ban egy ideig Mátyás udvarának csillagásza volt, ez évszám alapján tehát csaknem teljes bizonyossággal a nyolcvanas évek legelejére tehetjük a művet.

Pontosan meg nem határozható Mátyás király bécsi Antifonáléjának kora (32) s csak annyit vehetünk biztosra, hogy nem az utolsó öt évének valamelyikében keletkezett. Amint már Varjú Elemér megállapította,¹⁰ a kéziratban két iskola munkái különböztethetők meg. Az 1. r. és 7. r. lap felső-olaszországi modort mutat és nagyon rokonok a Budán készült miniaturákkal, noha ugyanettől a kéztől más budai munkát nem ismerek. A többi lap dísz, elsősorban a nagy iniciáléké, burgundi, flamand. E képeknek két feltűnő sajátága van. Mindenekelőtt azt az érzést keltik, hogy nem egyszerre keletkeztek, amit az előadásmód különfélesége okoz. A képek egy része kedvesen mesélő, másik része egészen elvont, filozófikus és szimbolikus felfogást mutat. Vannak régieskedő lapok s van modernizáló, mely érett stílusában már a századvégi flamand munkák körébe tartozik. E képek nagy része kétségtelenül másolás: silány kivitelben a legszebb kompozíciók. A kéziratot töprenkedés nélkül hajlandóak volnánk az itthon készült munkák közé besorozni, — jóllehet a flamand részekben speciális magyar vonást nem lehet felfedezni, — de Varjú Elemér szerint a szertartások benne a francia szokásnak megfelelően vannak elrendezve, s nem valószínű, hogy Mátyás idegen és ránézve használhatatlan szöveget másoltatott volna le. Így hát ez a körülmény legalább is óvatosságra int. Igaz, hogy ép oly kevésbé képzelhető, hogy ajándékol — mert ha nem Mátyás csináltatta, akkor csak ajándék lehet a könyv — befejezetlen kódexet adjon valaki a királynak, pedig nyilván befejezetlen volt, ha Budán kellett az utolsó képet s még hozzá a könyv elején, hozzáfesteni.

A festőműhely kialakulásával körülbelül egy időre eshetett a könyvkötőműhely berendezése is. Bizonyosra vehetjük ezt, mivel

Mátyás semmit sem csinált ötletszerűen, hanem minden cselekedete határozott célt szolgált. De a valószínűségnél nyomósabb bizonyítékunk is van erre. A könyvtár egyetlen datált kötete ugyanis — a bécsi Lucretius kéziraté (13) — az 1481-es évszámot viseli.¹¹ Hogy e kötések Magyarországon készültek, azt kiváló tudósok már kellőleg bebizonyították.¹² Megállapításaiknál ugyanazon megfigyeléseket véve irányadóul, melyeket a miniaturáknál kifejtettünk. E kötéseken keleti és nyugati elemek olvadnak harmonikus egésszé, ami sehol egyebütt nem képzelhető, mint éppen Budán. Ezenkívül a legkülönbözőbb vidékekről és korokból származó kódexek kötése egy és ugyanaz. E vörösbarna bőrkötések legnagyobb ékessége az aranyozott mustrák, melyek — mivel tetszés szerint összeállítható kis bélyegzők benyomásával készültek — csodálatos gazdagságot mutatnak s a műhely munkásainak nemcsak ügyességét, hanem fantáziáját is ragyogtatják. Minden jel arra vall tehát, hogy a nyolcvanas évek elején már virágzó, sok munkással dolgozó műhely volt Budán, melyben pezsgő élet és szorgalmas munka folyt. Másolók, festők, könyvkötők vetekszenek, hogy megnyerjék királyuk megalégedését.

A könyvkötők a legszorosabb kapcsolatban dolgoztak a miniátorokkal. 1485 után megjelenik a műhelyben egy másik címerfestő is, aki húsz ráánkmaradt kéziratot dolgozott.¹³ Ennek a címerfestőnek jellemző sajátága, hogy csaknem minden munkáján M, illetve A kezdőbetűket alkalmaz a címertől jobbra-balra. E betűk jelentését a besançoni kézirat (44) dönti el, melyen mindkét betű fölött rövidítő jelek láthatók, bizonyosságul annak, hogy Mathias Augustus az értelmük, nem MATHIAS, tehát nem kerülhettek a címer fölé előbb, mint Bécs meghódítása, azaz 1485 után. E kéziratok közül is négy másé volt előbb s így került Mátyás címere az idegen címer fölé (44, 55, 61), vagy mellé (71); a többiben¹⁴ üres címerhelyre festették Mátyás címérét. E négy darab tehát világosan bizonyítja, hogy a címereket Budán festették az idegen címerek fölé. Annál is inkább, mert

a hús kézirat közül kettő Vitéz javításaival van tele (55, 56), tehát már az ő idejében Magyarországon voltak. Az M A-s címerrel ellátott kéziratok csaknem mindegyikének¹⁵⁵ és ezenfelül néhány olyan kódexnek, melyeket talán ebben az időben vásároltak (4, 57, 58, 76),¹⁵⁶ továbbá olyan kéziratoknak, melyeket egészükben ekkor festettek ki Budán (2, 63, 148),¹⁵⁷ feltűnő, közös sajátága, hogy arany metszésükön színes geometriai vagy virágdísszel ékesek. Ezen festések változatossága, formáiknak és színeiknek üdesége csodálatra méltó. Az ornamentikájuk pedig sajátosan Felső-Olaszországból eredő, de némelykor oly speciális flórenci elemekkel vegyül, melyek minden tekintetben Chericó virágdíszzeivel rokonok. E kéziratok túlnyomórészt bársonyba vagy selyembe vannak kötve.

A legkülönbözőbb korból és vidékről származó kéziratok metszése nyilvánvalóan egy és ugyanazon műhelyben készült, még pedig Budán és nem Olaszországban, mert XIV. és XV. századi bolognai (76), nápolyi (58) és flórenci kéziratoknak ez az uralkodóan felső-olaszországi karaktert mutató metszése van, viszont semmi módon el nem képzelhető, hogy a Budán összehordott és utóbb Budán kötött kéziratokat Olaszországba vitték volna vissza, csupán a metszések ráfestése végett. De még ha feltételezhető volna is ez, nem tudunk olyan olasz várost megnevezni, melynek fejedelmi kézirateit éppen ilyen bájos metszésekkel díszítették volna. A ferrarai hercegek, a Mediciek egyetlen könyvében sem találjuk meg ezt a díszítést. Viszont sem nálunk, sem Ausztriában már évtizedek óta nem volt ismeretlen a virágos metszések divatja.

Mindennél többet mond azonban az a körülmény, hogy az M A-s címernek valami határozott összefüggése van ezekkel a metszésekkel, amiből az következik, hogy egyugyanazon műhelyben keletkeztek. S mivel e címerek, mint láttuk, kétségtelenül Budán keletkeztek, e metszéseknek is Budán kellett készülniök.

1485 után kellett Mátyás király római Missaléjának (126) készülnie

a benne szereplő ausztriai címerek tanúsága szerint. Keletkezési helye kétségtelenül Buda, amire éppen a színes metszések vizsgálata tanít meg. Ugyanis a római Missale CLVIII. r. lapján a bécsi Regiomontanus kézirat (4) metszésének¹⁸ hű mását, de nem másolatát találjuk. A szembeszökően egyező ornamentikát különösen jellemzi a váltakozó színű kelyheknek zsúfolt egymásbailllesztése, a virágok és a levelek fehér kontúrozása. E metszéssel való egyezésem kívül még egyéb bizonyítékok is szólnak a Missale budai eredete mellett. Főleg oly kódexekkel való kapcsolata, melyek e miscskönyv keletkezése idejében már a könyvtárban voltak. Attavante brüsszeli Missaléja (45) 1485-1487-re van keltezve. A könyvnek tehát legkésőbb 1487-1488-ban Budán kellett lennie. Kilencedik lapján Dávid zsolttáraihoz Attavante pompás címlapot festett, melynek különösen feltűnő eleme az alsó és jobb lapszél hosszában végighúzódó, drágakövekkel kirakott szalag, melytől jobbra-balra levél és virágfolyondár kanyarog. A római Missalénak ugyancsak az imádkozó Dávid királyt ábrázoló első lapján nagyjából ugyanezzel a lapszéllel találkozunk, csak hogy valamely másodrendű művész interpretációjában. Lenn a középben pedig drágakövekkel körülvett medaillonban, mindkét kéziratban a címet, a jobboldali keret közepén pedig egy ülő alakot pillantunk meg. Hasonló egyezéseket mutat a brüsszeli Missale 205. v. lapjának és a római Missale CIV. v. lapjának díse is.

Az egyezésekből két tényt állapíthatunk meg kétségtelen bizonyossággal. Először, hogy a kézirat Budán készült, másodsor, hogy 1487-1490 között keletkezett, amikor Attavante Missaléja már Budán volt. Fölmerülhet az az ellenvetés, hogy a művész Attavante Missaléját esetleg Flórencban másolhatta le, még mielőtt Budára került volna. De a festés egész jellege nem vall a flórenci iskolára, sőt az architekturális elemekből összerótt iniciálé oly tipikusan felső-olaszországi karaktert mutat, minövel már a század eleje óta sűrűn találkozunk Lombardiában, Verona környékén s utóbb Ferrarában is. S éppen így kifejezetten lom-

bardiai kompozíció a CIV. v. lapon látható keresztrefeszítés, mely szintén csak kópia lehet.¹⁹ Ugyanezen lapon egyébként a háttérben oly várost látunk, melynek kontyos tetejű tornyai Olaszországban teljesen ismeretlenek, ellenben tipikusan burgundiak: meg is találjuk őket Mátyás király nagy Antiphonáléjának címlapján (32). Az Antiphonáléból ered a CLXXXVIII. lap tipikusan francia díszje is.

A római Missaléban Európa különféle országaiból Budára érkezett kéziratok lapjainak vagy azok egyes részleteinek másolatai sorakoznak olyan lapok mellé, melyeknek összefonódó bőségszarúkból összeállított ornamentikáját, egyszerűbb flórenci, ferrarai vagy francia módra készült lapszédíszzeit Kálmáncsehi Domonkos 1481-iki bécsi Breviariumából és zágrábi Missaléjából jól ismerjük.

Mátyás király utolsó éveiben készült a bécsi Ptolemaeus-kódex (2) miniatúrája is. Ennek magyar eredete mellett bizonyít egy szerencsés véletlen körülmény. 1467-ben írta ugyanaz a másoló, aki Vitéz Jánosnak Krakkóban lévő kéziratát másolta, melyről pedig nagy valószínűséggel meg lehet állapítani, hogy magyar pergamenre, magyar ember írta, nagyon igénytelen, gótikus levéldíszszel itthon látták el címlapját és itt is kötötték. A Ptolemaeus-kézirat huszonnégy évig festetlenül pihent s csak ezután láttak hozzá díszítéséhez s nem képzelhető, hogy egy Magyarországon másolt kéziratot csupán a kifestés kedvéért Olaszországba küldtek volna, mikor Budán is volt festőműhely, melybe szép színes arany metszésének elkészítése végett úgy is vissza kellett volna vinni. A Ptolemaeus címlapja flórenci, milánói, ferrarai és francia elemeket forraszt össze egységgé. Flórenci az ornamentika gerince, melyhez hasonlóra akadunk Gherardo Hieronymus kéziratában (26). Ennek másolását 1488 októberében fejezték be, tehát körülbelül 1489-ben érkezhetett Budára. A miniatúra egyéb részeiben, színezésében, tájképi és figurális részleteiben a milánói elem uralkodik. Francia kéziratok hatása érzik a címerpajzsot tartó szörnyek testének színezésében. Ezt

a színezést egyébként a század végén már Ferrara is átvette a franciáktól, úgy hogy a francia hatás közvetve is elképzelhető volna.

A budai keverékstíl legpompásabb darabja Averulinus, azaz Filarete (Velencében lévő) építészeti munkája (134). Remek kézirat, milánóias mélytűzű színekben ragyogó két címlappal és számtalan szövegábrával. E munkában különösen ferraravenecei elemek lépnek előtérbe s némely alak feltűnő hasonlóságot mutat a ferrarai Ercole de' Roberti műveivel, akiről tudjuk, hogy Magyarországon járt. Az Averulinus másik címlapján, még pedig szintén figurális kompozícióján, a flórenci Paolo Uccello lovascsatáira emlékezünk. A stílkeveredés a legapróbb részletekig hat és a lapszéleken sűrűn előforduló fegyverek összeállításában is érvényesül. Egymás mellett függenek egyrészt teknőszerűen hajlított magyaros tárcsák, keleties puzdrák és szablyák, másrészt nyugatias tegzek, „luzerner Hammer”-ek és ami különösen feltűnő, felső-olaszországi (velencei) sisakok.¹⁶⁰

A munkát egy olasz példány nyomán Bonfini Mátyás udvarában fordította latinra; 1489-ben legalább a másolás és a szövegábrák készen voltak, mert ezt az évszámot lehet olvasni a 95-ik lapon. (Eddig tévesen 1488-nak olvasták.) A szövegábrák valószínűleg Filarete elveszett eredetijéből kerültek Piero dei Medicinek a flórenci Biblioteca Magliabecchianában lévő példányába, onnan Mátyásnak följegyzésekből ismeretes olasz példányába és végül Bonfini latin fordításába.¹⁶¹ Nem is képzelhető el másképp, minthogy a fordítás, a szöveg és a képek másolása Budán készült és a címlapokat is a budai műhelyben festették.

Az 1489-es év terméseiben oly darabot találunk, mely fordulatot jelent a magyar miniaturfestés történetében s következményei évtizedekre éreztetik hatásukat: az Erdődi Bakócz család számára kiadott újabb nemesi levél 1489 január 6-ikáról való.¹⁶² A nemesi levél címerképe körül, sisaktakaró helyett, egészen újszerű, gazdag és nemes folyondárt látunk, melynek semmi köze sincs a budai műhely eddig megfigyelt ornamentikájához, nem

is keverék stílű, hanem tisztastílű olasz, pontosabban milánói. S e nemes stílben készült miniatura nem magában való. A budai műhely legszebb darabjának, a Párisban lévő Cassianusnak (120) több lapján egy teljes évvel később ugyanezzel az ornamentikával találkozunk. A pompás kéziratot, mely Mátyás király közbejött halála miatt abbamaradt s melyet már Ulászló király fejeztetett be, Petrus de Abbatis Burdigalensis másolta, akit 1480-ban neveztek ki a nápolyi királyi könyvtár másolójává s még 1484-ben is a Budán többször megfordult Aragoniai Jánosnak, Beatrix testvérének szolgálatában állott.¹⁶³ A kézirat festői dísze azonban nem mutat nápolyi eredetre, hanem milánói stílben készült. Ezt az újabb milánói hatást az utolsó évek politikai eseményei, Corvin János és Bianca Maria Sforza tervbe vett házassága magyarázza.

A Cassianus címlapján (15. tábla), mely tájképi és figurális részleteiben is kétségtelenül felső-olaszországi eredetre vall, megtaláljuk a függő gyümölcsharangok között bujkáló gyermekek kedves motívumát is, ezt a Felső-Olaszországban meglehetősen általános motívumot.

Minden tisztastílű olasz volta ellenére is bizonyos azonban, hogy e munka Budán készült, mert ornamentikája a Bakóczcsalád címeres levelének ornamentikájával azonos. Azt a föltevést pedig, hogy a kettő egymástól függetlenül keletkezett volna, a két képre vetett futó pillantás is megdönti.

E munkák a lombardiai miniaturfestéssel való általános rokonságukon kívül, különös egyezéseket mutatnak egy kéziratcsoporttal, melyet 1495-ben Carlo Pallavicini, Orlando il Magnifico Pallavicini fia, lodii püspök ajándékozott a lodii székesegyháznak.¹⁶⁴ Malaguzzi-Valeri e darabokat, mint a Milánó környéki, különösen lodii miniaturfestés termékeit ismerteti és művészükből Cristoforo de Predis követőjét látja. A budai műhelynek 1481 tájékán keletkezett termékeivel kapcsolatban már utaltam arra, hogy mily nagy hatással volt a lombardiai Cristoforo de Predis a magyar művészetre is. A lodii karkönyvek miniatúrái pedig,

főleg a durva arctípusaiban és a testek, gyermekaktok rajzában oly feltűnő és meggyőző rokonságot mutatnak a budai műhely miniaturáival, hogy az véletlen egyezés alig lehet. Az alakok ilyen típusú rajza Magyarországon már 1481-ben megfigyelhető, tehát előbb, mintahogy eddig Olaszországban ki tudjuk mutatni; de a kutatás mai eredményei mégis arra a következtetésre kényszerítenek, hogy az ismert adatok kronológiáját irányadóul nem véve, a magyarországi munkák eredetét ezekben az olasz munkákban keressük.¹⁶⁵ Meg kell gondolnunk, hogy Carlo Pallavicini ugyanannak az őrgróf Orlando Pallavicininék (megh. 1497) fia, aki Corvin János és Bianca Maria Sforza házassága körül, 1487 novemberében, mint fontos személyiség szerepel. Magyarországnak Lodival való kapcsolatát a felhozott adatokon túl még jobban megerősíti egy 1486 dec. 21-én kelt okirat, melyből megtudjuk, hogy Ascanio Sforza az egri püspökség helyett a lodii és szegszárdi apátságot kapta.¹⁶⁶

II. Ulászló király 1495-iki számadás könyvei¹⁶⁷ „a királyi könyvek miniátorául” a madocsai apátot említik. Erről az addig „névtelen miniátorról” magamnak annyit sikerült megállapítanom,¹⁶⁸ hogy neve Johannes Antonius volt. Balogh Jolán¹⁶⁹ kutatói szerencséjének köszönhetjük, hogy ma már teljes nevét ismerjük. A milánói levéltár két levele ugyanis 1487 okt.-ben, illetőleg 1490-ben madocsai apátul bizonyos Frater Johannes Antonius (Zoan Antonio) Cattaneo de Mediolano nevű domonkos-rendű szerzetest nevez meg.

Az okirat tehát a milánói származású apátot a lodii kapcsolatok kellő közepén, 1487 okt.-ben említi először. A Cassianus-kódexszel annyira rokon Erdődi Bakócz-féle címeres levél pedig 1489 jan. 6-án kelt. Díszítményeinek modora világosan mutatja, hogy akkoriban hirtelen egy milánó-lodii iskolázottságú művész lépett a műhelybe, kinek addig semmi munkáját sem ismertük, de attól fogva elég sok művét. A két oklevél — az írott és a festett — egymást támoogatja és annyira egybevág, szinte képzelenség, hogy ne egyugyanazon személyről legyen itt szó.

Az alig több, mint egyévi különbség a milánói származású és a milánói stílusú művész fellépése között annyira elenyészően csekély idő, hogy inkább döntő bizonyítékul szolgálhat, semmint gyöngítő érvként. A Cassianus művésze is Mátyás uralkodásának végén tűnik fel s működése átnyúlik Ulászló idejére, J. A. Cattaneoé ugyanígy. Viszont egyetlen más jelentékeny művészt sem ismerünk a műhelybeliek közül, ki a Cattaneo de Mediolano madocscsai apát nevében és működési idejében bennfoglalt követelményeknek akár művészeti, akár kronológiai tekintetben oly teljes mértékben megfelelné, mint a Cassianus mestere.

Mivel az okirat az apátot kifejezetten dominikánusnak mondja, Balogh Jolán arra következtet, hogy a már 1474 óta konvent nélkül szűkölködő apátságot, mely azelőtt — sőt később ismét — a bencéseké volt, átmenetileg a dominikánusoknak adták át s hogy az apátság mint tényleg működő szerzet ekkor talán már szünetelt s pusztá cím és jövedelem volt. Mivel eszerint az apát nem tartózkodott Madocsnán, megértjük azt is, miként lehetett ő a Budán működő műhely legnevezetesebb és művészi tekintetben irányító tagja.

A budai miniátorok fejlődését ezek után úgy kell elképzelnünk, hogy állandó összeköttetést tartottak a milánói és milánóköri miniátorokkal, előbb Cristoforo de Predisszel s aztán a lodii művészekkel, azoknak változó modorát föl-fölvették, összeelegyítve a tőlük kapott elemeket más, hazai és idegen elemekkel. A fejlődés végén aztán beléje kapcsolódik, most már mint határozott irányt adó egyéniség, a milánói származású madocscsai apát.

Külön érdekessége a Cassianusnak még az is, hogy igen gazdag s még hozzá egységes stílú kézirat lévén, jól megfigyelhetjük rajta a budai műhely dolgozási módszerét. A címlap és a 3. r. lap a műhely legnagyobb mesterétől, tehát a madocscsai apáttól való. A 7. r. lapon egy másik művész jelenik meg, aki parányi változtatással lemásolja a 3. r. lapot; ugyanettől a művésztől való a 15. r. lap és a belső lapok legtöbbje. Egy harmadik mester

dolgozott a 77. v. lapon. Általában úgylátszik, hogy az első lapok mestere készítette a tervezetek nagy részét, melyeket azután segédei kiszíneztek, mert a világosság felé tartva a lapokat, a végleges forma mögött gyakran előtűnik a számos részletében lényegesen elütő, sokkal finomabb és bonyolultabb rajzú terv, melyet a kiszínezés csak nagyjából követ (különösen feltűnő az 58. r. lapon). Ezenkívül, mintha a folyondárok között elhelyezett alakokat gyakran megint külön illesztették volna az ornamentumba.

A Cassianussal teljesen rokon még két kézirat és egy ősnymtatvány, melyek Mátyás halálakor szintén befejezetlenek voltak. Ilyen elsősorban a müncheni Beda (1111). E kézirat címlapjának tervezete kétségtelenül attól a művésztől való, ki a Cassianus belső lapjain dolgozott. De Ulászló e címlapot a díszítmények között sűrűn szereplő hollók eltüntetése végett gyökeresen átdolgoztatta egy gyöngébb munkással. Valószínűleg ugyanígy járt Mátyás király Evangelistariuma (89) is. Címlapjának kompozíciója a Bedával csaknem azonos.

A budai műhelynek Mátyás király számára megkezdett utolsó pompás darabja⁷⁰ Aristoteles munkáinak Velencében 1483—84-ben, pergamenre nyomtatott példánya (16. tábla), mely ma Párizsban van. Mátyás könyvtárának ez az eddig ismert egyetlen nyomtatványa, mely pompásan van díszítve (Ny. 3.), mert az öt kötetből négynek gazdag díszítésű címlapja van, melyek teljesen a Cassianus modorában, tehát a madoccai apát közvetlen környezetében készültek.

Az Olaszországban félig elkészült munkák Mátyás király halálával hirtelen félbemaradtak s így mentek át a Mediciek birtokába. Az itthon készületeket Ulászló befejeztette vagy átfestette, világos jeléül annak, hogy valóban Budán készültek, ellenben bántatlanul hagyta a már Mátyás alatt a könyvtárhoz tartozó, kész olasz kéziratokat.

Oláh Miklós esztergomi érsek „Hungaria” című művében 1536-ban elmondja, hogy Mátyás király számára egy harminc tagú

műhely dolgozott Budán, benne festők és másolók, kiknek feje a nagyműveltségű és a festésben is jártas dalmát tudós, Felix Ragusanus volt. A művészek közül Oláh többet személyesen is ismert.

Kétségtelen, hogy éppen a Mátyás legendás alakjára vonatkozó feljegyzések tekintetében a legnagyobb óvatossággal kell eljárunk. De ebben az adatban nincs okunk kételkedni, mert csak igazolásául szolgál annak, amit a kéziratok megvizsgálásakor magunk is megállapítottunk.

A következő táblázat sorszámait a Szent István Akadémia kiadványában legutóbb megjelent „Bibliotheca Corvina” című kiadvány sorszámait követik.

Bécs = Wien. Nationalbibliothek. Cod. lat.

Berlin = Preussische Staatsbibliothek. Ms. lat. fol.

Besançon = Bibliothèque Publique. Ms.

Bruxelles = Bibliothèque Royale. Ms.

Budapest a) = Magyar Tudományos Akadémia könyvtára. Cod. lat. 4°.

Budapest b) = Egyetemi Könyvtár. Cod. lat.

Budapest c) = Magyar Nemzeti Múzeum. Széchényi könyvtár.

Budapest d) = Ernst Múzeum.

Cambridge = Trinity College könyvtára. Ms.

Cheltenham = Sir Thomas Phillipps könyvtára. Ms.

Drezda = Dresden. Staatsbibliothek. Ms.

Erlangen = Universitätsbibliothek. Cod. lat.

Flórenc = Firenze. Laurenziana.

Göttingen = Universitätsbibliothek. Cod. lat. phil.

Göttweig = Bencések könyvtára. Cod. lat.

Győr = Püspöki papnövelde könyvtára.

Holkham Hall = Lord Leicester könyvtára. Ma már a new-yorki Morgan könyvtárban.

Jena = Universitätsbibliothek.

London = British Museum. Lansdowne Ms.

Marosvásárhely = Gróf Teleki könyvtár. Ms.

- Milanó = Trivulzio herceg könyvtára. Ms.
 Modena = Biblioteca Estense. Cod.
 München = Staatsbibliothek. Cod. lat.
 New-York = Pierpont Morgan könyvtára. Ms.
 Olmütz = Káptalani Levéltár. Cod. lat. C. o.
 Párizs = Bibliothèque Nationale. Cod. lat.
 Parma = Biblioteca Palatina. G. G. III. 170. 1654.
 Prága = Egyetemi könyvtár. Cod. lat.
 Róma = Biblioteca Casanatense. Cod. lat.
 Róma = Vatikáni könyvtár. Cod. lat.
 Salzburg = Studienbibliothek. Cod. lat.
 Stuttgart = Nationalbibliothek. Cod. lat. theol. et philos. fol.
 Szentpétervár = Leningrad. Közkönyvtár.
 Thorn = Gimnáziumi könyvtár. Cod. lat. R. Fol.
 Velence = Venezia. Biblioteca Marciana. Cod. lat.
 Verona = Biblioteca Capitulare. Cod. lat.
 Volterra = Biblioteca Guarnacci. Cod. lat. 5518. XLIX. 3. 7.
 Wolfenbüttel = Landesbibliothek.
 Zágráb = Egyetemi könyvtár. Cod. Univ. (olim Museal) No. 257.
 S. M. XI. C. 3.
 Krakkó = Herceg Czartoryski-Múzeum könyvtára.
 Amerika = Chicago? Magánkönyvtár.
 Esztergom = Főegyházmezei könyvtár.
 Párizs = Bibliothèque Nationale.
- A „Kor” rovatban a keletkezést jelző évek csak a másolásra és a miniaturákra vonatkoznak, a kötésre és festett arany metszésekre nem.
- A „Festő” rovatban a dűlt betűvel szedett „Buda” azt jelenti, hogy a könyvnek Budán festett arany metszése van.
- A „Tulajdonos” rovatban a Mátyás neve után előforduló M A jelzés azt mutatja, hogy Mátyás címerét az a címerfestő készítette, ki a címertől jobbra, balra az M, illetve A szíglát alkalmazta.

MÁTYÁS KIRÁLY KÖNYVTÁRA LATIN KÉZIRATOK

Szám	Őrzési hely	Szerző	Másoló	Kor	Festő	Tulajdonos	Corvin- kötés
1	Bécs 22	Livius	I. F. de S. Geminiano	1460-70	Flórenc, <i>Buda</i>	Mátyás MA	
2	" 24	Ptolemaeus-Trapezuntius	Vitéz másolója	1467-90	Buda, <i>Buda</i>	Mátyás	
3	" 25	Philostratus-Bonfini		1487-90	Boccardino vecchio	Mátyás	Ulászló
4	" 44	Ptolemaeus-Regiomontanus		1476-90	Cherico, <i>Buda</i>	Beatrix	Bőr
5	" 82	Agathias-Persona		1483-84	Nápoly	Beatrix	
6	" 92	Vergilius		1450-90	Flórenc?	Idegen, Mátyás	Bőr
7	" 105	Quintilianus		1450-70	Umbria	Mátyás	Bőr
8	" 109	Poetae christiani				Mátyás	Bőr
9	" 133	Appianus-Candidus		1460-70	Flórenc	Mátyás	Bőr
10	" 138	Marcellinus etc.		1471-90	Buda	Mátyás	Bőr
11	" 140	Stadius		1470-90	Buda	Mátyás	Bőr
12	" 152	Asc. Pedianus		1460-90	Flórenc, <i>Buda</i>	Mátyás	Bőr
13	" 170	Lucretius		1481 előtt	Flórenc	Mátyás	Bőr
14	" 178	Xenophon-Filelfo		1470-90	Buda	Mátyás	Bőr
15	" 218	Aristoteles-Trapezuntius	Theodericus	1458 előtt	Róma	Aragoniai Alfons Mátyás	Bőr
16	" 224	Catullus		1450-75	Flórenc	Mátyás	
17	" 256	Isocrates		1470-90	Buda	Mátyás	
18	" 259	Theophrastus-Traversari	Henricus de Brugis	1451-90	Flórenc, <i>Buda</i>	Mátyás	
19	" 292	Persius-Foncius		1480-90	Flórenc	Mátyás	
20	" 437	Boccaccio	Joan. de Fieschoball	1422	Flórenc	Mátyás	Bőr
21	" 653	S. Augustinus		1485-90	Attavante	Mátyás	Bőr
22	" 654	S. Hieronymus		1485-90	Attavante	Mátyás	Bőr
23	" 656	Athanasius-Persona		1485-90	Attavante	Mátyás	Bőr
24	" 826	Salvianus		1450-75	Flórenc	Mátyás	
25	" 831	Basilius magn.-Trapezuntius		1472 előtt	Flórenc	Vitéz, Mátyás	
26	" 930	S. Hieronymus		1488	Gherardo és Monte	Mátyás	Bőr

MÁTYÁS KIRÁLY KÖNYVTÁRA LATIN KÉZIRATOK

Szám	Őrzési hely	Szerző	Másoló	Kor	Festő	Tulajdonos	Corvin-kötés
27	Bécs 977	S. Joh. Chrysostomus		1465-90	Flórenc-Buda	Mátyás	Bőr
28	" 1037	Cyryllus		1460-70	Flórenc	Mátyás	Bőr
29	" 1076	S. Basilius		1470-90	Buda	Mátyás	
30	" 1079	S. Bernhardus		1470-90	Buda	Mátyás	Bőr
31	" 1391	Thom. Aquinas	Henr. Amstelredammis	1468		Mátyás	Bőr
32	" 1769	Antiphonale		1480-90	Buda	Mátyás-Beatrix	
33	" 2139	Martinus Polonus		1450-60	Milano	Sacca, Mátyás	
34	" 2271	Haly Aberudian		XIV. sz.	Csehország	Vencel, Mátyás	Bőr
35	" 2343	G. Trapezuntius		1470-90	Buda	Mátyás	Bőr
36	" 2363	Regiomontanus		1460-75	Flórenc-Buda	Mátyás	
37	" 2365	Bonfini		1485 előtt	?	Beatrix	
38	" 2384	Plato-Aretino		1450-70	Flórenc	Idegen, Mátyás	Bőr
39	" 2391	Chalcidius		1450-70	Flórenc	Idegen, Mátyás	
40	" 2458	Thom. Aquinas		1460-70	Felső-Olaszország	Mátyás	
41	" 2485	G. Trapezuntius	Nic. Pupiensis	1460-90	Flórenc-Buda	Mátyás	
42	" 10489	Livius	I. F. Mart. Geminianensis	1460-70	Flórenc	Mátyás M A	
43	Berlin 99	Livius etc.		1460-70	Flórenc	Mátyás	
44	Besancon 166	Dionys. Areopag.	Franciscus presb.	1457	Flórenc	Bibornok, Mátyás M A	
45	Bruxelles 9008	Missale		1485-87	Attavante	Mátyás	
46	Budapest/a 2	Carbo		1476 körül	Ferrara	Mátyás	Selyem
47	" b 1	Theophrastus	Vesp. Bisticci műhelye	1460-70	Flórenc, Buda	Mátyás M A	Bársony volt
48	" b 2	Cicero		1460-70	Flórenc, Buda	Mátyás M A	?
49	" b 3	S. Clemens papa		1472 előtt	Flórenc, Buda	Vitéz, Mátyás M A	Bársony volt
50	" b 4	Curtius Rufus		1471-76	Nápoly	Beatrix	"
51	" b 5	Eusebius Pamph.		1460-70	Flórenc, Buda	Mátyás M A	"
52	" b 6	Eusebius Pamph.		1460-70	Flórenc, Buda	Mátyás M A	"

MÁTYÁS KIRÁLY KÖNYVTÁRA

L A T I N K É Z I R A T O K

Szám	Órzesi hely	Szerző	Másoló	Kor	Festő	Tulajdonos	Corvin-kötés
53	Budapest/b 7	Corn. Nepos etc.		1460-70	Flórenc, <i>Buda</i>	Mátyás MA	Bársony volt
54	„ b 8	Silius Ital.		1460-70	Flórenc, <i>Buda</i>	Mátyás MA	„
55	„ b 9	Tacitus		1467 előtt	Flórenc, <i>Buda</i>	Bibornok, Vitéz, Mátyás MA	„
56	„ b 10	Tertullianus		1468 előtt	Flórenc, <i>Buda</i>	Vitéz, Mátyás MA	„
57	„ b 11	Caesar	Angelus	1460-70	Flórenc, <i>Buda</i>	Mátyás	„
58	„ c 121	S. Augustinus	Petr. Middelburgh	1476-85	Nápoly, <i>Buda</i>	Mátyás	Bársony
59	„ c 160	Curtius Rufus	Petr. Cenninius	1467	Flórenc	Mátyás	Bőr
60	„ c 234	Polybius		1450-70	Flórenc, <i>Buda</i>	Mátyás MA	Bársony
61	„ c 241	Plautus		1459 előtt	Flórenc, <i>Buda</i>	Idegen, Mátyás MA	„
62	„ c 249	P. Ranzanus		1490	Dél-Olaszország	Mátyás-Beatrix Ulászló-Bakócz	
63	„ c 281	G. Trapezuntius		1481 körül	Buda, <i>Buda</i>	Mátyás	Bársony
64	„ c 344	J. Scholasticus		1470	Flórenc	Vitéz, Mátyás	
65	„ c 345	J. Damascenus		1485-90	Attavante	Mátyás	Bőr
66	„ c 358	Cyryllus-Trapezuntius			—	Mátyás	Bőr
67	„ c 370	Victorinus		1462 előtt	Magyarország	Vitéz, Mátyás	Bőr
68	„ c 346	S. Joh. Chrysostomus		1485-90	Attavante	Mátyás	
69	„ c 347	S. Hieronymus	M. L. P.	1488	Gherardo és Monte	Mátyás	
70	„ d VII.4	Fr. B. Mantuanus		1470-80	Mantua	Mátyás	
71	Cambridge 1235. o. 4. 4.	Livius		1450-70	Felső-Olaszország	Idegen, Mátyás MA	
72	Cheltenham 3010	Livius	J. Fr. de S. Gemignano	1460-70	Flórenc	Mátyás	
73	„ 4361	Caec. Cyprianus		1450-70	Flórenc	Mátyás	
74	Drezda E.A.1	Cicero		1460-90	Flórenc-Buda	Mátyás	Bőr
75	„ R. 28 ^m	Valturius	J. M. Cynicus műhelye	1476-90	Nápoly	Mátyás	
76	Erlangen 231	Biblia		XIV. sz.	Bologna, <i>Buda</i>	Mátyás	Bőr
77	Flórenc 12.10	S. Augustinus	Ant. Sinibaldus	1489	Attavante mod.	Mátyás, X. Leó	
78	„ 14.22	S. Ambrosius	Mart. Ant. presb.	1489	Ferrara	Mátyás (?), Medici	

MÁTYÁS KIRÁLY KÖNYVTÁRA LATIN KÉZIRATOK

Szám	Őrzési hely	Szerző	Másoló	Kor	Festő	Tulajdonos	Corvin- körtés
79	Flórenc 15.15	Biblia I.		1490	Attavante	Mátyás, Medici	
80	„ 15.16	Biblia II.		1490	Elkezdetlen	Mátyás, Medici	
81	„ 15.17	Biblia III.		1490	Gherardo és Monte	Mátyás, Medici	
82	„ 21.18	Isidorus Hispal.	J. J. Alamanus Crucennacensis	1490	Attavante mod.	Mátyás (?), Medici	
83	„ 68.19	Appianus- Candidus	Carol. Hil. Fat. Gemin.	1489-90	Attavante mod.	Mátyás, Medici	
84	„ 73.39	Ficinus		1489	Attavante mod.	Mátyás, Medici	
85	Flórenc Acqu. doni 233	Calderinus	B. Fontio	1485-90	Attavante	Mátyás	
86	Göttingen 36	Aristoteles		1460 körül	Flórenc, Buda	Mátyás MA	Bársony
87	Göttweig 260	Bessarion	Leonardus Job	1450-70	Flórenc	Idegen, Mátyás	Bőr
88	Győr I. 1	Blondus Flavius		1467	Flórenc	Mátyás	
89	Holkam Hall 18	Evangelistarium		1490	Buda	Mátyás, Ulászló	
90	Jena. Bos. 8 ^o 1	Guarinus	Ferrarában	1459-90	Buda	Mátyás	
91	London L. 836	Horatius etc.		1450-70	Flórenc	Mátyás	
92	Marosvásárhely	Tacitus		1450-70	Felső-Olaszország	Mátyás MA	Bőr
93	Milano 817	Miscellanea		1450-70	Flórenc	Sassetti, Mátyás	Bőr
94	„ 818	Horatius- Porphyrius		1485-90	Attavante	Mátyás	Bőr
95	Modena α G 3.1	S. Gregorius	M J	1488	Gherardo és Monte	Mátyás-Beatrix	
96	„ α G 4.22	Miscellanea		1487	Attavante műh.	Mátyás	
97	„ α M 1.4	Origenes		1476-90	Cherico	Mátyás-Beatrix	
98	„ α O 3.8	L. B. Alberti		1485-90	Buda	Báthori, Mátyás	
99	„ α Q 4.4	Dionysios Halik.		1485-90	Attavante műh.	Mátyás	
100	„ α Q 4.15	Em. Probus etc.		1460-80	Cherico iránya	Sassetti, Mátyás	
101	„ α Q 4.17	Ammian. Marcell.		1488	Attavante műh.	Mátyás	
102	„ α Q 4.19	S. Augustinus		1485-90	Attavante	Mátyás	
103	„ α S 4.2	G. Merula		1485-90	Attavante műh.	Mátyás	
104	„ α S 4.17	Valturius		1460-70	Lombardia	Mátyás	

MÁTYÁS KIRÁLY KÖNYVTÁRA LATIN KÉZIRATOK

Szám	Örzési hely	Szerző	Másoló	Kor	Festő	Tulajdonos	Corvin-kötés
105	Modena α S 4.18	S. Ambrosius		1485-90	Attavante	Mátyás	
106	„ α U 4.9	S. Gregorius		1485-90	Attavante	Mátyás	
107	„ α V 5.24	Dionysios Areopag.		1460-70	Flórenc	Mátyás	Bőr
108	„ α W 1.8	S. Thomas		1485-90	Attavante műh.	Mátyás	
109	„ α X 1.10	Strabo-Guarino		1460-80	Cherico mod.	Sasseti, Mátyás	
110	München 69	C. Celsus		1460-70	Flórenc, Buda	Mátyás MA	Bársony
111	„ 175	Beda		1490	Buda	Mátyás, Ulászló	Ulászló
112	„ 294	Agathias-Persona		1483-84	Nápoly	Mátyás	Selyem
113	„ 310	Demosthenes etc.- Aretino		1460-70	Flórenc	Vitéz, Mátyás	Bőr
114	„ 341	Thom. Seneca		1460-70	Felső-Olaszország	Mátyás	Bőr
115	„ 627	Aristeas-Palmierus	D. G. V. Q. M. G. H. S. J.	1481 körül	Buda	Mátyás	Selyem
116	New-York 496	S. Didymus	Sigism. de Sigism.	1487	Gherardo és Monte	Mátyás	
117	„ „ 497	Cicero		1450-70	Flórenc	Sasseti, Mátyás	
118	Olmütz 330	L. B. Alberti	Fr. Collensis presb.	1485-90	Attavante	Mátyás, Filipecz	
119	Párizs 1767	S. Ambrosius	C. Bonagius de Cantinis	1489	Flórenc	Mátyás, Aragóniai	
120	„ 2129	Cassianus	P. de Abbatis Burdigalensis	1490	Madocsaí apát	Mátyás, Ulászló	
121	„ 8834	Ptolemaeus- Angelus		1485-90	Attavante- Boccardino	Mátyás	
122	„ 16839	S. Hieronymus	Ant. Sinibaldus	1488	Attavante	Mátyás	
123	Parma G. G. III. 170. 1614	Diom. Carrafa		1476	Nápoly	Beatrix	
124	Prága 1656	Aristoteles- Th. Aquin.		1485-90	Gherardo és Monte	Mátyás	Bőr
125	Róma a) 459	Encyclopaedia		XIV-XV.	Lombardia, Buda	Vencel, Mátyás	
126	„ b) Urb. 110	Missale		1488-90	Buda	Mátyás	Bársony
127	„ b) Urb. 112	Breviarium	Mart. Anton. presb.	1487-92	Attavante	Mátyás	
128	„ b) Vat. 3186	Andr. Pannonius		1467	Ferrara	Mátyás	
129	„ b) Ross. 1164	Missale	Georgius Kath. et Inst.	1469	Bécs	Mátyás, Th. de Hung.	
130	Salzburg. V. 3. B. 107	Herodian.- Bonfini		1485 előtt		Mátyás	Selyem

MÁTYÁS KIRÁLY KÖNYVTÁRA

LATIN KÉZIRATOK ÉS NYOMTATVÁNYOK

Szám	Őrzési hely	Szerző	Másoló	Kor	Festő	Tulajdonos	Corvin-kötés
131	Stuttgart Lat. Th. Philos. Fol. 152	S. Augustinus		1485-90	Attavante	Mátyás	Bőr
132	Sz. Pétervár 5.7.17	S. J. Chrysostomus		1485-90	Attavante	Mátyás	
133	Thorn. R. Fol. 21	Naldus Naldius		1485-90	Attavante	Mátyás	
134	Velence VIII. 2	Averulinus-Bonfini		1489	Buda	Mátyás	
135	„ X. 31	Suetonius etc.		1450-70	Flórenc	Sassetti, Mátyás	
136	„ X. 235	Benv. de Rambaldis		1480-90	Felső-Olaszország	Mátyás	
137	„ XIV. 35	Mart. Capella	Alex. Verazanus	1485-90	Attavante	Mátyás	
138	Verona CXXXVI	Livius		1450-70	Flórenc	Idegen, Mátyás	Bőr
139	„ CXXXVII	Livius		1450-70	Közép-Olaszország	Idegen, Mátyás	Bőr
140	Volterra 5518. IV. 49. 3.7.	Marlianus		1487-88	Milano	Mátyás	Bőr
141	Wolfenbüttel 2. Aug. 4 ^o	Syn. Platon-Ficinus	Luc. Fabiani de Ficinis	1484-90	Attavante műh.	Mátyás	Bársony
142	Wolfenbüttel 10. Aug. 4 ^o	Prisc. Lydus-Ficinus	Luc. Fabiani de Ficinis	1484-90	Attavante műh.	Mátyás	Selyem
143	Wolfenbüttel 12. Aug. 4 ^o	Ficinus	Seb. Salv. Amittinus	1479-90	Cherico műh.	Mátyás	Bársony
144	Wolfenbüttel 39. Aug. 4 ^o	Psalterium		1476-90	Cherico	Beatrix	Bőr
145	Wolfenbüttel 43. Aug. fol.	Fontius	Fontius	1487-90	Attavante műh.	Mátyás	Bársony
146	Wolfenbüttel 69.9. Aug. 2 ^o	Regiomontanus		1472 előtt	Bajorország	Vitéz, Mátyás	Bársony
147	Wolfenbüttel 73. Aug. fol.	Ficinus		1488-90	Cherico műh.	Mátyás	Bársony
148	Wolfenbüttel 84.1. Aug. fol.	Tolhopff		1480-90	Buda, Buda	Mátyás	Bársony
149	Wolfenbüttel 85.1.1. Aug. fol.	Cortesium		1488-90	Róma	Mátyás	Selyem
150	Wolfenbüttel 88.1. Theol. 4 ^o	Compendium				Mátyás	Bőr
151	Zagreb Univ. 257. S. M. XI. C. 3.	Hilarius Pictav.		1460-70	Flórenc, Buda	Mátyás MA	Bársony
152	Krakkó	S. J. Frontinus	Petr. Cenninius	1467	Flórenc	Mátyás	

NYOMTATVÁNYOK

1	Amerika	Statuta urbis Romae				II. Pál pápa Mátyás	
2	Esztergom In. I.1.	Rayner. de Pisis		1478		Mátyás, Lövvöld	
3	Paris 1660	Aristoteles		1483-90	Buda	Mátyás, Ulászló	
4	Pozsony, Ferencesek	Nic. de Ausmo		1471	Velence	IV. Sixtus, Mátyás	

JANUS PANNONIUS PÉCSI PÜSPÖK

Csezmiczei János, a Janus Pannonius néven világhírű költő és pécsi püspök, nagybátyjával, Vitéz Jánossal együtt a magyarországi humanizmus vezető alakja volt. Egykorú íróktól, például Vespasiano Bisticcitől és saját leveleiből tudjuk, hogy latin és görög kéziratokat tartalmazó, nagy könyvtára volt. E könyvtárnak azonban, ép úgy mint Hantó György kalocsai érsekének, kit Bisticci szintén legfontosabb vevői között említ, úgylátszik egyetlen darabját sem látta el címerével, sem bejegyzésével, mert mindeddig nem került elő kézirat, melyről bizonyossággal állíthatnók, hogy az övé volt.¹⁷¹ Vannak kódexek, melyek valószínűleg tőle származnak, például a Nagylucsei Orbán címerét viselő Ficinus kézirat (l. ott), de bizonyítani ezt nem tudjuk. Ha e kézirat valóban tőle származnék, ez is csak arra vallana, hogy — amint már Vitéz János könyveiről szólva hangsúlyoztam — egészen alaptalan az a feltevés, mely szerint Mátyás király az 1471-i összeesküvés után, — melybe szerencsétlen módon Janus Pannonius is belekeveredett — konfiskálta volna a Vitéz- és Janus Pannonius-féle könyvtárt. Hogy a királytól konfiskált kézirat miként kerülhetett volna az egri érsek birtokába, arra nehéz elfogadható magyarázatot találni.

GARÁZDA PÉTER NYITRAI FŐESPERES

Garázda Péter Vitéz Jánosnak és Janus Pannoniusnak közeli rokona volt. Anyja Vitéz-lány volt, míg Vitéz Jánosé Garázda-lány. Tanulmányait Baptista Guarino iskolájában, Ferrarában kezdte meg s a tudós humanistához azután is meleg barátság

fűzte. Ferrarából Flórencbe ment, ott Marsilius Ficinusszal, a platonisták fejével került jó viszonyba s később is ő volt az, ki Ficinus és Janus Pannonius között az összeköttetést fenn tartotta.¹⁷² Garázda Péter, a magyarországi humanizmus egyik legképzettebb és legtehetségesebb tagja, az olasz humanisták között általában nagy tekintélynek örvendett, amit az is mutat, hogy Bartolomeo Fontio az ő pártfogását kérte, hogy bejuthasson Mátyás udvarába. A fényes pályának, mely reá várt, a Vitéz-féle összeesküvés vetett véget. 1471 novemberében éppen Magyarországra, a királyhoz indult, Lorenzo Medici egy szép ajándékával, midőn betegsége Velencében visszatartotta. A közben leleplezett összeesküvés következményeit Páduában várta meg s valószínűleg csak Vitéz halála után tért vissza hazájába. Mivel azonban Vitéz Jánossal és Janus Pannoniusszal való rokonsága folytán ő is az összeesküvés gyanújába esett, örökre meg hiúsult az a reménye, hogy a magyar udvarhoz bejuthasson. Még magasabb egyházi állásba sem tudott többé emelkedni.¹⁷³ 1476—1507 között nyitrai főesperes volt. 1507-ben halt meg, mint esztergomi főszékesegyházi kanonok és szent-istváni prépost.¹⁷⁴

Garázdának, határozott értesüléseink szerint is, szép könyvtárának kellett lennie. De az ő könyvei közül is csak kevés maradt ránk. Ezek között első helyen áll a müncheni Staatsbibliothek egy kézírata, mely Aurelius Macrobius munkáit tartalmazza,¹⁷⁵ címlapjának (17. tábla) három szegélyén egyszerű flórenci fehér indafonattal s a lap alján a Garázda címerrel díszítve: kék mezőben, lángokból kiemelkedő, fenyőfát tartó fekete vadkecske. A kézirat végén olvasható megjegyzés: „Barptolemaeus Fontius exscripsit Florentie” valószínűvé teszi, hogy Fontio nemcsak másolta a kötetet, hanem hogy ő is ajándékozta Garázdának, midőn pártfogását akarta magának megszerezni. Abból, hogy a kézirat Salzburgból került Münchenbe, Fraknói arra következtet, hogy Garázda Péter valószínűleg ajándékba adta a kódexet Vitéz Jánosnak s ez a kézirat is

Beckensloer kezén sikkadt át Salzburgba. De erre nézve semmi egyéb adatunk nincs és Vitéz bejegyzései sincsenek a kéziratban.

A müncheni könyvtár egy másik kézírata is olyan címerrel van díszítve, melyből jogosan Garázda Péterre gondolhatunk, noha a címer szokatlan formában van alkalmazva. A kézirat Cicero beszédeit tartalmazza (Cod. lat. 15734). Művészi dísze szintén Flórencben készült, ugyancsak fehér indafonatos modorban, de sokkal díszesebben, mint az előbbi kéziraté, amennyiben az indafonatok közé bájos, játszadozó gyerekek, állatok, madarak és virágok vannak illesztve. A címlap alján levő címer két részre van osztva, a baloldalon a szokásos Garázda-címer a lángokból felnyúló vadkecskével. A címer másik fele vörös mezőben kék harántpólya, sárga méhekkal. Az utóbbi címer jelentését nem ismerem, csak arra a másik, feltűnő körülményre szeretném a figyelmet felhívni, hogy — mint a Vitézről szóló fejezetben említettem — Vitéz János müncheni Livius-kódexében (Cod. lat. 15733) a jobboldali lapszél díszítésének egész mentében, dekorációképpen szintén egy sor méh van festve, ami ebben az összefüggésben talán már több a pusztá díszítménynél és emblémának számít, melynek jelentéséről azonban egyelőre semmit sem tudok mondani.

Garázda harmadik könyve a prágai egyetemi könyvtár gyűjteményében van (H. VIII. 72. Cimelium 40). Címe: *Justini Hispani In Epitome Historiae Trogi Pompeii*.¹⁷⁶ A kódexet Flórencben készítették, csinos címlappal, nem fehér indafonatos díszszel, hanem az egyszerű kéziratok másik, könnyed virágdíszes modorában. A címer helye üres; kárpótól helyette a hátulso bekötési tábla belső felén levő bejegyzés: „Iste liber est meus videlicet petri Garázda de Ungaria,” ami a könyv tulajdonosának kérdését eldönti.¹⁷⁷

Végül még egy kéziratról kell szólnom, mely a bécsi Fideicommiss-Bibliothekből került a National-Bibliothek gyűjteményébe és Cornelius Celsus munkáját tartalmazza.¹⁷⁸ A kéziratban semmi sem vall arra, hogy Garázdaé lett volna s Csontosai csak

a szerinte „kétségtelen Garázda kötés”-re alapítja azt az állítását, hogy ez a kódex Garázdáé volt. De a kötés, mint Garázda könyveié is, csak nagyon finom flórenci kötés, minden olyan jel nélkül, mely Garázdára vallana. Mindezért a könyvet nem tekinthetjük a prépost könyvtárából származónak.

DEBRENTHÉI TAMÁS ZÁGRÁBI PÜSPÖK

Debrenthei Tamás szentmártoni apát zágrábi püspökké való kinevezését 1452-ben még V. László királytól kapta s noha e kinevezést V. Miklós pápa 1455-ben megerősítette, Debrenthei sohasem foglalhatta el zágrábi püspöki székét. Az állásra három pályázó is lévén, Mátyás király végül is negyediket nevezett ki, Vitéz Jánost. Debrentheinek pedig 1462-ben sikerült a pápától a zágrábi püspökség helyett kárpótlásul a nyitrai püspöki széket elnyernie.

Úgy látszik, művelt és tudós főpap lehetett, mert nagyobb fajta könyvtára volt. Legalább is erre enged következtetést egy 13 darab könyvről szóló jegyzék, melyet a nyitrai püspök Kelőczy István nevű deákjának 1466-ban Esztergomból hozzá intézett missilis levelére rávezetett.¹⁷⁹ Hogy mily célból írta össze e néhány könyv címét, nem tudni; lehetséges, hogy a könyvtárából kölcsön adott könyvek címét akarta feljegyezni. Könyvtárából egyetlen darabot ismerünk, a német lovagrend bécsi levéltárában őrzött kéziratot (Cod. 76), mely Nagy Sándor életét tartalmazza.¹⁸⁰ A kódex 121. r. lapján levő kolofon tájékoztat a másolójának és a könyv tulajdonosának személyéről: *Finit vita Alexandri magni. Joannes Marcus Clarissimi et virtute et nobilitate viri Petri Stocci Florentini discipulus Parmae oriundus hanc Alexandri imperatoris maximi vitam Reverendissimo atque sempiterno mihi Domino Thome de Debrenthe ecclesiae*

Zagrabiensis antistiti religiosissimo perhenni ac tranquillo transcripsi. Valeas qui legis animo. Az említett Joannes Marcust teljes nevén J. M. Cynicusnak hívták, Pietro Strozzi tanítványa volt Flórencben s 1467 óta a nápolyi udvar szolgálatában állt. Ő másolta 1476-ban Diomedes Caraffa De institutione vivendi című munkáját, melyet szerzője Beatrix királynénak nászajándéku adott. Ő másolta Beatrixnak egy másik Caraffa-kódexét is, melyet csak nyomtatásban ismerünk¹⁸¹ s az ő felügyelete alatt készült Mátyás királynak (Drezdában levő) Valturius De re militari című művét tartalmazó kézírata is.

A kézirat miniatúrdíszre rendkívül egyszerű, csak fehér indafonatos iniciálékból és parányi lapszédíszítésekből áll. 4. r. és 11. r. lapján Mátyás gyűrűs és koronás hollójával találkozunk, mely ha nem későbbi hozzátoldás, annak jele — amit különben más bibliofil főpapok kézírataiban is megfigyelhetünk — hogy Mátyás emblémáit szabad volt elvéve másoknak is használniok, talán mintegy hódolatuk kifejezéseül. A 10. v. lap alján lévő két álló alak azonban — Alexander és Aristoteles arc képei — határozottan későbbi, XVI. századi magyar hozzá toldások.

A másik, Párisban levő kódex, (Bibl. Nat. Cod. lat. 7844) melyet általában Debrenthei kéziratának szoktak nevezni,¹⁸² voltaképpen nem volt sohasem a püspök könyve, hanem csak az ő rendelkezésre készült II. Pius pápának ajándéku. Azt a búcsúzó és köszönő beszédet tartalmazza, melyet Debrenthei a pápához intézett annak alkalmából, hogy az a török ellen induló keresztes háborúban való személyes részvételét proklamálta. Az 1463 végén vagy 1464 elején mondott beszédet Debrenthei leiratta és a pápának Sienában személyesen átnyújtotta. (18. tábla.)¹⁸³

A díszes címlapon az ajándékozó személye kétszer is meg van festve, egyszer az iniciáléken, amint könyvét a pápának átnyújtja, egyszer térdelve, imádkozó helyzetben a lap jobboldali szélén. Az alsó lapszélén három címert látunk, belőle kettő a Piccolomini család címere, amelyből a pápa származott. Nem

mind a két címer jelenti azonban a pápát, hanem csak a tiarával koronázott a közepen. A biborosi kalappal tetézt baloldali Francesco de Todeschini Piccolomini páduai bibornoké, a pápa unokaöccsége, ki Debrentheit a nyitrai püspökség ügyében a pápánál pártfogolta. A jobboldali címer Debrenthei: püspöksüveg alatt vörös mező, zöld pázsiton lépkedő szarvassal, a címerpajzs jobb szögletében arany nap.

A kódex keletkezési helye nincsen a szövegben megjelölve, de az írásnak és a festésnek jellegéből arra kell következtetnünk, hogy Debrenthei Nápolyban állította elő, annál is inkább, mert láttuk, hogy Joannes Marcus Cynicussal, ki néhány évvel később állandó alkalmazásban volt a nápolyi udvarnál, kapcsolatban állt.

B Á T H O R I M I K L Ó S V Á C I P Ü S P Ö K

Báthori Miklós, a magyarországi platonisták egyik kimagasló embere, azon magyar humanisták közé tartozott, kiktől Galeotto Marzio a legmelegebb elismeréssel emlékezik meg. Egyformán dicséri lelki nemességét, külsejének szépségét, tudományos képzettségét, melyet a legelső és legjelesebb bölcsesek is megcsodáltak.¹⁸⁴

Báthori 1469-ben lett szerémi, 1475-ben váci püspök s az maradt 1506-ban bekövetkezett haláláig. Tudósi és művészi hajlamainak megfelelően rendezte be váci palotáját és annak kertjeit. Ő és környezete szüntelen szellemi elfoglaltságban vagy olvastak, vagy komoly beszélgetésekbe merülve vitatkoztak, vagy énekeltek, és zenéltek bennük.¹⁸⁵ Palotáját kiváló művészekkel részben renováltatta, részben újraépíttette.¹⁸⁶

Tanulmányait Olaszországban végezte s a magyarok közül talán ő volt az, kit Marsilius Ficinushoz a legmelegebb viszony fűzött.

Sírfeliratának tanúsága szerint egy irodalomtörténeti tankölteményt is írt, mely azonban nem maradt ránk.¹⁸⁷ Szép gyűjteményének könyvtárnoka a kitűnő humanista, Francesco Bandini volt.¹⁸⁸

Könyvtárának egyik csinosan díszített darabját a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteménye őrzi (Cod. lat. 150). Ciceronak *Quaestiones ad Brutum* című munkáját tartalmazza s címlapjának alsó szélén a Báthori címert mutatja (19. tábla), nem igen lehetett tehát másé, mint Báthori Miklósé. A kódex címlapján könnyű virágdíszet látunk, melyet puttók, virágvázák, madarak és aranygömbök élénkítenek. Művészi jellegét tekintve, kétségtelen, hogy Flórencben készült; az ottani termelés egyszerűbb és igénytelenebb darabjai közé tartozik. Ez a modor Chericó kedves és finom művészetének változata és a fehér indafonatok mellett legelterjedtebb díszítési módja a flórenci, olcsóbb fajta előállítású kéziratoknak.¹⁸⁹

Valószínűleg Báthori Miklós könyvtárából származik Hilarius Pictaviensisnek *De synodis contra omnes haereses* című munkája a bécsi Nationalbibliothekban (Cod. lat. 872).¹⁹⁰ A poitiersi szent püspök e munkájának címlapja ki van ugyan tépve, de eltávolítása előtt rajza az innenső tiszta fehér lapra halványan lenyomódott. A lenyomódás egy címert sejtet, melyben világosan megkülönböztethető egy hosszúkas háromszög sötét levonata. Amint tudjuk, a Báthori címer három egymás fölé állított, háromszöggé leegyszerűsített farkasfogból áll. A lap díszes alsó keretének és a benne foglalt címerpajzsnak magasságából pedig arra lehet következtetni, hogy a Báthori címernek megfelelően, három ilyen fog fért el s így kétségtelennek vehetjük, hogy ez a darab a Báthori könyvtárból származik. Amennyire a lenyomódásból megítélhetjük, a címlap fehér szalagfonatos dísz szintén Olaszországban, pontosabban Felső-Olaszországban készülhetett. Egy bejegyzés tanúsága szerint a kézirat a pécsi püspökhöz került (nyilván Báthori halála után) s innen 1519-ben Johannes Faber birtokába.

KÁLMÁNCSEHI DOMONKOS SZÉKESFEHÉRVÁRI PRÉPOST

Kálmáncsehi Domonkosnak szerencsés külseje, megnyerő modora és előkelő szellemi képességei általános szeretetet és elismerést s pályáján emelkedést biztosítottak. Műveltségének elemeit nem Olaszországban, hanem a bécsi egyetemen szerezte. Székesfehérvári prépost 1474-ben lett. Vitéz Jánosnak s utóbb Filipecz Jánosnak is hű embere volt s Mátyás király is több ízben ki-tüntette bizalmával és fontos politikai küldetésekre használta fel: küldöttségben járt Moldvában, III. Frigyes császárnál és Lengyelországban. Mint székesfehérvári prépostnak neki jutott az a szomorú kötelesség, hogy a nagy király temetésén a gyász-misét mondja s akkor tehetette le a ravatalra azt a címerével díszített pajzsot, melyet ma Párizsban őriznek.¹⁹¹ Mátyás halála után a cseh párthoz csatlakozott és jó embere lett Ulászlónak is, ki a prépostot — utóbb már királyi személynökét is — 1495-ben nagyváradi püspökké nevezte ki. Nagy állásának megfelelően óriási befolyást is élvezett. Hogy miért fogadta el 1501-ben az erdélyi püspökséget, mely számára emelkedést nem jelentett, — nem tudjuk. 1503-ban elnyerte a kalocsai érsek-séget is, de mielőtt a szentszék ebben az állásában megerősít-hette volna, csaknem 70 éves korában meghalt.

Domonkos prépost, mint korának legtöbb főpapja, a tudományok-nak és művészeteknek lelkes híve volt. Mátyás király és Vitéz János nagy könyvgyűjteményét nem számítva, Kálmáncsehi kéziratairól esett a legtöbb szó mind a hazai, mind a külföldi irodalomban. A róla közzétett adatok azonban több tekintetben helyesbítésre szorulnak.

Mindenekelőtt a kódexeinek számát kell megállapítanunk. Römer¹⁹² és Bunyitay¹⁹³ négyet említenek, szerintük egyet-egyét a lambachi bencés kolostor, a bécsi Liechtenstein-gyűjtemény, a zágrábi székesegyház kincstára és a zágrábi főegyház könyvtára őriz.

Csontos¹⁹⁴ három Zágrábban őrzött kódexet említ, a lambachi és bécsi kötetekkel együtt tehát összesen ötöt. Ugyanezen a véleményen van Fraknoi is, ki az ötöt még a londoni Beatty-gyűjteménynek 1918-ban vásárolt darabjával is megtoldja.¹⁹⁵ Gulyás Pál¹⁹⁶ is hatban állapítja meg a főpap könyveinek számát. Azonban mind az öt tudós adata téves, mert mint alább ki fogom fejteni, a három kérdéses zágrábi darab közül csak az egyik viseli a főpap címerét, az is csupán felerészben.

Időrendben legelső helyen áll a bécsi Liechtenstein-féle gyűjtemény darabja, egy Breviárium és Missale,¹⁹⁷ melyet a 200. v. lapon olvasható bejegyzés szerint a székesfehérvári prépost 1481-ben másoltatott. (20. tábla.) A kézirat, mely rendkívül gazdagon van illuminálva, számtalan díszes iniciáléval és lapszéldíszítéssel, a magyar könyvfestészet egyik legfontosabb emléke. Az első keltezett kézirat, mely kétségtelenné teszi a budai könyvfestőműhely létezését és éppen arra a kérdésre vonatkozólag ad felvilágosítást, hogy milyen is volt hát a budai műhely berendezése? Mik voltak a segédeszközei? Mennyiben hasonlított e műhely egyéb nemzetek miniaturfestőműhelyeihez? S ezenfelül pontos dátumával fix időpontot jelöl meg s megmutatja, hogy abban az időpontban, tehát a 80-as évek elején fejlődésének mely stádiumában volt a magyar miniaturfestészet. Segítségével a vele rokon kéziratokat szintén csaknem pontosan tudjuk keltezni.

A kézirat díszjele a legkevésbé sem mondható egységesnek s éppen ez árulja el műhelyszerű jellegét. Látszik, hogy több kéz dolgozott rajta különféle modorban. Ráismerünk a kézirat lapjain a gótikus levélornamentikának arra a típusára, mely ilyen formában Olaszországban sohasem fordul elő, ellenben jellemző kifejeződése volt a nálunk otthonos könyvdíszítési stílusnak, melynek főbb elemei Közép-Európa németnyelvű vidékeiről származtak el mihozzánk. Erre a régibb északi rétegre került rá az újabb olasz réteg. A milanói gazdag folyondárok s a felsőolasz módra, oszlopokból és más építészeti részletekből összeállított nagy iniciálék és a bennük foglalt ugyanilyen stílusú

kompozíciók mellett találunk tisztán flórenci, sőt francia stíllú lapokat is. A festés világosan mutatja, hogy a kódex illuminátorai, kiknek nagyrészt magyaroknak kellett lenniök, inkább Budán, Mátyás király és más magyar urak könyvtárában akkor már nagy számmal levő kéziratokon képezték magukat, semmint rendszeres tanulással. S ily módon a Breviárium és Missale némileg arról is felvilágosít, milyen kéziratok voltak már akkoriban Budán. Minthogy a Budán őrzött kéziratok akkor még egyszerűbb természetűek voltak, — a flórenci nagy mesterek munkái a nyolcvanas évek végén érkeznek csak Budára — a műhely munkásai a nagyobb kompozíciókhoz, a bibliai jelenetekhez mintát belőlük nem vehettek. Akkora tudásuk pedig nem volt, hogy maguktól tudták volna a megfelelő jeleneteket elkészíteni. Így ahhoz a segédeszközhöz fordultak, mely a német és a vele érintkező kultúrák területein mindenütt használatban volt — a XV. századi német metszetekhez. E metszetekből, melyek nagyrésze egyenesen aranyművesek, miniátorok és mindenfajájú iparművészek szükségleteinek kielégítésére készült, úgylátszik a budai műhelynek is nagy készlete volt. Nevezetesen a Schongauer előtti idők legnagyobb német rézmetszőjének, a felsőnémet E. S. mesternek munkái örvendettek nagy kedveltségnek. Számos iniciálé kicsiny jelenetében ismerünk az E. S. mester szép lapjainak kicsinyített másolataira. Messzire vezetne az átvételek felsorolása: például csak a kánon előtt álló, az egész lapot elborító képet idézem, mely Krisztust a keresztfán ábrázolja. (F. 217. v.) A lap díszítésének kétféle stílusa első pillanatra felötlík. A lap szélén köröskörül, arany rudakon felkúszó, könnyed virágfolyondárt látunk, melybe játszó gyermekek vannak belefoglalva. E dekorációt, a madarakkal játszó gyermekeket jól ismerjük e kor egyszerűbb, de tetszetős flórenci termékeiből, melyek úgyszólván gyári készítményeknek tekinthetők. A négyszögű és kerek kompozíciók német stílusukkal azonban kirínak a flórenci keretből. Ezek az E. S. mester munkái nyomán vannak belemásolva. A középső nagy kép, Krisztus

keresztrefeszítése, pontosan megegyezik a mester metszetével,¹⁹⁸ csak a hátrább álló csoportokat egyszerűsítették és tájképet rajzoltak a háttérbe. A felső lapszélkeretbe illesztett Krisztus az Olajfák hegyén, a baloldalon elhelyezett Krisztus levétele a keresztről és a jobboldali Sírbatétel, mind a három az E. S. mesternek ugyanazon lapjáról¹⁹⁹ készült másolat. A rézmetszeten a passzió, a négy egyházatya és két szent van összesen 18 kis medaillonban ábrázolva s az egész nyilvánvalóan mintalapnak készült idegen műhelyek számára.

Ezek a kölcsönzések nemcsak azért fontosak, mert fényt vetnek a budai műhely dolgozási módjára, hanem azért is, mert élesen rácsófolnak arra a föltevésre, hogy a kézirat olasz eredetű. Korai német metszetek ily sűrű és minden tartózkodás nélküli másolása teljes lehetetlenség lenne Olaszországban, ahol csak Schongauer és főleg Dürer metszetei keltettek nagy hatást. Mivel pedig az ornamentális rész olasz volta miatt német sem lehet a kézirat, következésképpen a magától kínálkozó egyetlen lehetséges megoldást kell elfogadnunk, hogy t. i. magyar.

Érdekessé teszik a kéziratot még erős kapcsolatai a Mátyás király számára Budán készült kéziratokkal. Igy főleg az Aristeas-kódexszel,²⁰⁰ melynek címlapja nagyon hasonló a Liechtenstein-kódex 255. lapjához és Mátyás királynak 1488-90 között keletkezett, Rómában levő Missaléjához.²⁰¹ Kálmáncsehi könyvének 112. lapját sűrűn egymásmellé helyezett, négyes csoportokban egymásba fonódó, gyümölcsel megtöltött bőségszaruk keretezik be, szokatlan és igen szép, színes díszet adva a lapnak. Ugyanezzel a bőségszarus kerettel találkozunk a római Corvin-Missale 108. r. lapján.

Ép ennyire szoros viszony van, hogy csak még egy példát említsek, a Liechtenstein-féle kézirat 57. r. lapján látható, francia módra készült keret és a római Missale 118. r. lapjé között. Mindkettőn két színben tartott, finom, fodros levéldísz között apró, naturalisztikus bogáncsokból, szekfűkből és nefelejcekből szerkesztődik össze a dísz. A közös műhely, melyben keletkeztek, nyilvánvaló,

de a Mátyás-féle Missale modorán látszik, hogy néhány évvel későbbi.

A Liechtenstein-kódexszel teljesen egyidőben keletkezhetett a zágrábi székesegyház kincstárának Kálmáncsehi Missaléja (No. 355.), mely csak felerészt viseli Kálmáncsehi címerét, második fele szentlászlói Thuz Osvát zágrábi püspök címerével ékes.²⁰² A két kéziratnak nemcsak az általános jellege mutatja, hogy egyhuzamban kellett készülniök, hanem a lapszélkeretek egyes díszítő-elemeinek sűrűn előforduló egyezése is. E megegyezések oly sűrűen ismétlődők, hogy fölösleges lenne őket egyenként elősorolni. Említésreméltó azonban még az a közeli vonatkozás, mely a zágrábi kéziratot egy Corvin-kódexhez fűzi: címlapjának egyes részletei, például a fáklyavívő fiuk és a próféta félalakja pontosan megegyeznek Georgius Trapezuntius Rhetoricájának címlapjával.²⁰³

Kálmáncsehi harmadik és kétségtelenül legpompásabb könyve s az, mely a kutatók figyelmét legelőször keltette fel, a lambachi bencéskolostor birtokában levő Breviárium.²⁰⁴ A kézirat pazar pompáján felül még egyéb okoknál fogva is megérdemli a figyelmet, melyben régóta része van. Egy művészegyéniség lép belőle elénk, a kor egyetlen magyarországi illuminátora, kinek nevét is, munkáját is ismerjük. A művész magát a 2. r. lapon „FRA“-nak mutatja be, de már a 215. r. lapon teljes nevét is kiírja: Opus Francisci de Castello Ithallico de Mediolano. A 428. r. lapon pedig ezt olvassuk: Francisce de Castello Italico. A művész, noha a budai műhelyhez való tartozását nem lehet elvitatni, a többiektől lényegesen elkülönülő, markáns egyéniség, kinek teljes egyöntetű modorban készült munkája a felsőolaszországi miniaturiskolák hatását mutatja. Egyaránt bájosak és ötletesen változatosak figurális kompozíciói s a keretek dekoratív elemei. A kézirat nincs keltezve, de 308. r. lapján szent Domonkos ünnepénél a Madonna előtt térdeplő főpap alakját látjuk: „Dominici Prepositi Albensi“ felírással.²⁰⁵ Tehát ez is Kálmáncsehi székesfehérvári prépostságának idején 1474-95-ben keletkezett. Csontos²⁰⁶ minden közelebbi

indokolás nélkül a könyv keletkezését 1487-re teszi, ami valószínűleg helyes is.

Franciscus mester kilétének megállapítását — Neuwirth, a kézirat első külföldi ismertetője és utána Carta, Malaguzzi Valeri és d'Ancona természetesen milanóinak tartja,²⁰⁷ — M. H. Bernath kísérelte meg.²⁰⁸ Föltevése, hogy azonos Francesco da Corcorezovai, ki 1465-ben gazdag dísszel látott el egy kiváltságlevelet, melyet Bianca Maria Sforza és Galeazzo Visconti állíttattak ki a milánói székesegyház számára. Nézetem szerint Bernath nem jár jó nyomon. Semmiképpen sem fogadható el az a föltevés, hogy Franciscus Olaszországban dolgozott volna; ennek világosan ellene mond erős kapcsolata a többi budai kézirattal. A magyar irodalom „valószínűleg Magyarországon is dolgozó idegent lát” benne, így Nagy Iván és Hevesy,²⁰⁹ utóbbi lombardiai „középszerű kézművesnek” véli Franciscust s fölteszi, hogy a művész vándorlásai közben Budára is elvetődött s egy itteni műhelyben, mely magyar könyvbarátoknak szállította a kéziratokat, kapott alkalmazást. Az ő művének véli Bakócz Tamás befejezetlen esztergomi Gradualját, a Liechtenstein-féle Missalét és Kálmáncsehinek egy később tárgyalandó Breviáriumát, mely a londoni Beatty-gyűjteményé. Mint látni fogjuk, e munkák nagyon is különfélék és egy művésznak semmimódon sem tulajdoníthatók. Franciscustól semmi más munkát nem ismerünk. Milanói mesternek tartja a művészt Balogh Jolán is.²¹⁰

Úgy gondolom, hogy Franciscus mestert tágabb értelemben nyugodtan magyarországi eredetűnek vehetjük; ez a föltevés munkáinak a magyarországi kéziratokkal való kapcsolatain kívül még egyéb érvekkel is megtámogatható. 1489. július 22-én kelt az a nemesi levél, amelyben Mátyás király három zenggi családnak, közöttük a De Castelliono et de Mediolano család három fiának, Bartának, Mátyásnak és Bernátnak magyar, ezenkívül zenggi és zágrábi városi nemességet és címert adományoz.²¹¹ Az említettek között nincs ugyan Franciscus, sőt a II. Ulászlótól 1494. január 20-án kiadott újabb nemesi levél²¹² sem említi, de a két

család azonossága mindenképpen valószínű. E feltevésem helyességét még az a körülmény is igazolni látszik, hogy Mátyás király éppen a kérdéses időben, azaz 1485-ben nevezte ki a prépostot az Adria-parti városok és erődítmények parancsnokává, továbbá, hogy a prépost, a zágrábi Missale tanúsága szerint, jóbarátságban volt a zágrábi püspökkel. A minden jel szerint horvátországi művésznek ezidőben való feltűnése tehát nem igen lehet véletlen.

Kálmáncsehi Domonkos gyűjteményének negyedik darabja 1918-ban került a leipzig-i Hiersemann cégtől mr. Chester Beatty londoni gyűjtő birtokába.²¹³ Az imádságos könyv kevésbé szép, mint a többi három kézirat, de ilyen hiányaiért kárpótol a 166. r. lapon olvasható bejegyzés: *Hec frater Stephanus de Chahol, ordinis minorum domino Dominico prepositi Albensi 1492.* Ebből értesülünk tehát egy egyébként ismeretlen magyar másolóról s így alig képzelhető, hogy festője más is lehetne, mint magyarországi. De döntő bizonyítékul szolgál az a körülmény, hogy 124. r. lapjára Mátyás király Philostratus-kódexének címlapjáról másolták rá a tengeri csatát.²¹⁴ 1492-ben pedig ez csakis Budán történhetett, mert a kézirat akkor Budán volt. Ez átvételből egyben azt is látjuk, hogy az elmúlt tíz esztendő folyamán nemigen változott a dolgozás metódusa a budai műhely kisebb mesterei körében. De most már figyelemmel kísérve a könyvtár gyarapodását, a később érkezett pompás olasz kéziratokat vették mintául.

A kéziratnak egyik érdekessége, hogy 36. r. lapján egy Mátyás-féle embléma jelenik meg a díszítés között: a kút.²¹⁵ Feltűnő és figyelemreméltó körülmény, hogy ezeket a Corvin-emblémákat mások is használhatták. A Debrenthey-kódex hasonló díszéről már szóltunk. Mivel ez a kézirat két évvel Mátyás halála után készült, még mindig kérdés, hogy életében is megengedte-e emblémáinak felhasználását a király vagy pedig csak az elhunyt király emlékének szóló néma hódolat-e felhasználásuk?

Végül még egy kéziratról kell megemlékeznünk, mert felmerült az a nézet, hogy az is Kálmáncsehié volt. Ezt a hagyományt ugyan ma már semmi kézzelfogható bizonyíték sem támogatja, mégis

mivel ez az attribuálás a kézirat koránál fogva éppenséggel nem képtelenség, mint kétes darabot fölvehetjük a prépost könyvei közé. A kis Imakönyv-töredék a XV. század végéről való s Jean Bourdichon toursi művész iskolájának jellemző sajátosságait viseli magán. Csupán az officium defunctorumot tartalmazza, élén a hárfázó Dávid királlyal. Gondos kivitelű munka, de művészi szempontból nem jelentékeny. A könyvecskéről Jankovics — kitől a kézirat a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárába került (Cod. lat. 136.) — azt hitte, hogy Róbert Károly magyar királyé volt s ennek megfelelően XIV. századi, brabanti munkának vélte. Mint különös sajátásra mutatott arra, hogy Dávid király magyar ruhában van ábrázolva.²¹⁶ Fejér György,²¹⁷ a kézirat első ismertetője, a darabot szintén XIV. századnak nézi, de Róbert Károlyt tulajdonosul nem említi, ellenben a következőket állítja: „E példány a Fejérvári custodiatushoz néha napján tartozott és a mint feljegyeztetett Dominicus Préposté, kit Maximilian császár a nagy monostor kincses tornyából 1490. esztendőben ostrom által elfogatott, hogy volt légyen, állíttatik;”²¹⁸ emlékezetre méltónak tartom feljegyezni, hogy itten Dávid király egészen magyar köntösben, kutsmában, veres dolmányban, kék nadrágban, veres sarkantyús csizmában öltöztetett, melly rajzolat az iratnak magyar művészet eléggé bizonyíttya.“ A munka, mint említettem, tipikusan francia tömegárú, melynek elkészítésénél egyáltalában nem gondoltak a később jelentkező vevőre, legkevésbé sem arra, hogy az esetleg magyar főpap lesz. Dávid király tarka ruhája olyan, amilyenek akkoriban az ótestamentomi, keleti öltözéket általában képzeltek. De Fejér György nemcsak hogy kétségtelenül magyar-nak ismeri fel az öltözetet, hanem belőle a művész magyar voltára is következtet. Nem kell újra hangsúlyoznom, mily képtelenség az utóbbi állítás.

Mindamellett a könyv lehetett Kálmáncsehié, csak nincs rá adatunk. Feltehető volna például, hogy Filipecz János hozta magával 1488-iki párizsi útjáról s ajándékozta Kálmáncsehinek, kit szeretett. 1787-ben még teljes volt a kézirat, akkor a ránk maradt

részt kiemelve belőle, külön köttették s a többi rész ezáltal nyilván elkallódott.²¹⁹ Lehet, hogy az elveszett részben, talán a kötésen volt valami Kálmáncsehire vonatkozó bejegyzés.²²⁰

Kálmáncsehi Domonkos gyűjteményéből eddigelé csak ezt a négy, talán öt könyvet ismerjük, ezek is egyházi célokra szolgáló kódexek, ezért kerülték el az enyészetet. Hogy a prépostnak humanista könyvei is voltak, azt csaknem bizonyosra vehetjük, mert tudjuk, hogy milyen jó viszonyban volt Vitéz Jánossal és Mátyás királlyal.

T H U Z O S V Á T Z Á G R Á B I P Ü S P Ö K

Az ősrégi főúri családból származó Thuz Osvát²²¹ — többen tévesen zsidó eredetűnek mondták — azok közé tartozott, kiket Mátyás király különös kegye emelt magas rangra. 1466-ban Mátyás kierőszakolta a pápánál, hogy Thuz Osvát veszprémi papot, ki még huszonnyolcadik évét sem töltötte be, zágrábi püspöknek elfogadja.²²² Mindamellett az 1471-iki összeesküvésben Thuz is résztvett s 1472-ben az ő birtokára, Medve várába menekült Janus Pannonius is a király haragja elől. 1481-ben újra hűtlenségbe esett és fogságba is került. Mátyás azonban még ekkor sem vontja meg tőle egészen bizalmát, 1489-ben a lengyel királyhoz küldte követségbe, ugyanahhoz a Kázmérhoz, kivel a püspök hét évvel előbb ellene konspirált.²²³ Mátyás halála után őt az új király hívei között találjuk. Ő üdvözölte Ulászlót, mikor 1490 augusztusában bevonult Budára s ő koronázta meg Székesfehérvárott a gyermek Estei Hippolit helyett. Ulászló király első kincstartója volt 1492-ig.²²⁴ Meghitt barátja volt Filipcz János váradi püspöknek, ki őt 1488 január 18-án párisi és milanói követségéből visszajövet, Zágrábban meg is látogatta. Hogy Thuz Osvát Kálmáncsehi Domonkossal mily viszonyban volt, nem tudom, de rávilágít viszonyukra két körülmény is.

Az egyik közvetett: közös jóbarátaik voltak. Mikor Filipecz megvált Váradtól s hívei és barátai között emléktárgyakat osztogatott, püspöki pecsétgyűrűjét Kálmáncsehi Domonkos prépostnak adta.²²⁵ Váradi Péter kalocsai érsek is Thuz Osváttal és Kálmáncsehivel egyaránt meleg jó viszonyban volt. Meghitt barátjának jó emberei valószínűleg Thuzzal is szíves viszonyban voltak. Erre mutat az a másik körülmény, hogy Kálmáncsehi Domonkosnak főntebb már tárgyalt Missaléja (21. tábla), mely ma a zágrábi székesegyház kincstárában van (No 355), felerészben Thuz Osvát címerét viseli.²²⁶ Hogy mikép jutott birtokába, arról semmiféle bejegyzés sem tájékoztat.

A könyv egységes díszítéséből azonban arra kell következtetni, hogy végig egy megrendelő számára készült. Miután a zágrábi püspök 1499-ben halt meg, Kálmáncsehi pedig, mint már kalocsai érsek, csak 1503-ban, Thuz Osvát még Kálmáncsehi életében jutott a könyv birtokába, ami nem igen történhetett máskép, minthogy Kálmáncsehi ajándékba adta a Missalét a zágrábi püspöknek.

A kézirat különben — mint azt a Kálmáncsehi Domonkos könyveiről szóló fejezetben kifejtettem — a nyolcvanas évek elején keletkezhetett, amikoriban Kálmáncsehiben legnagyobb volt az érdeklődés a művészet dolgai iránt. Nem is valószínű, hogy abban az időben megvált volna valamelyik kéziratától, ha csak nem ajándékozási szándékkal készíteti.

Hogy Thuz Osvát szerette a díszes szerkönyveket, arról e Missalén kívül egy Antiphonarium is tanuskodik,²²⁷ mely a zágrábi főegyház könyvtárában (ma a zágrábi Egyetemi könyvtárban. M. R. 10.) van. A Roy. Fol. nagyságú, 199 lapnyi könyv, későbbi időkben újabb barna bőrkötést kapott. A lapokat akkor barbár módon körülnyírták. A könyv rendeltetése az első lapon így van megjelölve: „Ad maiorem honorem et laudem domini nostri iesu christi et eius matris virginis mariae gloriosae beatissimorumque regum stephani, ladislai, Emerici, ac totius celestis curiae. Incipit liber antiphonarum et invitatorum pro alma

cathedrali ecclesia Zagrabiensis sancti stephani primi regis hungariae.” Az Antiphonarium címlapja hiányzik.

A 22. r. lapot igen díszesre tervezték, de nem fejezték be. A tervezet csak tollal van rárajzolva. A nagy A iniciáléban Jézus az írástudók között van rajzolva (de a kép felső felét az újrakötéskor levágták); e jelenet előtt a kép alsó felében térdeplő szerzetes könyvvel a kezében, mellette angyal püspöksüveggel és püspökbottal. Lábuknál címer körvonalai láthatók két harántpólyával. A lap jobboldali szélére gazdag indafolyondár s ennek nagy kanyarulatai közé egy-egy állat, szarvas és kecske van festve, megannyi másolat a felső-német ES mester betűsorozatának állatalakjairól. A lap alsó szélén újra feltűnik a címer s most a két harántpólya között már csillagot is látunk. A 28. r. lap kevésbé díszes, de színezve van már, úgyszintén a 83. v. lap is. Ez utóbbi lapon, melynek dísze egyébként ornamentális természetű, figurális részletek nincsenek, a bal felső sarokban (szintén erősen megnyírbálva), árkád alatt egy püspök képe látszik, amely nem lehet más, mint Thuz Osvát arképe. A 94. r., 96.v., 101.v., 119.v., 126.r., 137.r., 145.r., 139.r., 140.r., 145.r., 158. r., 163. r. lapokon díszes iniciálék vannak, különösen említésreméltó a 119. v. lap G iniciáléja, melyben most már színesen és félreérthetetlenül jelenik meg Thuz Osvát címere: kék mezőben két fekete harántpólya között arany csillag.

A kézirat minden befejezetlensége mellett is rendkívül érdekes. Késő gótikus, németstílusú munka és kétségtelenül ugyanattól a kéztől származik, amelynek sokkal jelentékenyebb alkotásait György topuszkói apát és rozsonyi püspök két Zágrábban őrzött kéziratában találjuk meg. Azokat a György püspökről szóló fejezetben érdemükhöz képest fogom méltatni.

Az Antiphonarium befejezetlen lévén, arra kell következtetni, hogy a püspöknek 1499 április 19-én bekövetkezett halála okozta a munka megszakadását s így ezzel az évszámmal a keletkezés ideje is meg volna adva. Ez után a művész is eltűnik szemünk elől.

FILIPCZ JÁNOS VÁRADI PÜSPÖK

Filipecz János Morvaországból származott. Pályáját politikai téren kezdte s csak később lépett át a papi pályára; kiváló politikai képességeit azonban mindvégig alkalmá volt értékesíteni. Mátyás király, kinek haláláig lelkes híve volt, több ízben küldte fontos megbízatásokkal különböző országokba s még Ulászló alatt is többször jutott neki fontos politikai szerep.

1476-ban lett váradi püspök. 1482-ben Mátyás olmützi püspökké is megtette s bár ebbe a kinevezésbe a pápa nem egyezett bele, 1482—1491-ben a váradi püspökség mellett, ő volt az olmützi püspökség adminisztrátora. 1490-ben lemondott váradi püspökségéről s 1492 június 8-án belépett a boroszlói szent Ferenc-rendi kolostor kötelékébe.²²⁸ Itt is halt meg 1509-ben.

Tudomány- és művészetszeretetét számos adat bizonyítja. Ranzanus és Oláh Miklós ámulattal beszél nagyszabású építkezéseiről, melyeket a törököktől elpusztított váradi várban végeztetett s a ruhákról, edényekről, gazdagon díszített graduálékról és antiphonálékról, melyekkel a székesegyházat megajándékozta.

Olmützi adminisztrátorsága óta gondja volt Morvaország kultúrájának fellendítésére is. Olmützi szereplésének legjelentősebb cselekedete az volt, hogy 1486-ban megalapította Brünmben az első morvaországi könyvnyomdát,²²⁹ melynek legfontosabb terméke a Thuróczi-féle krónika volt. 1482-1491 között Olmützben, Viskován és magyar Hradischon számos építkezésével is emlékeztessé tette nevét. Hogy a váradi és morvaországi építkezések milyen stílusúak voltak, nem tudjuk, mert jóformán semmisen maradt ránk belőlük. A tőle rendelt pompás antiphonáriumból, graduálékból és egyéb szerkönyvekből is csak egyetlen darab ismeretes: az esztergomi kincstár Pontificaléja. (22. tábl.)

A váradi egyház használatára készült szertartási könyv címlapján Filipecznek püspöksüveges címerét találjuk a három

nyíllal, melyet Fraknói valamikor Sankfalvi Antal váradi kanonok címerének²³⁰ vélt és azóta a könyvet is a későbbi nyitrai püspök kéziratának hitte. Csak a két hasonló címer különböző voltának felismerése után sikerült ugyancsak Fraknóinak a pompás kódex megrendelőjét Filipeczben megállapítania.²³¹

A kézirat keletkezésének helyéről művészi karaktere teljes mértékben tájékoztat, mert legközelebbi vonatkozásban áll néhány kézirattal, melyekről már több ízben szóltunk, nevezetesen Kálmáncsehi Domonkosnak a Liechtenstein-gyűjteményben levő Breviáriumával és zágrábi Missaléjával s egyben Mátyás királynak a Nemzeti Muzeumban őrzött Trapezuntiusával. Mivel e kéziratokról már sikerült bebizonyítanunk, hogy a budai műhely termékei, természetes, hogy ennek a kéziratnak is ugyanott kellett készülnie. A címlapon játszadozó gyermekek édestestvérei a Kálmáncsehi kéziratok gyermekeinek s a jobboldali lapszél medaillonba foglalt szarvasa, mely virágos kerítéstől beszegett, kis mezőn pihen, a Trapezuntius szarvasával közeli rokonságban van. A díszítmények egész karaktere is egyező az említett kéziratokban, épúgy a díszítmények közé szórt világosszínű golyók is. Nem lehet tehát kétséges, hogy a miniaturák nemcsak hogy ugyanazon műhelyben készültek, hanem egyazon kéz munkái is. A Corvin-Trapezuntius és a Filipecz-féle Pontificale gondosabb és egészben véve különb munka, mint a Kálmáncsehi-féle, ami valószínűleg a megrendelőik előkelőbb voltának is tulajdonítható, de azonfelül talán valamivel későbbi is a két előbb említett kézirat.

A Filipecz-féle kódex korát meglehetősen pontossággal meg tudjuk határozni. Az 1490. év mint végső határpont adva van már azáltal, hogy a püspök ez évben vonult vissza váradi püspökségétől és a könyvet a későbbi bejegyzések szerint nem vitte magával. Viszont Kálmáncsehi Breviáriuma 1481-ből lévén keltezve, ez előtt nem keletkezhetett. Ezzel tehát megkaptuk volna az 1481—1490 közötti időszakot, de azt még szűkebbre is foghatjuk. Tudjuk ugyanis, hogy a budai műhely stílusa

Cattaneo madocsi apát feltűnése óta lényeges változáson ment át. Ennek a változásnak semmi nyoma sem észlelhető a kéziratban. Mivel az apát első említése 1487 október 8-áról,²³² első ismert munkája 1489 január 6-áról van keltezve.²³³ Filipecz pontificálójának mindenesetre ez időpont előtt kellett elkészülnie.

A püspök könyvtárának másik ismeretes darabja nem az ő rendelkezésére készült, csak átmenetileg volt birtokában s azelőtt a Corvinába tartozott. Ez az olmützi főkáptalani levéltár Leone Battista Alberti kézírata.²³⁴ A pompás kéziratot, mely Mátyás király címereivel és emblémáival van díszítve, Franciscus Collensis presbiter másolta Flórenccben és Attavante illuminálta. Hogy mely évben került Filipeczhez, nem lehet megállapítani.

D R Á G I T A M Á S K I R Á L Y I S Z E M É L Y N Ö K

Drági vagy Drághy Tamás dobokamegyei nemes családból származott. 1485-ben királyi személynök lett s 1489-ben, mint Mátyás király követét látjuk Rómában. A magyar krónikák iránt érzett érdeklődését mutatja, hogy Turóczi János neki ajánlotta 1488-ban megjelent krónikáját, melynek utolsó részét valószínűleg Drági felszólítására írta.²³⁵

Az egyetlen könyv, melyet könyvtárából ismerünk, a vatikáni könyvtár egy darabja (Ottoboni No 479.): Joannes de Utino XIV. századi minorita szerzetes krónikájának XV. századi másolata, melyet egy ismeretlen szerző, — amint az a magyar vonatkozású részekből kitetszik — Magyarországon írt.²³⁶ A kódex 41. v., 42. és 43. lapjain egy 1460-ban készült rövid magyar krónika olvasható. A krónika kezdetleges kivitelű képecskékkel van díszítve, a szereplő személyeknek, köztük a magyar királyoknak is, medaillonba foglalt mellképeivel. Ugyanezek a képek szerepelnek a krónika németnyelvű, 1469-ben készült példányá-

ban is, a heiligenkreuzi Cisztercita könyvtárban.²³⁷ A vatikáni krónika nincs címerrel ellátva, de utolsó pergamenlapján egykorú írással ez olvasható: Liber Thome de Drag.

SANKFALVI ANTAL POZSONYI PRÉPOST

Sankfalvi Antal nyilvános pályáját Vitéz János oldala mellett kezdte meg Váradon s ott is lett kanonokká. Mikor Grácban Frigyes császárral a magyar korona visszaszerzése céljából tárgyalások folytak, ő kísérte Vitézt Grácba s ő neki jutott az az örvendetes megbízás, hogy a korona átadásának híret Mátyás királynak megvigye. Mátyás utóbb udvarába fogadta s több ízben felhasználta diplomáciai küldetésekre.²³⁸ Szolgálati jutalmául 1486-ban pozsonyi préposttá nevezte ki, 1489 november 16-án pedig címert adományozott neki.²³⁹ Mátyás utódja, II. Ulászló szintén kedvelte a prépostot és 1492-ben nyitrai püspöknek tette meg.

Sankfalvi művészeti és tudományos kedvteléseiről semmit sem tudunk.

Könyvtárának egyetlen, nagyon igénytelen emléke az utóbbi években bukkant fel a budapesti könyvpiacra²⁴⁰ és Ernst Lajos gyűjteményébe került. E darab nem kézirat, hanem nyomtatvány, melyet 1487-ben Georgius de Rivabenis Mantuanusnál nyomtattak Velencében s Angelus de Clavasionak Summa angelica de Casibus Conscientie című művét tartalmazza.

A címlap egyetlen dísze a címer: zöld püspöksüveg alatt kék mezőben három ezüst nyilat tartó kar. Ez az a címer, melyet Mátyás király Sankfalvinak adományozott.

NAGY LUCSEI ORBÁN E G R I P Ü S P Ö K

Nagylucsei Orbán Mátyásnak azon hívei közé tartozott, kik iránt a királyi kegy soha meg nem csökkent. A király 1468 óta egyre fokozódó megalégedésének jeleivel tünteti ki. 1472-ben budai kanonok, 1474-ben székesfehérvári prépost, 1478-ban a földművelő családból származó férfiú nemesi jogot kap, amelyhez 1480-ban elnyeri a címert is; 1481-ben királyi kincstárnok, 1482-ben győri, 1487-ben egri püspök és azonfelül nádorhelyettes, sőt a bécsi püspökség kormányzását is reá bizza a király. Az előkelő állások mellett Mátyás nagy birtokadományokkal is elhalmozta hűséges emberét, úgyhogy Nagylucsei Orbán életének utolsó éveiben az ország leghatalmasabb és leggazdagabb főurái közé tartozott. A püspök elkísérte Mátyást végső útjára, majd pedig 1491 végén, vagy 1492 legelején követte a halálba.

Orbán püspökről egykorú feljegyzésekben azt olvassuk, hogy kulturális célokra, egyházak építésére, felszerelésére igen nagy összegeket fordított. Nehéz is lenne elképzelni, hogy Mátyás királynak e kedvelt embere őszinte érdeklődéssel ne fordult volna a tudományok felé és külön könyvtárat ne tartott volna.

Bonfini és Galeotti elismeréssel ír a püspök tudományszeretetéről s közülök Galeotti Marzio bővebben beszél a püspök könyveiről is és külön megemlíti, hogy a püspök a könyveit igen jól ismerte.

Úgy látszik, hogy nyomtatott és írott könyvek vegyesen lehettek birtokában, mert egy nyomtatott Missaléről értesülünk abból az oklevélből, mely elmondja, hogy István szerémi püspök és királyi személynök 1492-ben nagybátyja emlékezetére az egri egyháznak egyéb kincsek mellett egy pergamenre nyomtatott,⁴¹ miniatúrákkal és a püspök címerével ékes Missalét ajándékozott. Orbán püspök könyvtárának első darabja, egy pergamenre írott Psalterium (23. tábla) 1906-ban a müncheni piacon került felszínre s ott szerezte meg a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára.

(Cod. lat. 369.) A kereskedő katalógusa magasztalta a miniaturák szépségét, de keletkezésük helyét illetőleg ellenmondásokba keveredett. Először ferrarainak, utóbb flórencinek, sőt Attavante munkájának mondta. Schönherr,²⁴² ki e kódexben Nagylucei Orbán címerére ismert, a miniaturák mesteréül, Pulszky nyomán, Gherardo del Fora flórenci mestert emlegette, viszont igen helyesen összeköttetésbe hozta a velencei Averulinus, a párizsi Cassianus, a müncheni Beda, a római Missale és a budapesti Trapezuntius Corvin-kódexekkel. (Helytelenül vonva be a csoportba a nápolyi származású és Drezdában őrzött Valturius Corvin-kódexet is.) A művész személye körül keletkezett bizonytalanságot az okozta, hogy kellő ismeretek híján csak a festés rendkívüli szépségére figyeltek s elragadtatásukban a miniaturfestés legnagyobb nevei között keresték művészt. A dolog természeténél fogva elkerülhetetlen volt, hogy ne Flórencben állapodjanak meg, noha kézügyben voltak Csontosinak nagyon értékes megjegyzései, melyek — ugyan még félénken — Magyarország felé mutattak. Az újabb irodalom — mint azt a Mátyás király könyvtáráról szóló fejezetben bőven kifejtettem — az egész csoportot határozottan a budai műhelybe utalja.²⁴³ Orbán püspök Psalteriuma nemcsak kétségtelenül a budai műhelyben, Giovanni Antonio Cattaneo de Mediolano legszűkebb környezetében készült, de a műhely legszebb darabjai közé tartozik s ez kedvező fogalmat ad Orbán püspök ízléséről. A miniaturák jellege megmondja, hogy az 1490 körüli években keletkeztek és ugyanehhez az évszámhoz jutunk akkor is, ha egyéb szempontokat veszünk figyelembe. A kódexnek két fényesen illuminált lapja közül a második lap (F 5. r.) díszes keretének jobb szélén fölül, halványzöld tárcsapajzsot látunk, amelyen — ha világosság felé tartjuk — előtűnik az eredetileg tervbe vett díszítés, vagyis a következő felírás: VREA, ami kiegészítve, így olvasandó: URbanus Episcopus Agriensis. A felírás tehát kétségtelenné teszi, hogy a kódex Orbánnak egri püspökké való kinevezése, azaz 1487 után készült. Giovanni Antonio Cattaneo madoccai apát pedig Balogh Jolán kutatásai

szerint Magyarországon először 1487 október 8-án mutatható ki. Ez a kétszeresen megerősített időpont mutatja azt a határvonalat, melyen innen a kézirat nem keletkezhetett. A második adatot a püspök halála szolgáltatja, mely legkésőbb 1492 elején következett be, amiből az következik, hogy a kéziratnak 1487—1491 között kellett készülnie. Aligha valószínű ugyanis, hogy a püspök életének utolsó heteiben készítette volna.

A két címlapot nem a műhely legelső művésze, tehát nem maga a madocsi apát festette, hanem annak első és vele művészi készség dolgában majdnem egyrangú segédje. A miniaturák festésében nincs meg a színeknek és a festési modornak az a lehellétszerű áttetszősége, az a csaknem anyagtalan, csipkeszerű könnyedség, mint a madocsi apát kezeműveiben, de viszont ritka pompázó hatásúvá teszi a lapokat a színek zománcszerű teltsége és ragyogása, továbbá a rajz eleganciája.

A püspök második, Bécsben levő könyvének (Nat. Bibl. Cod. lat. 2472.) nem annyira művészi, mint inkább irodalomtörténeti szempontból rendkívüli a fontossága. A neoplatonizmus fejének, Marsilius Ficinusnak legnevezetesebb művét, a *Commentarius in Platonis convivium de amore* című munkáját tartalmazza, de annak nem általánosan ismert, átdolgozott szövegét, melyet Ficinus 1474—75-ben Lorenzo Medici kívánságára készített, hanem Huszti József megállapítása szerint²⁴⁴ eddig ismeretlen első redakcióját. E művet Ficinus 1469-ben megküldötte Janus Pannoniusnak meglehangú ajánlással. A Janus Pannoniushoz intézett ajánlásból általánosan arra következtettek,²⁴⁵ hogy a bécsi Nationalbibliothek példánya az az eredeti példány, melyet Ficinus Janus Pannoniusnak küldött. A kérdéshez hozzászólók nem vették azonban figyelembe, hogy a címlap aljára a Nagylucsei címer van festve, sőt Csontosai a címet egyenesen „Janus Pannonius díszesen festett” címerének mondja.²⁴⁶ Csak Schönherr Gyulának sikerült megállapítania,²⁴⁷ hogy kinek a személyét jelenti a címer. Schönherr megállapítása után nem kétséges, hogy a kódex Nagylucsei birtokában volt.

A kérdés már most csak az, hogy Janus Pannoniusé volt-e valaha ez a példány? és ha igen, hogyan került az egri püspökhöz? Ha Janus Pannonius könyvei nem olvadtak bele a Corvinába és a pécsi püspökség tulajdonában sem maradtak, hanem Janus Pannoniusnak halála után mindenfelé szétszóródtak, akkor lehetséges, hogy ez a darab az ő tulajdonából jutott Nagylucseihez. Minthogy egyetlen olyan kéziratot sem ismerünk, mely kétségtelenül Janus Pannonius könyvtárából származnék, tehát fogalmunk sincs róla, hogy könyvein hogyan jelölte meg tulajdonjogát, föltehető, hogy könyveinek nagy részébe nem volt címer festve s a címernek szánt üres hely a lap alján mindvégig üres is maradt. Csak ily módon képzelhető, hogy a Nagylucseihez került Ficinus az övé lehetett, mert Nagylucsei címere alatt semmiféle más címernek nyoma sincs; viszont bizonyos, hogy Nagylucsei címerét mindenképpen csak 1480, azaz 1482 után festhették az 1469-ről keltezett kéziratba, mert Nagylucsei csak 1480-ban kapta címerét, 1482 előtt pedig nem illette meg a püspöksüveg.

A Janus Pannonius-féle eredet mellett szólhatna az a körülmény is, hogy a Flórenceben kelt kézirat címlapjának egyszerű, fehér indafonatos díszítése is jellegzetesen flórenci.

E feltevésnek csak egyetlen körülmény mondhatna ellent, az tudniillik, hogy az ily előkelő uraknak ajándékkul szánt példányokba az illetők címerét általában szokás volt belefestetni. S éppen ezért — noha e körülményt nem tekintem döntő ellenérvnek — elképzelhető volna az is, hogy Nagylucsei az eredeti Janus Pannonius-féle, ma elveszett kéziratot az ajánlással együtt lemásoltatta a maga számára, mert hiszen az is Marsilius Ficinus remeke volt. De itt aztán okoskodásunkba újra és még erősebben szól bele a művészeti kérdés. Elhihetjük-e Nagylucseiről, ki pompás Psalteriumát Budán készítette, hogy ily egyszerű másolási munkát nem otthon végeztessen, hanem Flórenceben? S mivel ez az eshetőség valószínűbb, mint a címer nélkül elküldött ajándékkönyvé, mégis jogosabbnak látszik az a vélemény,

hogy Ficinus Sympasionja valóban Janus Pannonius eredeti példánya.

Nagylucsei Orbán Pliniusnak Liber de viris illustribus című művét és egyéb kisebb munkákat tartalmazó harmadik könyvét szintén a bécsi Nationalbibliothek őrzi.²⁴⁸ (Cod. lat. 48.) Csontos „A bécsi udvari könyvtár hazai vonatkozású kéziratai” címen összeállított jegyzékébe felveszi ugyan ezt a darabot, de csak azért, mert tévedésből Sambucus-kódexnek nézte.²⁴⁹ Pedig e kódex Bécsben a Salisburgensianak között van nyilvántartva s ez már magában ellentmond a Sambucusi eredetnek. Utóbb, Nagylucsei Orbán címerének (F. I. r.) félreismerésével az előbbi kézirrattal együtt Janus Pannonius kódexének vélhette.²⁵⁰ Ennek a munkának az esetében azonban a félreértett címeren túl semmi sem jogosít arra a föltevésre, hogy Nagylucsei előtt más tulajdonosa lett volna a kódexnek. A kódex a 92. v. lap bejegyzése szerint: „Transcriptum florentiae III. idus. jan. anno salutis nostrae MCCCCLXVIII. Paulo II. Romae. Pont. Max.” Díszítése egyszerű flórenci, fehér indafonatos modorban készült s úgyszólván gyári termék, művészi tekintetben jelentéktelen. Orbán püspököt könyvtárának csekély számú ránkmaradt emléke is a humanizmus és a neoplatonizmus lelkes hívének mutatja.

N A G Y L A K I I S T V Á N BÁCSI ÉS FEHÉRVÁRI KANONOK

Nagylaki István bácsi és fehérvári kanonok könyveiből egyetlen egyet ismerünk: Breviariumát a Nemzeti Múzeum könyvtárában.²⁵¹ (Cod. lat. 343.) Kiállításának igénytelenségéből szinte arra lehet következtetni, hogy a kanonoknak nem is volt több illuminált kézírata.

A kézirat címlapján (24. tábla) és a 89. r. lapon a címer helyén kék mezőben két arany csillag között a kanonok monogram-

ját látjuk, vagyis az egybefonódott ST betűt. A betűk jelentését megmagyarázza a 496. v. lap, melyen a következő adatokat találjuk: „1489. T. D. H. S.” (a betűk jelentése nem világos) és „Hunc librum vel breviarium fecit scribere Al. Stephanus de Naglak canonicus ecclesia Albensis et Bachiensis nec non altaria sancti regis Ladislai in ecclesie supradicta videlicet Albensi.” A kézirat, ha e kor más magyar főpapjai számára készült kódexekkel hasonlítjuk össze, nagyon jelentéktelennek látszik, mégis érdekességet ad neki az, hogy kétségtelenül magyar munka. Egész díszében elárulja Kálmáncsehi bécsi és zágrábi kódexeivel való közeli rokonságát. A magyar miniaturfestésnek azt az állapotát mutatja, melyben még összeforratlanul áll egymás mellett a régebbi gótikus levelekből és az északolasz spirálisokból és élénkszerű virágokból összeszerkesztett díszítés. Az 1481—1489-ben általános stílus ez és azt a korszakot jellemzi, mely közvetlenül megelőzte Giovanni Antonio Cattaneo de Mediolano madocsai apát fellépését. A címlapot jobb felől csinos, ferrarai stílusú virágdísz szegi be, bal felől és az alsó lapszélen pedig gótikus levéldísz az uralkodó. A címet két olaszos, de formátlan kis putto tartja.

V Á R A D I P É T E R K A L O C S A I É R S E K

Váradí Péter 1450 táján született és alacsony sorsú szülők gyermeke volt.²² Vitéz János volt az, ki a tehetséges ifjút Olaszországban, nevezetesen Bolognában neveltette s egyengette útját a fényes pálya felé, melyet rövid idő alatt befutott. Mátyás király vonzalma és bizalma gyorsan vitte a magasba, alig harminc éves korában — 1479-ben — titkos kancellár, 1480-ban főkancellár, 1481-ben kalocsai érsek lett belőle. 1483-ban türelmetlenül sürgette számára a pápánál Mátyás a bibornoki kalapot.

Ekkor, 1484 nyarán, még ma sem eléggé tisztázott oknál fogva a király hirtelen elfordult tőle és Árva várában fogságba vetette, anélkül azonban, hogy akár a kalocsai érsekséget, akár a főkancellári címet megvonta volna tőle. A pápa többszöri beavatkozása dacára ott synylődött 1489-ig s ettől fogva Mátyás haláláig Visegrádon. Ekkor kiszabadult, visszaült érseki székébe és haláláig, azaz 1501. év elejéig megmaradt a kalocsai érsekség élén.

Váradi Péter az ország egyik legműveltebb főpapja volt és sokat tett az ország kultúrája érdekében. Fölvirágoztatta a kalocsai és bácsi székesegyház mellett működő iskolákat és sok jeles tehetségű ifjút iskoláztatott külföldön, főleg Bolognában. Mátyás király nagyrabecsülését mutatja, hogy őt bízta meg Janus Pannoniusz szétszórt munkáinak összegyűjtésével. De az elismerésben nemcsak idehaza volt része, ismerték és tisztelték őt a külföldön is. Szellemes és kitűnő levélíró lévén, összeköttetésben állt korának számos jelentékeny férfival. A külföld jeles humanistáit — olaszokat és németeket — bőkezűen pártfogolta; azok viszont, mint maecenást, magasztalták mindenfelé. Beroaldus bolognai egyetemi tanár Pythagoras tanainak kiváló ismerőjét becsülte benne s neki ajánlotta egyik művét. Marsilius Ficinus, a platonista tanok főképviselője is nagyra tartotta és egyik munkáját szintén neki ajánlotta. Fogsága idején és az utána következő években fokozott mértékben dolgozott önmaga tudományos kiművelésén s Beroaldus szerint még éjjeli nyugalomát is fölládozta olvasmányainak.

Mindebből szinte önmagától következik, hogy az érseknek nagy és értékes könyvtára kellett hogy legyen. A véletlen azonban úgy akarta, hogy a kalocsai érsekségnek csaknem minden kincse elpusztuljon és vele együtt Váradi Péter könyvtára is.

Könyvtárából a régebbi irodalom egyetlen nyomtatott könyvét ismerte, egy Esztergomi Missalét (25. tábla), mely ma a Nemzeti Múzeum könyvtárában van (Inc. c. a. 707. Ujabb számozás szerint R. M. K. III. 46.)²⁵³ E Missale, melyet Pap János budai könyvtáros nyomtatott, 1498-ban jelent meg Joannes Emericus Spira nyom-

dájában, Velencében. A nem ritka könyvnek két, pergamenre nyomott, díszes példánya ismeretes, ezek egyike Váradi Péteré, másika Perényi Ferenc váradi püspöké. A Missale nemcsak hogy pergamenre van nyomtatva, hanem csinosan ki is van színezve. A számos kis iniciálé legtöbbször csak a már fametszetben meglévő rajz kiszínezésére szorítkoztak, úgyszintén a kánon előtti képen, Krisztus keresztrefeszítésén. A festés itt csak nagyjából követi a fametszet finomabb rajzát s az eléggé gyenge átfestés alatt három angyal és egy egész városkép tűnt el. Nem túlságosan nagyigényű, de mégis önálló díszítő munkát az illuminátor csak a címlap keretében végzett, melyet Attavante munkáinak távoli hatása alatt csinosan állított össze. Valószínű, hogy a festés már Magyarországon készült, épúgy, mint a Perényi Missaléjában. A címlap alján megtaláljuk Váradi Péter címerét: a kettéosztott címerpajzs felső részében, kék mezőben két arany csillag, — alsó részében pedig arany mezőben kék liliom. A címerpajzs fölött érseki kereszt.

E Missaléhoz újabban még néhány könyv került,²⁴ még pedig oly természetűek, hogy e darabok együttvéve már némi fogalmat is adnak a hajdani könyvtár természetéről.

Az érsek második könyve szintén illuminált nyomtatvány. Varjú Elemér fedezte fel a frankfurti Joseph Baer et Co. cég 1910-iki, 585. számú „Lagerkatalog”-jában (318. szám, 141—142. lap); azóta — sajnos — újra nyoma veszett. A szent Jeromos leveleit tartalmazó, kétkötetes, rendkívül ritka munka Rómában jelent meg. Mind a két kötetet Joannes Andreas aleriai püspöknek II. Pál pápához (1464—1471) intézett ajánlása előzi meg, azonkívül az első kötetben Rufinus egyházírónak, szent Jeromos kortársának (330—410) még egy külön előszava olvasható Laurentius pápához.

Az első kötet végén, a 300. v. lapon azt olvassuk, hogy a munka nyomtatásával 1476 március 28-án készültek el, IV. Sixtus pápa uralkodásának ötödik évében, Arnaldo Pannartz nyomdájában. Pannartz nyomdász utolsó munkája volt ez a könyv, a második

kötetet már Georgius Lauer nyomtatta az 1479. év április havában, Rómában.

Az első kötet 11. lapján, Rufinus előszavánál, a nyomtatott szöveget szép, színes, festett keret foglalja be fehér indafonatos dísszel, melybe zöld papagályok, oroszlán és tarka madarak illeszkednek. A festés stílusa világosan mutatja, hogy a könyvet a nyomtatás helyén, Rómában látták el díszével. A lap alján címer van, még pedig félreérthetetlenül Váradi Péter címere. De meglepő, hogy a címer fölött, a szokásos helyen, nem arany érseki keresztet, hanem bíbornoki kalapot látunk. Erre a körülményre kétféle magyarázat lehetséges. Az egyik, hogy Váradi talán nem volt a könyv első tulajdonosa, hanem hogy megelőzte ebben valamely római bíbornok. Váradi az utóbbinak halála után juthatott a könyvhöz, a címert szokás szerint átfestette, de a bíbornoki kalapot a festő meghagyta. A másik magyarázat az volna, hogy a könyvet valaki ajándékba adta Váradi-nak az 1483. évnek ép azokban a hónapjaiban, mikor az érsek a király közbenjárásának sikerében bízva, a bíbornoki méltóságot joggal remélhette. Az ajándékozó nem sejtve, hogy a nagyravágyó főpap fényes reménységeit mily szörnyű bukás fogja meghiusítani, hízelve előlegezte Váradinak a bíbornoki kalapot. Akárhogyan álljon a dolog, — hisz eldönteni a kérdést csakis a könyv megvizsgálása után lehetne — bizonyos, hogy a címer rajta Váradi Péteré.

Az érsek harmadik — pergamenre írott és címerével ellátott — könyvét a bolognai Egyetemi könyvtárban találtam meg.³³ Egyszerű, flórenci fehér indafonattal díszített kézirat, de tartalom dolgában a legérdekesebb. Ugyanis Gergely nissai püspöknek, nagy szent Vazul édestestvérének „De vita Moysi” című művét tartalmazza Georgius Trapezuntius latin fordításában és előszavával. Georgius Trapezuntius — mint tudjuk — a platonista tanoknak nagy támadója volt. Mátyás király könyvtárából számos munkája maradt ránk; de érintkezésben volt Janus Pannoniussal is, kinek egyik művét ajánlotta és Vitéz Jánossal, kinek nagy szent

Vazul „Contra Eunomium” című antiplatonikus könyvének fordítását ajánlotta (Wien. Nationalbibliothek. Cod. lat. 4857). Váradi Péternek ez a Trapezuntius-kódexe jobban tájékoztat az érsek filozófiai felfogásáról, amennyiben eddig úgy tudtuk, hogy a Mátyás udvarában divatos neoplatonikus mozgalom híve volt és hogy Ficinussal tartott; ez az első kétségtelen bizonyítékunk arra, hogy az ellenpárt iratait is nagy érdeklődéssel tanulmányozta. A könyvet ugyanis rendkívüli gonddal olvasta át és vörös tintával számos jegyzetet írt bele. Sőt — Vitéz mintájára — oly bejegyzéssel is ellátta, melyből megtudjuk, hogy mikor olvasta a könyvet: „Bachie XII. octobr 1495.” Kiszabadulása után ugyanis az érsek Bácsot választotta székhelyének.

I F J. V I T É Z J Á N O S S Z E R É M I P Ü S P Ö K

Ifj. Vitéz János unokaöccse volt az esztergomi érseknek s alkalmasint nagybátyjának költségén tanult Olaszországban. Vitéz és Janus Pannonius 1471-iki összeesküvése után ő is kegyvesztetté lett s csak 1478-ban Galeotto Marzio közbenjárására térhetett vissza Magyarországra, de ettől fogva egymásután érték a kiüntetések. 1480 elején nagyváradi prépost, 1481-ben szerémi, 1489-ben pedig veszprémi püspök lett és Mátyás számos fontos küldetéssel küldte Francia- és Olaszországba.

Mikor Mátyás halála után I. Miksa császár Veszprémet megostromolta, ifj. Vitéz János a bécsi püspökség fejében átadta a várat a császárnak és átment az ellenséges táborba. Elpártolása azonban, mely gyűlöletessé tette a magyarok előtt, csodálatos módon semmiféle befolyással nem volt pályája további folyamára, sőt 1497-ben ő lett a Celtis Conradtól alapított dunai tudós társaság (Sodalitas Litteraria Danubiana) elnöke.²⁶ 1499-ben halt meg.

Egyetlen olyan könyv maradt ránk, — egy Pontificale a vatikáni könyvtár tulajdonában (26. tábla), — melyet a püspök személyével lehet összefüggésbe hozni, de voltaképpen ez is csak az ő megrendelésére készült, birtokába, úgy látszik, sohasem került. A Pontificale nyilván Mátyás halálakor maradt hirtelenül félben, mert a főpap az események hatása alatt hazasietett s a félig kész könyvet a művésznél hagyta. Szövegével a Pontificale híven követi annak a Pontificalénak szövegét, melyet Patrizi Ágoston VIII. Ince pápa megbízásából állított össze s mely 1485-ben jelent meg nyomtatásban. Csak néhány helyen mutatkoznak eltérések s azok a megrendelő személyére vonatkozó apró ismertető jeleket tüntetnek fel. Megtudjuk, hogy a könyv Mátyás király uralkodása idején, magyarországi használatra, Vitéz János szerémi püspök számára íratott 1489 januárjában.²⁷ Néhány hónappal később Vitézből veszprémi püspök lett s a megkezdett munka befejezése előtt meghalt Mátyás király.

Magyar megrendelők számára készült kéziratok között nincs egyetlen egy sem, melynek oly óriási külföldi irodalma volna, mint itj. Vitéz János Pontificaléjának s melynek művésze körül, az élénk vita dacára, oly nagy bizonytalanság uralkodnék még ma is. Az idők folyamán miniaturákból és metszetekből a művésznek roppant oeuvrejét állították össze, de működésének homálya ettől nem derült föl.

A kérdéssel először d'Adda foglalkozott, aki a kiindulás pontjára a bécsi Albertina rajzgyűjteményének a Szentlélek eljövetelét ábrázoló s Fra Antonio da Monza nevével jelzett miniaturáját vette. A művésznek ez az egyetlen szignált munkája arra vall, hogy erősen Leonardo hatása alatt állott. D'Adda és utána mások e mesternek tulajdonítottak még néhány kissé korábbi és más stílusú kéziratot. A kéziratok idegen stílusát avval magyarázták, hogy korábbi munkák lévén, még a régi mantegnai vonások uralkodnak rajtuk. E csoport legfontosabb darabja a British Museum egy imakönyve, mely Bona di Savoia, Galeazzo Maria Sforza neje (mások szerint ennek leánya, Bianca Maria

Sforza) számára készült és szintén körülbelül 1490-ből való.²⁵⁸ A művész, az emlékek tanúsága szerint, az 1490-es években volt virágában és teljesen a Sforzák milánói udvarának szolgálatában állott.

A neki tulajdonított művek egymással szoros kapcsolatban vannak s azért bizonyos mértékig jogos egyazon művésznek tulajdonítani őket. Kivétel csak az elsőnek említett bécsi miniatura, Fra Antonio da Monza szignált műve, mely a formákat, a művészeti irányt és felfogást tekintve, annyira különbözik a csoport többi darabjától, hogy jóformán megérteni sem lehet, miért került a többi 14 darab éppen az ő nevével vonatkozásba és hogy ez a felfogás hogyan tudott oly sokáig felszínen maradni. A Sforzák miniátorán erősen megérzik Mantegna hatása. Tőle látta azokat a kemény formákat, azokat a kemény ruhahajtékokat, melyek Mantegnára annyira jellemzők és lényegében tőle veszi még a hajfürtöknek különös, gyűrűző, kigyószerű rajzát, képeinek legszembeötlőbb sajátosságát is.²⁵⁹ Nagyon jellemző miniaturáiban az előtér rajza, melyben a kisebb-nagyobb kavicsok tömege van elszórva. Ez szintén Mantegna motívuma, csakhogy a mester mértékkel él vele. A kavicsok között növények terpeszkednek, kedvesen naivul mindig apró csomókba foglalva. S ami különösen feltűnő, legtöbb művén játszadozó, imádkozó kis házi nyulak szerepelnek, oly következetesen és sűrűn alkalmazva, hogy szinte művész-szignaturának hatnak.²⁶⁰

E miniaturákon kívül Kristeller egy sorozat metszetet is a művésznek tulajdonított.²⁶¹ E metszeteknek jó része rendkívül szoros kapcsolatot mutat Zoan Andrea kiváló rézmetsző munkáival. Zoan Andrea több metszetet készített Mantegna nyomán s erősen hatása alá került a mesternek. Zoan Andrea inkább kitűnő metsző és dekorátor volt, semmint nagy művész, a Fra Antonionak tulajdonított lapokon pedig, egy tizenkét kandelábert ábrázoló metszetsorozat kivételével, nem látszik az a metszői rutin, mint Zoan Andrea munkáin. Mindamellét odáig ragadtatta magát fejtegetéseiben Kristeller, hogy a Vitéz-Pontificale mesterét — szerinte Fra

Antonio da Monzát²⁶² — mondta a nagyobbik művésznek. Bár csak a XV. század utolsó évtizedéből ismeri munkáit, szerinte jóval előbb kellett megkezdenie működését. S úgy véli, hogy e szerinte sem elsőrangú mester mégis iskolát csinált Milanóban, sőt utánczói közé állott Zoan Andrea is.²⁶³

Az egész Fra Antonio da Monza-féle komplexumot A. M. Hind²⁶⁴ tette újabb vizsgálat tárgyává, ki teljesen elveti Fra Antonio da Monza nevét és a művészt legjobb művéről Bona Sforza imakönyve mesterének nevezi el, neki tulajdonítva a bécsi miniaturán kívül az egész miniaturacsoportot és a metszeteket.²⁶⁵

Még messzebb megy Malaguzzi Valeri,²⁶⁶ ki mindenekelőtt újra és remélhetőleg végérvényesen elveszi Fra Antonio da Monzától a miniaturák és metszetek tömegét, melyet annyi időn át neki tulajdonítottak. Az egész nagy oeuvre tehát ismét egyetlen műre, a bécsi szignált miniaturára olvadt le. Ezenkívül még hat művész munkáját állapítja meg, kik közül a legjelentékenyebb a Bona Sforza imakönyvének mestere. A miniaturák legnagyobb részét ő festette egy segédjével: az imakönyvet, a Vitéz-féle Pontificalét és egyebeket.²⁶⁷ Más egyéniség szerinte az anonim metszetek készítője és más Zoan Andrea is.

Malaguzzi Valerinek sok tekintetben bizonyosan igaza van; hogy minden pontban igaza volna, azt nem merném állítani. A miniátorok különválasztása mindenesetre helyes, úgyszintén az is, hogy Zoan Andreát az anonim metszőtől különválasztja és egymáshoz való viszonyukat megállapítja.

Nem tudom egészen elfogadni Malaguzzi Valeri felfogását a Bona Sforza mesterének az anonim rézmetszőhöz való viszonyáról. De e bonyolult kérdés érdemleges tárgyalása messze vezetne s ezért csak azt ismétlem meg, hogy akárhány kéz munkáját tételezzük is fel, bizonyos, hogy e darabok — a bécsi miniatura kivételével — egyetlen műhelyben készültek. Az számtalan jelből kiderül: a kavicsos előterek, a tájképek rajza és főleg a házinyulaknak a metszeten és az összes miniaturákban és kéziratokban való feltűnő alkalmazása kétségtelenül erre vall.

Nagyon valószínű, hogy e most tárgyalt milánói művészek körében más munka is készült magyar megrendelők számára, olyan, mely nem rekedt Olaszországban, mint Vitéz János Pontificáléja, hanem eljutott Magyarországra. Balogh J. megállapítása szerint e körből került ki Baptista Mantuanus „Parthenice” című munkája, mely Mátyás király számára készült s ezért a róla szóló fejezetben tárgyaltam. Erre vall Brodarich István kanonoknak, a későbbi hírneves váci püspöknek címeres-levele is az 1517. évből.²⁶⁸ Ez oklevél minden tekintetben elsőrendű miniatúráján baloldalt olyan díszítést látunk, mely más, ismert címeres-levélben nem fordul elő, viszont félreérthetetlen kapcsolatot mutat az említett 12 kandeláber-metszettel és a Bona Sforza mesterének hasonló kandeláber lapszédíszével. Ez is kandeláber, mely épúgy, mint ezek — és Mátyás király kálváriája is — két szárnyas és női fejű chimerán nyugszik. A kandeláber (vagyis ez esetben a gyümölcsstartó) finom és előkelő tagozású, könnyed rajzú, bőségszarukkal és lógó gyümölcsökkel díszített. S ha a kivitel pompája tekintetében nem is mérkőzhetik az olaszországi munkákkal, mégis kétségtelen, hogy azok ismerete nélkül nem készülhetett. Brodarich István egyébként maga is író és könyvbarát volt. Tudjuk róla, hogy 1502-ben, még mint Szatmáry György titkára, Aldus Manutiussal Janus Pannonius munkáinak kiadásáról alkudozott.²⁶⁹ Olyan könyv azonban, amely az övé lett volna, nem maradt ránk.

K I N I Z S I N É M A G Y A R B E N I G N A

Magyar Benigna a kenyérmezei hősnek, Kinizsi Pálnak volt felesége s leánya Magyar Balázsnak, ki alatt Kinizsi eleinte katonáskodott s kinek utóbb társa lett. Az asszony műveltségéről semmit sem tudunk s arról sem, hogy szerette-e a művészi szépet. Mind-

össze két imádságos könyve maradt ránk, ami e kérdésre nem kielégítő válasz, hacsak nem vesszük tekintetbe azt, hogy abban az időben elég sokat jelentett, ha egy magyar asszony olvasni tudott. Lehet, hogy férje meghitt barátjától, Váradi Péter kalocsai érsektől tanulta meg a könyvek szeretetét.

Egyik könyve, az ú. n. Festetich-kódex (27. tábla), mely a Festetich hercegek könyvtárában van Keszthelyen (Cod. III. 86.). Nevezetességét ez a könyv nyelvészeti fontosságának köszönheti, mert szövege végig magyar nyelvű. Korát pontosan megadja a 177. lapján olvasható ima. „Pál uram betegségéről“ szól, tehát a kódexnek közvetlenül 1494 május 3-ika, azaz Kinizsi Pál halála előtt kellett készülnie. A kézirat, mely a magyar nyelvű kódexek közül a legfényesebb kiállítású, ízléses és tetszetős munka. Legdíszesebb a címlapja, alsó szélén az angyaloktól tartott Kinizsi és Magyar címerekkel, iniciáléjában a Madonnával. A lap három szélére arany rudakon felkúszó zöld folyondár van festve, melybe színes virágok és arany gömbök dúsan fonódnak. A díszítésnek ez a módja a Mátyás alatt betódult flórenci kéziratok példájára vall és egyéb magyarországi kéziratokban, például Kálmáncsehi Domonkosnak a Liechtenstein könyvtárban levő Breviáriumban is előfordul.

Magyar Benigna másik könyve jóval későbbi keletű. Az u. n. Czech-kódex ez, melyet felfedezőjéről, Czech Jánosról neveztek el és mely ma a M. T. Akadémia könyvtárában van (M. Cod. 12-ed rét 2). A kódexet 1513-ban Magyar Benigna számára a a nagyvázsonyi pálos kolostorban írta F. M. = Frater M. Díszítése művészi tekintetben jelentéktelen, mert van ugyan benne három-négy virágos lapszélű iniciálé, de ez a dísz, a lapszéllel együtt, mindenütt csaknem teljesen le van vágva.²⁷⁰

GYÖRGY TOPUSZKÓI APÁT ÉS ROZSONYI PÜSPÖK

Kálmáncsehi Domonkos kéziratairól szólva, említettem, hogy a prépost és Thuz Osvát címerével ellátott Missalén kívül az irodalom még két zágrábi kéziratot sorolt a püspök könyvei közé, még pedig a zágrábi főegyház könyvtárában őrzött Missalét (Zágráb, Egyetemi könyvtár) és egy másik Missalét, mely a zágrábi székesegyház kincstárában van (No. 354.) (28. tábla). E nyilvánvaló tévedést az okozta, hogy e két kéziratban a Kálmáncsehi-címerhez igen hasonló címert találunk. Kálmáncsehi kétfelé osztott címerében ugyanis a felső rész arany mezőben vörös féloroszlánt mutat, az alsó rész kék mezőben egész aranycsillagot. Ez a címer a székesfehérvári prépost négy kódexében mindig szabályszerűen ismétlődik. A most szóban forgó két kódexben azonban a címer felső részében, vörös mezőben látjuk az ágaskodó arany féloroszlánt, alatta széles fekete (talán eredetileg ezüst?) sáv, az alsó részben pedig vörös mezőben, arany félcsillag látható. Ez a címer nem annyira megállapodott, mint Kálmáncsehié. Színei és formái is változnak. A felső mező például egyszer aranyszínű és a fél oroszlán olyankor vörös (Székesegyház. Kincstári Missale), másszor vörös és a fél oroszlán arany (Főegyház könyvtára); az alsó mezőben a fél aranycsillag néha kék mezőn van (mindkét Missaléban), néha vörösön (Főegyház könyvtára). Sőt a fél oroszlán egyszer fekvő (Főegyház könyvtára), másszor ágaskodó (Kincstár). Mindamellet a lényegben — a fél oroszlán, a széles ezüst (fekete) sáv és a fél csillag alapösszetételében — nem fordul elő változtatás. Hogy mind e változtatások dacára a két kódex címerei mindig ugyanegy személyt jelentenek és éppenséggel nem Kálmáncsehit, alább kifejtendő bizonyítékaimmal szándékozom igazolni.

Rómer, a főegyházi könyvtár Missaléjának felfedezője, észrevette ugyan a címernek Kálmáncsehiétől kissé eltérő voltát, de nem

tulajdonított ennek a körülménynek fontosságot, úgyszintén egy bejegyzésnek sem, amely a könyv előtábláján olvasható,²⁷¹ noha az érthető módon mutat rá a könyv valódi tulajdonosára. Sőt csodálatosképpen még a székesegyházi Missale egész bő irodalma²⁷² sem vette figyelembe azt a másik bejegyzést, mely viszont az utóbbi Missale egyik lapjára van festve. E két fontos bejegyzés egyike, a főegyházi könyvtár Missaléjának az előtábláján, a következő: 1518 Missale kandellarum²⁷³ Bte Marie virginis resignatum per Executorem quondam Reverendi domini Georgy de Thopwska ipsis dominis preben(dariis) Ecclesie Z(agrabiensis). Világosan megmondja tehát, hogy főtisztelendő Topuszkói György úr végrendeletének végrehajtója adta 1518 február 2-án a könyvet a zágrábi egyház prebendárius urainak.

A második bejegyzést — mint említettem — a székesegyház kincstárának Missaléja tartalmazza, hol a Szent Györgyről szóló imádságnál az egész lapot beborító pompás miniatura szent Györgyöt ábrázolja. Feltűnő ez, mert egyetlen más szent sem kapott ekkora nagy képet. Szent Györgynek ily módon való kiemelése azért egymagában is arra látszik mutatni, hogy a megrendelő Védszentjéről van szó. De ezenfelül a képet körülvevő díszes keret felső részében egy gótikusan cikázó vonalmenetű mondatzalagon finom arany betűkkel ezt olvassuk: „DNI G EPI ROSONE” azaz Domini Georgii Episcopi Rosonensis.

E két bejegyzés tehát bőven tájékoztat az egykori tulajdonos személyéről, melyről az egykorú kútfők is alig tudnak többet. Családi neve sehol sincs említve, amiből talán arra lehet következtetni, hogy paraszti sorból származott. Mint püspök vehette föl a címet, melynek talán ezért is nincs olyan egészen megállapodott formája.

Életéről a következő adatokat tudtam összeszedni: 1476-ban a Boldogságos Szűz Máriáról elnevezett topuszkói²⁷⁴ cisztercita apátságának lett apátjává. 1481-ben és 1485-ben az oklevelek mint apátot és zágrábi kanonokot említik.²⁷⁵ 1488. június 16-án, mint a zágrábi egyházmegyéhez tartozó csázmai prépost²⁷⁶ meg-

kapja a rozsonyi c. püspökséget, 1488-ban mint a zágrábi püspök segédpüspöke is szerepel.²⁷⁷ 1491-ben megszűnik topuszkói apátsága²⁷⁸ és felváltja e helyen az utolsó topuszkói apát, Tamás (1492—1497);²⁷⁹ mindennek dacára viseli tovább a topuszkói apát címet. 1492-ben úgy említik, mint a jelenlegi rozsonyi püspököt, ki Zágrábban székel;²⁸⁰ 1493-ban mint rozsonyi püspököt és a zágrábi püspök suffraganeusát;²⁸¹ 1495 elején mint rozsonyi püspököt és toplicai apátot.²⁸² 1498 november 7-én meghal.²⁸³ Mint láttuk, ő maga rozsonyi püspöknek nevezte magát, a zágrábi egyház prebendárius urai pedig, úgylátszik, a topuszkói apátságot ítélték fontosabbnak, mivelhogy röviden Topuszkói György úrnak nevezik.

Ilymódon tisztában lévén a könyvek megrendelőjének személyével, még csak néhány szót szeretnék mondani a későbbi tulajdonosokról, mielőtt áttérnék a miniaturák festői értékének tárgyalására. A székesegyház kincstárának kódexét Bakócz Tamás primás fejeztette be. Ami a másik Missalét illeti, már Rómer²⁸⁴ szóvátette, hogy a kódexben egy másik címer is látható, még pedig a két utolsó díszes lapon (a 105. r. és 107. v. lapokon), püspöksüveg alatt, kék mezőben, hármashalmon jobbra forduló, ugró fehér egyszarvú; de a címert megfejteni Rómer még nem tudta. Úgy hiszem, nem tévedek, ha a címerről megállapítom, hogy Mikulich de Brukunovec Sándoré, ki 1687 november 21, mint c. tinini (knini) püspök, 1688 január 25-től haláláig pedig, azaz 1694 május 11-ig, mint zágrábi püspök említették.²⁸⁵ Címérének színeit ugyan nem ismerjük, de pecsétjét igen s az utóbbin megtaláljuk a jobbra forduló, ugró egyszarvút.²⁸⁶ A késői dátumnak nem mond ellent a 105. r. lap hozzáfestése, sem a 107. v. lap művészi tekintetben jelentéktelen díszítése, — az utóbbin ott találjuk Zágráb hajdani bástyáit is — mert e festések szintén körülbelül erre a korra mutatnak. Annál valószínűbb, hogy Mikulich püspöké a címer, mert éppen ő volt az, akinek parancsára a másik kódexet, a székesegyház kincstárának Missaléját, régi kötésétől megfosztva és új vörös bársonyba kötve, magyar

és horvát szentek ezüst domborművű képeivel borították el.²⁸⁷ A rozsonyi püspök két Missaléja — és a miniátor személye által szorosán hozzájuk tartozó Thúz Osvát-féle Antifonálé a Főegyház könyvtárában, — rendkívüli szépségű. Teljesen német gótikus munkák hatását keltik s máig így is szerepelnek az irodalomban.²⁸⁸ Ennek a téves véleménynek azonban ellentmond a főegyházi könyvtár Missaléjának utolsó lapján, a 192. v. lapon olvasható bejegyzés: „Explicit presens Missalle per manus Mathei presbiteri de Milethincz plebanique sancti pauli in Othnya Anno domini Millesimo quadingentesimo Nonagesimo quinto.”²⁸⁹ Mivel Milethincz és Othnya kőrösmegyei helyek, a három kézirat művésze pedig csupán a zágrábi egyházmegye főpapjai számára dolgozott, meglehetősen bizonyossággal állíthatjuk, hogy a művész maga is ebbe az egyházmegyébe tartozott.

Amint a zágrábi egyházmegye területéről származó, korábbi illuminált kódexekből meg tudtam állapítani, ott is, éppenúgy, mint nálunk, a német területekről átszármazott gótikus festési módor volt elterjedve, így azután természetes, hogy e munkák is a német gótikus stílus hatását keltik. De még érthetőbbé válik e munkák németes hatása, ha tudjuk, hogy a miniátor figurális kompozícióihoz német és németalföldi metszeteket használt mintául. A miniátor-műhelyeknek közös eljárási módja volt ez, főleg a német kultúra körében és a vele összefüggő területeken. E zágrábi kéziratokon annál inkább feltűnik ez, mert a művész nagyon is korlátlanul él a másolás szabadságával és nemcsak a nagyobb kompozíciókat másolja le a metszetekről, hanem a lapok rendkívül gazdagon kiképezett, széles kereteinek növénydíszébe pazarul beleszótt figurális részleteket, vagy a lapok egyébként üresen hagyott szélére biggyesztett kis állatcsoportokat is csaknem mind német metszetekről veszi kölcsön. Max Lehrs, a XV. századi metszetek legnagyobb ismerője, több helyen is foglalkozott a rozsonyi püspök két kódexével s e rézmetszetekről szóló alapvető munkáiban többfelé elszórva megemlékezik az átvételekről.²⁹⁰

Ha például a legszebb lapot, azt, amelyen Szent György alakja pompázik, gondos elemzés tárgyává tesszük, arra az eredményre jutunk, hogy nincsen rajta egyetlen, még oly parányi állati vagy emberi alak, mely ne volna idegenből való átvétel. Hasonló megfigyeléseket tehetünk a többi lapnál is.

Mindebből kiderül, hogy György püspök és Thuz Osvát három kéziratának festője nem volt megáldva valami nagy egyéni invencióval, de tehetségét még sem szabad lekicsinyelnünk. Először is a másolások rendszerint igen ügyesek. Azonkívül a különféle kölcsönvételek nagyon szerencsés módon vannak csoportosítva. A gótika érdekes torzlényei megragadták a művész fantáziáját s új életre keltek benne, úgy hogy csoportosításában nem hatnak egyszerű másolásoknak, hanem új alkotásoknak. Éppen a Szent Györgyöt ábrázoló lap azzal a kerettel, amely befoglalja, első pillanatra nem is a nyugati művészet visszhangjául hat, hanem inkább a keletázsiai művészet varázsát idézi fel. A szokatlan módon az égben megjelenő sárkány határozottan keleti benyomást kelt, a lap szélén feltűnő japános külsejű kopasz ember, japános ruházatú férfiak és fantasztikus vadmadarak, sárkányok stb. szomszédságában. Az is keleties az ábrázolás módjában, ahogy a művész elvágja a kölcsönkért kerek képeket, ha lapszéleinek keretébe amúgy nem illenének bele. Fél alakokat — embereket és állatokat — kifogyhatatlan mesélő kedvvel zsúfol össze a művész akkora elképzelő erővel, hogy fantáziánkban tovább élük csodás meseéletüket. Az a merészség, mellyel a művész túlteszi magát a kerettől megszabott határon, nem kis mértékben növeli lapjainak bizarr báját.

Más lapokon viszont tiszta stílusérzéssel csoportosítja a finoman gótikus folyondárok között hosszú, hegyes cipőben táncolva lépegető, vagy burgundi tornyos fejdísz viselő vékony alakjait. A motívumok összeszerkesztésében a festő rendkívüli művészi érzéket tudott kifejezésre juttatni. Ehhez járul a színek feltűnő szépsége és melegsége. A Szent György küzdelmét ábrázoló képen az alakok mögé egyszerű sötétkék eget festett, melyet sűrűn

teleszórt arany csillaggal. Ettől a komor háttértől, természetes, hogy az alakok is, a sárkány is a leghatásosabb módon válnak el. De nem csekély tehetségre vallanak a növényi dekorációk sem, melyek a három kódexben a figurális díszeket összekötik, vagy a figurális dísz nélkül való nagyobb iniciálékat kitöltik. Ezekben is meglátszik, hogy a művész a német gótikának ornamentikáját nemcsak teljesen magába szította, de határozottan önálló tehetséggel tovább is tudta fejleszteni.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a zágrábi főpapok illuminátora, ha nem is volt nagy inventív képessége, a XV. század végének Magyarország területén dolgozó legnagyobb miniátor tehetségei közé tartozott. Eddig ismert három műve időrendben a következő módon sorakozik egymás után:

1495-ből való Georgius topuszkói apát és rozsonyi püspök Missaléja, melyet a zágrábi főegyház könyvtára őriz.

1498 nov. 7. előtt, tehát valószínűleg közvetlenül az előbbi után készült Georgius püspöknek a zágrábi székesegyház kincstárában levő Missaléja, mely a püspök közbejött halála miatt félben maradt. A kódexet Bakócz Tamás primás fejeztette be.

1499 ápr. 19. előtt, tehát valószínűleg szintén közvetlenül az előbbi után készült Thuz Osvát zágrábi püspök Antifonáléja — a zágrábi főegyház könyvtárában, — mely a püspök közbejött halála miatt szintén félben maradt.

*

A György apát két kódexében megállapítható átvételekről Max Lehrs gondos jegyzeteket készített; az alábbi összeállítást e jegyzetek nyomán közlöm szíves engedelmével.

I. Főegyházi Missale (Egyetemi könyvtár) 1495-ből. Számozatlan lapok. 1. lap. Fölül balra a trónoló Krisztus éneklő angyalokkal. A Megváltó mögött álló hat angyal az E S mester „einsiedeln Madonná”-jának a ballusztrádon álló angyalai után (L. 81)^{290a} készült.

Fölül jobbra koszorúban Meckenem „Jesse fája”-ból a második jobbra forduló király. (G. 452).²⁹¹

Alul balra vakaródzó nyúl Meckenem „Vadászt és kutyákat sütő nyulak” c. rézre metszett fríze után. (G. 453). — Fölötte hatyú az E S mester madárnégyeséből (L. 263). — Balra Péter apostol félalakja koszorúban Schongauer után. (L. 41.)

Alul középen madarat lábánál megragadó szakállas férfi, a Berlieni passzió mestere után. (L. 109. a „Különféle ornamentumok széles formában” című sorozatból.) A jobboldali lapszélén daru, az E S mester madár-hatosából. (L. 265. balra fölül.)

2. lap. Fölül jobbra, a lap szélén, hátán kutyát vivő nyúl. Meckenem előbb említett metszete nyomán (G. 453.), alatta király „Jesse fája” című metszetéről. (G. 452. a monogramm fölött levő király.)

3. lap. Fölül balra, a lap szélén, nő papagállyal; másolat az E S mester elveszett lapja után, melyet csak Meckenem tükörképes másolatából ismerünk (G. 435.), alatta szarvas és őztehén. A Játékkártyák mesterének állat-kilenceséből. (L. 50.)

Alul, egyszarvún ülő asszony, az E S mester „Vogeldame” című lapja után. (L. 271.) — Jobbra szarvas és őz a Játékkártyák mesterének állat-kilenceséből. (L. 50.)

4. lap. Részben régi, részben későbbi festés. A jobboldal szélén virágok, minden bizonnyal a Berlieni passzió mestere után, noha eredetük közelebbről meg nem határozható.

5. lap. Későbbi kéztől.

A Székesegyházi kincstár Missaléja. Megkezdve György püspök számára s Bakócz számára egy olaszos iskolázottságú művész fejezte be.

Elején Bakócz számára készült lapok, majd új számozás kezdődik. Fol. 1. Jesse fája, mint főkép. Inicialé H-ban jobbra ugró férfi virággal a Berlieni passzió mestere után. (L. 112. a „Különféle széles formátumú ornamentumok alakokkal” című sorozatból.) Az alsó lapszélén balról kezdődik és a jobboldal felé húzódik Jesse fája Meckenem után. (G. 452.)

Fol. 9. Jobbról az „Üdvözet a pásztoroknak.” Az alsó lapszélén

- jobbra, a majom mögött, fekvő őztehén, a Játékkártyák mesterének szarvas-kilencese után. (L. 80. középső sor balra.)
- Fol. 10. Alul Jézus születése. A képen ugyanaz az őztehén szerepel, csak hosszabb fülekkel, számárrá alakítva. (L. 80-ból.)
- Fol. 12. Alul Jézus körülmetélése. A lovas jobbra fönn, a Berlinei passzió mestere után. (L. 104. a „Különféle széles formátumú ornamentumok alakokkal“ című sorozatból.)
- Fol. 13. Alul a királyok imádása. Balról fönn a nőalak Meckenem „Egyenlőtlen pár“ című lapjából. (G. 404.) A gavallér ugyanonnan tükörképesen jelenik meg a három királyok kíséretében. Meckenem e lapja a P W mester egy elveszett metszete után készült; miniátorunknak nyilván az eredeti és a kópia is megvolt. Balról lenn a Menyhért király előtt levő kutyácska, mögötte jobbról a kapaszkodó fiú és a néger királytól balra a meztelen koldus a virág alatt, Meckenem „Szerelmes pár“ című ornamentális metszete után, mely szintén a P W mester elveszett eredetije után készült. (G. 471.)
- Fol. 18. v. Bakócz miniátora.
- Fol. 29. Alul sas őzzel, az ES mester „a“ betűjéből. (L. 283.)
- Fol. 31. Alul oroszlán az ES mester „z“ betűjéből. (L. 305.)
- Fol. 68. v. Bakócz miniátora.
- Fol. 88. v. Jobbról a Lábmosás. A baloldali felső lapszélén jobbra lépkedő őz (tükörképesen), lejjebb fekvő őztehén, az alsó lapszélén jobbra szarvas és őz (utóbbi tükörképesen) fölötte balraforduló kecskebak. — Mind az öt állat az ES mester Játékkártya sorozatának I. Meckenemtől készített kópiája, az Állat-Kópia-Játék nyolcasa után, ahol éppen az 1-ső és 4-ik állat szintén tükörképe az eredetinek. (G. 503b. — L. 23.25. nyolc B). Balról a lap szélén szakállas férfi lándzsával és pajzzsal, tükörképesen az ES-Meckenem-féle Kópia-Játék (G. 499b.) vadember-heteséből másolva, de sapka nélkül és szakállal.
- Fölötte sas az ES mester „p“ betűjéből és négylábú madársárkány a „t“ betűből. (L. 297. és 301.)
- Alul a lapszélén sas az ES mester „p“ betűjéből (L. 297. Egész

lenn, két táncos Meckenem „Szerelmesek tánca” című metszetéből (G. 465.), melyet a P W mester elveszett eredetije után másolt. Az alsó lapszélen balra, a sas fölött, kutya — Meckenem előbb említett „Széles ornamentum szerelmes párról” című lapjából (G. 471.) tükörképesen, — ez tehát voltaképpen a P W mester eredetije után — jobbra, a sas alatt, koldus ugyanonnan (nem tükörképes). Lenn jobbra, a középső virág alatt, balraforduló papagáj, valószínűleg Meckenem után (G. 467.), mert Schon-gauer eredetijének tükörképeképpen jelenik meg. (L. 109. Széles formátumú díszítmény papagájokkal és egyéb madarakkal.)

Fol. 96. Fölül jobbra a Siratás. A jobboldali lapszélen fenn, a hölgytől jobbra álló táncos, a „Szerelmesek tánca” című Meckenem-féle lapból (G. 465.) és lenn, ugyanonnan még két táncos (a metszeten egészen balról). Az előbbi táncos alatt egy kutya az ES mester „h” betűjéből (L. 290.) és egy majom az „s” betűből. (L. 300.) Utóbbi tükörképes. Alatta sas az „a” betűből. (L. 283.)

Alatta a griffel küzködő vadember, Meckenemnek az ES mester eredetijéről készült másolata után. (G. 430.) Az ES mester eredetijének egyetlen példánya a Szépművészeti Múzeumnak birtokában van.

Az alsó lapszélen balra gyümölcsöt szedő férfi szétvetett lábakkal, tükörképesen a Berliini passzió mestere után (L. 108.) s így talán e lapnak Meckenemtől származó tükörképes kópiája nyomán. (G. 456.) A szájában nyilat tartó ijjas és az előtte ülő madár szintén a Berliini passzió mestere után. (L. 103.) A körülvevő díszítmények is kópiák.

Fol. 105. Bakócz miniátora.

Fol. 110. Középen jobbra a három Mária a sírnál.

Az alsó szélen a dáma a „Szerelmesek táncá”-ból Meckenem után. (G. 465.)

Tőle balra a két birkózó az ES mester Játékkártya-sorozatának ember-négyeséből való, a Meckenem-féle kópia nyomán (G. 513); a jobboldali harcosok ugyanonnan. Mind a négy tükörképes az ES mester eredetijéhez.

- Az első birkózó alatt kis sárkány a Berliini passzió mesterének „26 virág” című lapjáról. (L. 117.)
- A három Mária a középben Meckenem „Herodes tánca” című lapjából (G. 300.) van véve, mely maga is kópia a PW mester egy elveszett eredetije után.
- Fol. 121. Fölül balra a Mennybemenetel. A jobb alsó sarokban két egymást harapó madár és sárkány az ES mester „d” betűjéből. (L. 286.) Oroszlán az ES kártyák Meckenem-féle kópia sorozatának állat-hatos lapjáról. (G. 501.)
- Lenn hat páva.
- Fol. 124. v. Fölül jobbra a Szentlélek eljövetele.
- Az alsó és bal lapszélen alakok Meckenem „Díszítmény szerelmes párral” (G. 471.) című lapjáról, négyfelé osztva: öt emberi alak (a koldus a csészével kétszer, balról a középben és lenn jobbra), egy kutya és a kiterjesztett szárnyú kócsag (csak a lógó, szakállas férfi hiányzik a baloldal közepéről). Az alsó lapszélen a koldus, ki kosárban huzza maga után köszvényes feleségét, az Amsterdami kabinet mesterének kompozíciója, melyet csak a „bg” mester és Meckenem másolataiból (G. 394.) ismerünk.
- Fol. 130. v. A középben a Szentháromság. A tömjénező két angyal a középben, balra a Szentháromságtól, tükröképesen van átvéve az ES mester Krisztust a keresztfán ábrázoló lapjáról. (L. 31.)
- Fol. 131. v. Balról a középben egy szent püspök. A jobb felső lapszélen ijjas férfi díszítménnyel a Berliini passzió mesterétől átvéve (L. 103.); a püspöktől jobbra, térdelő angyal a kehellyel, az ES mesternek Krisztust a keresztfán ábrázoló lapjáról, azzal egyirányúan átvéve. (L. 31.)
- Az alsó lapszélen nyulak megsütik a vadászt. A PW mester elveszett eredetije után. Ezt a lapot csak Meckenem másolatából ismerjük. (G. 453.)
- Fol. 132. v. Bakócz miniátora.
- Fol. 153. v. Bakócz miniátora.
- Fol. 154. v. Bakócz miniátora.
- Fol. 160. Lenn a Bethlehemi gyermekgyilkosság.

A jobboldali lapszél három harcos csoportja Meckenem Judithjának (G. 8.) háttéréből való, hol a levert harcos mindig gyermeknek van gondolva; az alsó lapszél közepén álló harcos, ki Szent Mihály módjára rálép az ellenségére s úgy öli meg lándzsával és az alsó lapszél legtöbb halott gyermeke is ugyanarról a metszetről. (Nem erről a metszetről való a két anya, két hóhér és Herodes.) Meckenem e metszete a PW mester elveszett eredetijéről készült. Balra a lapszélen két meztelen férfi Meckenem Szerelmes páros díszítményéről. (G. 471.)

Fol. 166. v. Bakócz miniátora.

Fol. 170. v. Bakócz miniátora.

Fol. 173. Főkép: Szent György harca a sárkánnyal a Zwolléből származó IA mester után (B. 13.), más előtérrel.

Jobbról egy háttal álló lovag, lovának lába alatt egy ember fekszik, az ES mester alakos „abc”-jének „q” betűjéből (L. 298.) Alatta madár a Berliini passzió mesterének állatsorozatából (két veszekedő chiméra-szerű madár. L. 96.), tükörképesen. Alatta kis gyíksárkány a Berliini passzió mesterének egy másik lapjáról. (Béka, sárkány és gyíksárkány. L. 101.)

Alatta vadmadárral viaskodó keleti férfi, feje fölött sassal. A férfi a sassal az ES mester „abc”-je „p” betűjének jobb oldaláról (L. 297.), a madár a Berliini passzió mesterének két chiméra-szerű madarat ábrázoló lapjáról (L. 96.) tükörképesen van átvéve. Alattuk, a keret sarkában, egy hosszú csőrű madár az ES mester betűsorozatának „f” betűjéből. (L. 288.)

Mellette balfelé, az alsó lapszélen férfival viaskodó szörnyeteg. A szörnyeteg az ES mester „f” betűjéből. (L. 288.)

A férfi fölött egy kis béka, a Berliini passzió mesterének béka, sárkány, gyíksárkány című lapjáról. (L. 101.)

Balra egy motollán dolgozó „Leigázott férj”, kit felesége orsóval ver. Az ES mester egy elveszett lapjáról, melyet csak a Meckenem-féle tükörképes kópiából (G. 395.) ismerünk. A miniatura az eredeti után készült.

A baloldali lapszélen furulyázó férfi a „Tánc a jutalomért” című

kompozíció egyik alakját adja vissza. E kompozíció mesterére nézve bizonytalanságban vagyunk s csak Meckenem kópiájából ismerjük. (G. 383.)

A baloldali lapszálon két meztelen férfialak, Meckenem „Disztimény szerelmespárral” című lapjáról. (G. 471.)

A felső lapszálon két madár. Ugyanarról a lapról. (G. 471.)

Fol. 200. v. Bakócz miniátora.

Fol. 209. v. Bakócz miniátora.

Fol. 213. v. Bakócz miniátora.

Fol. 239. r. Bakócz miniátora.

Fol. 239. v. Bakócz miniátora.

Fol. 245. v. Bakócz miniátora.

H A N J Á N O S P O Z S O N Y I K A N O N O K

Han János kanonok életéről, a pozsonyi oklevelek bőségének hála, eléggé tájékozottak vagyunk. Minden valószínűség szerint osztrák családból származott, mert teljes neve Han de Wyt alias de Ispar. Weiten és Ispar pedig Alsó-Ausztriában van, Melk közelében.²⁹² 1462-ben már kanonok volt. 1470—1490-ben pedig háromízben választották meg a pozsonyi Szent Márton-egyház plébánosának. 1500 május 8-án halt meg.

Han kanonok az, ki az Imrefia János pozsonyi örkanonok számára 1377-ben festett Esztergomi Missalét, a XV. század végén a magáénak vallotta. Kakasos címerét — amint ezt Varjú Elemér²⁹³ megállapította — megtaláljuk a gyulafehérvári Batthyaneum-beli szép könyv címlapjának jobboldali keretében, hol Magyarországnak a magyar pólyákból és Anjou-liliomokból összetett címerét takarja. (Minthogy félig lepattogzott, előkerült alóla a magyar címer.)

Mint említettem, a miniaturáknak a XIV. századból származó

részét Henrik csukárdi plébános festette. A naturalisztikus és élénk színű elemeket azonban Han János festette a könyvbe,²⁹⁴ túlságosan puritánnak találván a könyv díszítését. E későbbi művésztől való a Batthyány-Missaléban a Kánon előtti kép, mely Krisztust a keresztfán ábrázolja (29. tábla) és külön pergamenlapon, utólag van a könyvbe illesztve. Tőle való a címlap fele: az Angyali üdvözet a régi iniciálé kereteibe illesztve; az alsó, felső és jobboldali lapszéleken a régi geometrikus keretnek színes virágokkal és levelekkel való díszítése és a jobb alsó sarok angyala. A baloldali keretben érintetlenül maradt a csukárdi plébános munkája, épúgy, mint a belső lapok iniciáléi és lapdíszei. Régi a címlap alsó keretének cserfaleveles, szép stilizált szalagja is Szűz Mária alakjával. A két miniátor stílusának összehasonlítása e lapon igen tanulságos. Egymás mellett kiegyenlítetlenül állnak a csukárdi plébános stilizált és Han János illuminátorának naturalisztikus virágai. Élesen elkülönülnek a két illuminátor színei is, ami leginkább a zöld szín esetében feltűnő. Henrik plébános nyugodt olivazöldet használ, a fiatalabb mester pedig élénk sárgászöldet.

A kánonkezdő lap, melynek T iniciáléjában Krisztust az Olajfák hegyén látjuk, mai formájában nem ad világos képet. A felső balsarkot, az iniciálét és a hozzátartozó lapdíszítést Han János festette a lapra, ugyanígy az alsó lapszél alján levő dísz is; földíszített madarakkal és levelekkel a lap többi részét is, mely csinos szalagfonadékaiban talán még a régi mester munkáját is őrzi. Ezt azonban teljes bizonyossággal állítani nem lehet, mivel az efajta szalagfonatok sokáig élnek az ornamentikában és még a XV. század végén is fellelhetők. E részek színezése olyan, hogy ha rajzuk esetleg nem is a fiatal művésztől való, az mindenesetre átfestette a miniaturákat.

Ezekben az újabb elemekben tehát a régiekhez képest egészen új hang szólal meg. Az alakok mögött városképek jelennek meg (Krisztus a keresztfán és Krisztus az Olajfák hegyén), vagy legalább is felhős ég (Angyali üdvözet), — Henrik plébános

mustrás háttérével ellentétben. Az alakok rajzában természetűségre törekszik a művész, eltűnt a vonalas rajz, el a kontúrvonalak, s az előadás modora a régi részekhez képest festőinek mondható. Végül a lapszéleken élénkszerű levelek és a XV. század második felének jellegzetes, késő-gótikus, tarka virágai és madarai tűnnek elénk. A gyulafehérvári Missale miniaturáinak naturalisztikus eleme tehát nem Henrik plébánostól származik, hanem száz évvel későbbi.²⁹⁵

Han Jánosnak nem ez volt az egyetlen könyve. A pozsonyi káptalan őrsi pompás Gradualéját, melynek pontos keletjét megadja az 1487—1488. évszám.²⁹⁶ A gyulafehérvári Missale három lapjának és a pozsonyi Graduale miniaturáinak összehasonlítása pedig meggyőz arról, hogy itt egyazon kéz munkájával állunk szemben. Ugyanazok a formák, ugyanaz az üde színezés és ugyanaz az ornamentika. A Hannak dolgozó miniatör ornamentikájának legjellemzőbb formái közé tartozik egy levélpár, mely három gömbből tevődik össze, továbbá egy hegyesebb fajta és egy olyan levélpár, melynek kimagasodó, kígyózó, kemény nyele van. A Missale és Graduale ornamentikája minden ízében megegyezik egymással. S hogy minden kétségünk eloszoljon, a virágok közé szórt arany gömbökben itt is, ott is háromféle poncoló-szerszámmal benyomott mustrát találunk, melyek tökéletesen egyformák a két kéziratban, tehát ugyanazokkal a szerszámokkal készültek.

Ami e művésznek egyéb pozsonyi munkáit illeti, még néhány — ugyanazon évekből származó — kéziratról tudunk, melyeken az ő kezére ismerünk. Első hely a M. Nemzeti Múzeum könyvtárának egy Missaléját illeti meg (Cod. lat. 211), melyet Magdalena Rosentalerin ajándékozott 1488-ban a pozsonyi székesegyháznak.²⁹⁷ A nem nagyon gazdagon illuminált könyv ornamentikája teljesen egyező a Han-féle két könyv díszítésével és kétségtelenül ugyanazon művész munkája. Ide tartozik továbbá a pozsonyi káptalani könyvtár egy másik Gradualéja²⁹⁸ és a Nemzeti Múzeum egy másik Missaléja (Cod. lat. 94).

Az a kérdés már most, hogy a művész pozsonyi volt-e? Vagy még óvatosabban fogalmazva meg a kérdést: Pozsonyban dolgozott-e? A könyvek szép soráról, mely a pozsonyi egyház számára készült, arra következtethetünk, hogy igen. A kérdést azonban ez a következtetés el nem dönti, mert van rá példa, hogy külföldről rendeltek magyarországi Missalét.

Fontosabb körülmény az, hogy egy már száz év óta Pozsonyban meglevő könyv díszesebbé tételét bízták a művészre. Hogy ugyanis Han kanonok Henrik plébános Missaléját más városba küldette volna további díszítés végett, az lehetséges — mert hiszen több lapra terjedő, nagyobb munkáról volt szó — de nem valószínű. Még kevésbé valószínű ez a lehetőség, a másik, már említett és szintén XIV. századi, Pozsonyból származó Missale (Nemzeti Múzeum. Cod. lat. 94) esetében, mert az utóbbinak egész miniaturdíszje a XIV. század végéről való kedves, pozsonyi munka; de egyetlen lapján, a Kánonkezdő „T” iniciáléban ráismerünk miniátorunk kezére. Egyetlen lap azért, mert a kánon előtti, egész lapot elborító miniaturt, mely valószínűleg szintén az ő munkája volt, a könyvből későbbi időben kivágták. De így is voltaképpen csak egy képről és egy egyszerű iniciáléről van szó s ezek megfestése végett aligha küldték volna máshová az értékes kéziratot. Bizonyosnak tekinthetjük tehát, hogy a művész 1487—1488-ban Pozsonyban dolgozott.

Vajjon idegen volt-e a művész, vagy olyan magyar, ki külföldön tanulta művészetét, erre nézve útbaigazításul szolgálhat az a körülmény, hogy — mint említettem — Han kanonok osztrák származású volt.

Ha ez útmutatás nyomán az osztrák miniaturfestés területén keresünk analógiákat, hamarosan ráakadunk egy kézirat-csoportra, melynek darabjai Bernhard Rohr salzburgi érsek (1466-1482) és más salzburgi érdekelttségű megrendelők számára készültek 1466—1481 között. A Bernhard Rohr révén Salzburg és Magyarország között keletkezett erős politikai kapcsolat eléggé megmagyarázza a XV. század végének e művészeti érintkezését.

Tudjuk, hogy Rohr egyik legfőbb külföldi pártfogoltja volt Mátyás királynak s hogy a magyar királytól 1479-ben küldött csapatok még 1490-ben is benn ülnek a salzburgi érsek váraiban. Tehát ha az osztrák származású Han kanonok művészt keresett, érthető, ha nem a budai műhelyben, hanem az utolsó évtizedben megerősödött salzburgi kapcsolatok révén, Rohr érsek környezetében találta meg azt.

A salzburgi kéziratcsoport és a pozsonyi darabok összehasonlítása rávezet arra, hogy nemcsak analógiákról van szó itt, hanem hogy mind e darabok ugyanazon forrásból támadtak. Összesen tizenhat kéziratot és illuminált ősnymtatványt kell vizsgálódásainkba bevonnunk.²⁹⁹ Minde munkák könnyen felismerhető és egymáséval teljesen egyező modort mutatnak, másrészt pedig nagyon közeli rokonságot a pozsonyi kéziratcsoporttal. Mindenütt ugyanaz az ornamentika, hol gazdagabb folyondárrá fejlesztve, hol egyszerűbben, hosszú indákból fakasztva s alapjában ugyanazon három fajtájú, nagyon jellegzetes levélpárból és a folyondárok kanyarulataiban ugyanolyan aranygömbökkel ékes, színesen tarkálló, késő gótikus virágokból róva össze, mint a pozsonyi darabokon. S ha az ornamentika általános jellegét nem találják eléggé meggyőzőnek, akad a salzburgi kéziratcsoportban több olyan lap, mely vagy a maga egészében, vagy részleteiben meglepő egyezéseket mutat a pozsonyi csoporttal.

Legfontosabb e tekintetben a pozsonyi csoporthoz korban is legközelebb álló és Münchenben levő ötkötetes Rohr-féle Missale (Staatsbibliothek 15708—15712), mely keletzése szerint 1481-ben készült. E Missale négy kötetét Berthold Furtmeyer illuminálta, az ötödik kötet (sor szerint a harmadik) azonban legnagyobb részt az említett salzburgi mester munkája. Missaléről lévén szó, a kötetben négyszer is előfordul a Krisztust a keresztfán ábrázoló jelenet. Mind a négy kép feltűnően egyezik a gyulafehérvári hasonló tárgyú miniaturával. Akár Mária, akár János, akár Jézus alakját, akár a keresztfát vesszük szemügyre, az egyezés minden tekintetben teljes. Az egyetlen lényeges eltérés

abban van, hogy a müncheni lapokon nincsen tájképi háttér. De a Missale többi miniaturájának megvizsgálásakor kiderül, hogy még ennek a körülménynek sincs nagyobb jelentősége, mert egyéb lapokon — például Krisztust az Olajfák hegyén ábrázolón — ráismerünk a gyulafehérvári Missale tornyos városképeire, sajátos naivitással megrajzolt előtereire — melyeken széles levelű növények terpeszkednek — és jellegzetes felhős egére. A müncheni Missale 45. lapja, melynek miniaturája Krisztust az olajfák hegyén ábrázolja, nemcsak a tájkép, hanem a kompozíció általános elrendezése szempontjából is fontos egyezést mutat a gyulafehérvári Missale megfelelő lapjával. A Megváltó alakjának a kép közepén való elhelyezése és a magas dombra állított kehely — nem véletlen egyezés.

Ugyanílyen szembeszökő egyezéseket figyelhetünk meg a salzburgi művész egyéb munkái és Han kanonok pozsonyi Gradualéja között. Hogy csak egy apró részletet említsek: a salzburgi csoport két darabjának³⁰⁰ egy-egy lapja állatmotivumaiban, nevezetesen a folyondárba kapaszkodó görény és kutya rajzában, teljesen azonos a Han-féle Graduale egyik lapszeldíszítésével.

Megemlítésre érdemes még az a körülmény is, hogy a salzburgi mester szeret kompozícióiban az E S mester metszeteire támaszkodni³⁰¹ s ugyancsak az E S mester két metszetére ismerünk a pozsonyi Graduale egyik képén is.³⁰²

A salzburgi csoport két darabját szignálta a művész. Aláírásának tanúsága szerint Ulrich Schreier volt a neve s minden bizonnyal salzburgi művész volt; egyéb okokon kívül már azért is, mert atyjának sírja a salzburgi temetőben van.³⁰³

Ulrich Schreier nevezetes képviselője a salzburgi miniaturfestés művészetének a XV. század második felében, de nem jelentékeny művész. Akár ornamentumait, akár figuráit mérlegeljük, a hatvanas évekből származó munkáiban még lényegesen nem fejlesztette tovább annak a régi salzburgi mesternek eredményeit, aki 1428-ban díszített Salzburgban egy rendkívül gazdag Bibliát.³⁰⁴ Már Eichler rámutatott arra, hogy mily nagy be-

folyással voltak e munka kompozíciói Schreier miniaturáira. Schreier munkái, melyeket lassú fejlődésük során 1466-tól 1481-ig lépésről lépésre tudunk követni, a pozsonyi csoporttól mégis különböznek abban, hogy színezésük bágyadtabb és gyengédebb, formái megnyúltabbak és vérszegényebbek, rajzuk gondosabb, kidolgozásuk aprólékosabb és finomabb, felfogásuk kevésbé realiztikus és kevésbé erővel teljes. E különbségeket számbavéve, arra a föltevésre jutunk, hogy Pozsonyban Schreiernek csak egyik — talán pozsonyi származású — tanítványa, műhelyének egyik tagja dolgozott, olyan, ki a mester modorát teljesen magáévá tette.

II. ULÁSZLÓ KIRÁLY KORA

II. ULÁSZLÓ KIRÁLY

Mátyás örökébe Ulászló király lépett — méltatlan örökös. Nem volt benne sem érzék, sem szeretet Mátyás alkotásai iránt, annál kevésbé tudta, vagy akarta azokat gyarapítani. Ellenkezőleg. Még jóval előbb, hogy a törökök rátehetnék volna kezüket a Corvinára, a könyvtár nagy része és vele éppen a legértékesebb darabok, már régen mindenfelé szét voltak szórva. Kölcsönözgetések, ajándékozások, gondatlanság folytán sok került idegen kézre belőlük s a könyvtár állaga felbomlott, noha ez az országnagyok határozata alapján már nem királyi könyvtár volt, hanem a nemzet sérthetetlen tulajdona.

A felkutatott adatok szerint Ulászló a könyvtárat igen kevés darabbal gyarapította, azonban csaknem bizonyosra vehetjük, hogy a kimutathatónál nagyobb volt az új szerzemények száma. Ulászló új szerzeményei nagyjából három csoportra oszthatók. Az egyik a Mátyás életében elkezdett és halálával abbamaradt munkáké, a másik az ajándék-könyveké, a harmadik a rendeltéké. Az első csoportba tartoznak azok a könyvek, melyekről Mátyás miniátoraival kapcsolatban már megemlékeztünk: a párisi Cassianus, a müncheni Beda, a holkhamhalli Evangelistarium (ma a new-yorki Morgan gyűjteményben) és a párizsi Aristoteles. Ezek Giovanni Antonio Cattaneo madocsi apátnak és a budai miniátor-műhelynek alkotásai. E kiváló miniátort Ulászló úgy kapta Mátyástól örökbe, mint a könyveket. Elődjének itthon megkezdett kéziratait Ulászló a budai műhelyben befejeztette. A legpompásabb kéziratnak, a Párizsban levő Cassianusnak címlapja már egészen az ő uralkodása alatt készült, mert a lengyel sassal és Ulászló kezdőbetűjével díszített lapon átfestésnek nyoma sincs.

E kéziratnak már Mátyás alatt elkészült egyéb lapjain azonban, vagy más kéziratok címlapjain, Mátyás címereit Ulászlóéival takarták le olyformán, hogy legtöbbször csak a szív pajzs hollóját festették át a lengyel sassal, de néha, például a müncheni Bedán, a lapszélek ornamentikájába komponált hollók eltüntetése végett, nagyobb átfestések is történtek s azok a miniaturáknak éppen nem váltak javára.

Hogy a milanói származású Giovanni Antonio Cattaneo³⁰⁵ meddig volt madoccai apát, tehát meddig működhetett Magyarországon, azt nem tudjuk. Először a milanói herceg 1487 október 8-án kelt levelében tűnik fel teljes nevével, utóbb 1490-ben újra teljes nevével szerepel. Egy későbbi, 1498-ból kelt oklevél egyszerűen Johannes Antonius madoccai apátnak³⁰⁶ nevezi.³⁰⁷ Balogh Jolán véleménye szerint Giovanni Antonio Cattaneo magyarországi tevékenységét tizenegy évig folytatta s az 1487 és 1498-iki év hozzávetőlegesen működési idejét is megjelöli. Evvel szemben Sörös Pongrác és utána magam is³⁰⁸ abban a föltevésben vagyunk, hogy egy 1511-iki oklevél is ugyanerre a személyre vonatkozik, noha röviden csak Johannes apátnak nevezi. Okoskodásom alapja az volt, hogy az oklevélben³⁰⁹ János apát közvetlen elődjének Gergely van megnevezve. Tudjuk, hogy Cattaneo közvetlen elődje Gyulai Gergely commendator volt s mivel különös véletlen lenne, ha Gergely és János Antal után újra Gergely és János következnek, a Jánosra rövidített név dacára³¹⁰ sem látszik valószínűtlennek az a föltevés, hogy itt ugyanazzal a személlyel állunk szemben s hogy Cattaneo 1511-ig viselte a madoccai apát címét. Működésének időtartama így 11-ről 24 évre nagyobbodnék, ami még mindig elképzelhető.

A madoccai apát nevével szokták kapcsolatba hozni Bonfini Magyarország történetének kéziratát is.³¹¹ Amennyire valószínű azonban, hogy mint a királyi könyvek miniátora csakis a madoccai apát illuminálhatta e fontos munkát, mégsincsén semmi olyan adatunk, mely e feltevést igazolni tudná. A kódexről csak annyi bizonyos, hogy másolása 1494-ben és 1495-ben

folyamatban volt,³¹² hogy legkésőbb 1499-ben készen volt³¹³ s hogy egy János nevű scriptor másolta, ki hű és ékes másolásáért a királytól címert és nemességet kapott.³¹⁴

János Antal madoccai apát és János scriptor nevének véletlen egyezése folytán többször fölmerült az a nézet, hogy János scriptor miniátor is volt³¹⁵ és hogy az apát és a scriptor azonos személy, ki a kéziratot mindenestől maga készítette, a másolását, a kifestését is egymaga végezte.³¹⁶ De ennek a föltevésnek igazolására nemcsak hogy semmiféle bizonyíték nincsen, hanem minden adat is ellene szól. A címeres-levél szövege ugyanis ezeket a szavakat használja: „fideliter rescripsit (vagy descripsit)” és „fideles elegantesque labores.” Ezek a szavak kétségtelen szabatossággal jelölik meg János scriptor szerepét Bonfini munkája körül. Hogy ez a munka valóban gondos és szép volt, azt eléggé bizonyítja ránk maradt két töredéke.³¹⁷

Elképzelhetetlen, hogy akit a számadáskönyvek még csak néhány éve „a királyi könyvek miniátorának” büszke címével tüntetnek ki, azt utóbb, a címeradományánál rövideen „scriptorrá” degradálják. Elképzelhetetlen, hogy a nemességet másolási munkáért adják olyan művésznek, ki a pompásan illuminált kéziratok egész sorával a „királyi miniátor” címet érdemelte ki. Feltéve, hogy a másolás és festés egy kéz műve, az érdemek felsorolásakor, a kitüntetés megokolásakor ne hangsúlyozzák a másolással szemben a sokkal fontosabb és súlyosabb munkát, a művészi alkotást? Sőt elhallgatva azt, a másolást jutalmaznák? De akkor az elismerés nem dícséret volna, hanem a munka művészi részének legnagyobb mértékű lebecsülése, ami viszont a kitüntetés megokoltságát tenné kétségessé.

Csaknem elképzelhetetlen azután, hogy a hivatalos okmány, amely nemességet adományoz, a kitüntetettet egyszerűen János scriptornak nevezze, mikor annak éppen a kérdéses időkig mindig következetesen használt, teljes neve Cattaneo János Antal; s hogy papi rangjáról egy szó se essék, mikor a számadáskönyvek, a milánói herceg levelei és egyéb oklevelek madoccai

apátnak és domonkosrendű szerzetesnek (frater, fra) emlegetik. A számadáskönyvek következetesen külön-külön tartják számon a madocsai apátnak és a másolónak járó kifizetéseket, ami szintén arra vall, hogy ez összegek két különböző személyt illettek.³¹⁸

E könyveken kívül még néhány olyan kódexet ismerünk, amely Ulászlóé volt. Magyar királyságát megelőző időből igen jellemzően csak két imádságos könyvet. Az egyik az oxfordi Bodleian Library kézírata,³¹⁹ melyről I. Ulászlóval kapcsolatban, egyszer már megemlékeztünk. A számos vallási tárgyú ábrázolás között többször előfordul a király arcképe, koronával a fején, karddal és kormánypálccával a kezében, lábainál a lengyel címerrel. A képek a királynak jellegzetes arcvonásait olyan híven adják vissza, hogy nem lehet kétségünk arra nézve, melyik Ulászlót vallja a könyv tulajdonosának. Annál kevésbé, mert a miniatúrák művészi jellege sem engedné meg, hogy I. Ulászló korába tegyük a könyv keletkezését. A kis festmények stílusából és abból, hogy Ulászló a képeken nagyon fiatalnak látszik, arra következtethetünk, hogy az imádságos könyv Ulászlónak cseh királlyá való választása táján készült, mikor még a lengyel trónnak is várományosa volt, vagyis 1470—1471-ben, Csehországban vagy Lengyelországban.

Ulászló második imádságos könyve a krakkói Egyetem Jagello könyvtárában van.³²⁰ Benne ugyan nem fordul elő Ulászlónak sem a címere, sem az arcképe, de egy egykorú feljegyzés mégis kellően hitelesíti a könyvet. A vörös bársonykötés első tábláján levő ezüst lapra ugyanis XVI. századbeli írás van vésvé, melyből megtudjuk, hogy a könyv valamikor Ulászlóé volt, Drzewicky János krakkói kanonok Csehországból szerezte és még a király életében, 1504-ben, testvérének, Drzewicky Ádámnak, II. Ulászló titkárának ajándékozta. A kisméretű kézirat 19 lapnagyságú, szép miniatúrát tartalmaz, szentek alakjaival. A képek stílusa körülbelül szintén az 1470-es évekre vall. A csehországi művészetet jellemző, különös bájjal rajzolt alakok mustrás háttér elé

vannak állítva, melytől a képek egészen régieseknek hatnak. A többi kézirat kivétel nélkül Ulászló magyar királysága idejéből való. Részben humanisták munkái, kik abban a feltevésben ajánlották neki műveiket, hogy Ulászló a hatalmas országgal együtt Mátyás kultúráját is örökölte és az országot a Mátyástól megteremtett színvonalon akarja tartani, részben a törökökről szóló munkák, melyek nagyon is érthető okokból valóban érdekelhették a királyt.

Az előbbiek, vagyis a királynak ajándékképpen felajánlott könyvek között is van olyan, melynek miniaturdíszje Csehországban készült, még pedig Dominicus Crispus Rannusius, „Sermo de ascensione habitus coram serenissimo rege Wladislao” című munkája a konstantinápolyi Eszki szerájban.³²¹ Szerzőjéről csak annyit tudunk, hogy pistojai származású egyházi férfiú volt. A mű a szerző ajánlásával kezdődik, melyből arról értesülünk, hogy Rannusius egy évvel a könyv iratása előtt, a benne foglalt szent beszédet II. Ulászló előtt tartotta. A szöveg nem szól arról, hogy ez mikor és hol történt s azért Csontos felteszi, hogy a beszéd Magyarországon tartatott. A munkát két egyszerű, de szép címlap díszíti s néhány csinos iniciálé — a századvégi csehországi munkák tipikus modorát mutató — késő gótikus levél és virágdíszsel, melyben a levelek húsos fürtök módjára hajtanak ki a szárakról. Minthogy a kódex nyilvánvalóan a királynak felajánlott példány és nem valószínű, hogy egy pistojai ember, Magyarországon mondott beszédét Csehországban íratta és illumináltatta volna, mikor Magyarországon is kitűnő miniaturfestők voltak, nagyon valószínű, hogy Rannusius Csehországban mondta beszédét Ulászló előtt s beszédét ugyanott mindjárt le is másoltatta. Elképzelhető volna például, hogy Rannusius a beszédet 1497. évben II. Ulászlónak februártól—júliusig tartó csehországi időzésekor tartotta a királynak azon az utján, mely a kuttenbergi úgynevezett olaszudvar kápolnájának felszentelésével végződött. A szöveg magyar urak jelenlétére céloz, akiknek társaságában hallgatta a király a beszédet. Ezt is megmagyarázná az

a körülmény, hogy Ulászló számos magyar főúr és három püspök kíséretében érkezett Prágába és hogy a kápolna felszentelését is Polner Gábor boszniai püspök és valószínűleg Kálmáncsehi Domonkos végezte, mert Csehországnak 1493—1504 között nem volt püspöke.³²² A miniaturák stílusa is teljesen meg-egyezik ez évek csehországi miniaturáinak stílusával.

A második könyv, amelyet Ulászló ajándékképpen kapott szerzőjétől, Jo. Michael Nagonius római költőnek „Pronostichon et panegyricon” című munkája, melyet Ulászlónak ajánlott s melyben Ulászló dicső tetteit magasztalja.³²³ A prágai egyetemi könyvtár e cimeliuma a munkának egyetlen ismert példánya; a finom olasz hártýára írt kódex két csinos címlappal díszes, melyek ékesszólóan bizonyítják, hogy a kézirat a maga egészében Rómában készült. Az első címlap keretében sűrűn egymásmellé zsúfolt fegyvereket látunk s ezenkívül olyanféle ornamentikát, mint amilyen a korabeli flórenci mesterek — főleg Attavante — hatása alatt Olaszországban ekkor meglehetősen általános volt; a második címlap (F. 117.) azonban, nagy színes virágaival, már teljes bizonyossággal a római miniaturfestők stílusára vall.

Ulászló harmadik ajándékba kapott kódexe Felix Petanciusnak (1480 óta), Zengg város kancellárjának „Genealogia Turcorum imperatorum” című munkája (30. tábla) a Nemzeti Múzeum könyvtárában (Cod. lat. 378).³²⁴ Petancius magyar nemes és II. Ulászlónak bizalmas embere volt. Ő az, ki 1501-ben Anne de Foix kezét megkérte a király számára. A XV. század kilencvenes éveiben pedig mint Ulászló követe többször megfordult Törökországban. Nevét politikai szereplésén kívül a törökökről és a törökök elleni védekezésről írt munkája őrizte meg.³²⁵ A Genealogia kézírata már formájánál fogva is feltűnő. Nem könyv ugyanis, hanem hosszú tekercs (rotulus) s nevezetes azért is, mert nyomtatásban sohasem jelent meg s ennél fogva a műnek egyetlen példánya. Voss³²⁶ és utána Horányi³²⁷ azt állítja, hogy Joannes Cuspianus könyvtárában megvolt Petancius „Genea-

logia Turcica” című munkájának kézírata, mely nem jelent meg nyomtatásban, de azok közé a művek közé tartozott, melyekből Cuspinianus „De Imperatoribus” című könyvének megírásakor merített. Noha a címben némi eltérés van, mégis alig lehet kétséges, hogy egyugyanarról a munkáról van szó s noha a Nemzeti Múzeum kéziratán semmi jel sem vall arra, hogy egykor Cuspinianus tulajdonában lett volna, mégis valószínű, hogy ez a kódex került Ulászló könyvtárából Cuspinianushoz.

A kéziratnak csinos a díszítése: nyolc nagyobb medaillonban a török császárok, 35 kisebb medaillonban pedig nagyobb hivatalok és méltóságok viselői vannak ábrázolva. A császárok sorában az utolsó II. Bajazid, aki jóval nagyobb medaillont kapott, mint a többi, annak jeléül, hogy élő hatalom volt. Mivel a kézirat nincs keltezve, Bajazid uralkodásának vége, azaz 1512 ápr. szolgál korhatározóul; azontúl nem készülhetett a munka. A török császárok fejei természetesen csak képzeletbeli arcképek; hogy mégis volt-e hozzájuk Petancius művészenek valami mintája, nem tudni.

Ami a munka művészi részét illeti, az meglehetősen egyénietlen alkotás. Ornamentikája, mely leginkább el szokta árulni szerzőjét, úgyszólván nincsen. Az alakok pedig eléggé sablonosak, úgyhogy eredetükre nézve bizonyosat nem mondhatunk. Petancius zenggi állását tekintve, feltehető, hogy valamely dalmát-horvát művész alkotása, annál is inkább, mert nem mutat rokonságot a magyarországi munkák modorával.

A következő kézirat — ha csak az is nem szerzője ajándékképpen került a királyhoz — valószínűleg Ulászló rendelkezésére készült. A nürnbergi városi könyvtárnak az előbbivel szorosan összefüggő *Historia Turciae* című munkája ez (31. tábla),¹²⁸ melynek szerzőjét nem ismerjük, mert a kódexnek hiányzik az eleje. Nem kétséges, hogy a *Historia* Petancius Genealogiája nyomán készült. Nemcsak az egész munka tartalmi hasonlóságánál fogva, hanem azért is, mert az arctípusokban, sőt Bajazid szultán

sátrának rajzában is, ragaszkodik a Genealogia típusaihoz. A kézirat keletkezésének korára nézve Hevesy³²⁹ azzal a feltevessel él, hogy a műnek a II. Bajazid és II. Ulászló halála közé eső években, tehát 1512—1516 között kellett készülnie. Hevesynek ezt a kormeghatározását igazolja, hogy a kódex a 36. r. lappal megszakad és befejezetlen maradt. A munka félbemaradását Ulászló közbejött halála okozhatta, amire a 2. r. lapnak címer nélkül hagyott címlapja is tanúság. A Historiának tehát 1512—1516-ban, vagyis 1516 március előtt kellett keletkeznie.³³⁰

Kétségtelen, hogy a nürnbergi Historia kézírata a budai művészek köréből került ki: a madoccai apát iskolájának egyik legkésőbbi és leggyöngébb terméke. Ragyogó színei, továbbá arctípusai még a régiek, de az iskola főműveit jellemző mesterségbeli tudás, a kidolgozás művészi gondossága és választékossága teljesen hiányzik belőle. Hanyag munka s az arany barbárul tulzott alkalmazása a jellemzője. Határozott művészi értéket ad azonban néhány jelenetnek — főleg az Amurát és Bajazid szultánt háremükben ábrázolónak — az elképzelés keleties gazdagsága, a lenge ruhákba öltözött nőknek különös bája. A távlati tudás természetesen ezekből a jelenetekből is hiányzik, de kárpótol érte az előadás kedvessége.

A budai műhelynek Ulászló rendelkezésére készült egyéb munkái³³¹ a király uralkodását követő felfordulásban elvesztek. Elkallódott az a Graduálé is, melyet a számadáskönyvek 1495 májusi bejegyzése szerint bizonyos Pál scriptor másolt a király számára.³³² S így a főpapok számára készült kéziratokon kívül csak a címeres levelek adnak fogalmat arról, hogy milyen volt a magyar miniaturfestés állapota e korban.

A madoccai apát iskolájának modorára ismerünk Ákosházy Sárkány Ambrus címeres levelében,³³³ mely 1510 okt. 6-án kelt. A díszes keret figurális motívumait, a játszadozó gyerekeket, a gyümölcscharangot tekintve, e miniatúra a Cassianus festményeinek egyenes leszármazottja, a virágdíszek azonban már újabb hatásokat követnek, a nyugatról érkező naturalisztikus ábrázoló stílust.

S Z É K E L Y M I K L Ó S V Á R A D I K A N O N O K

Székely Miklósról³³⁴ mindössze annyit tudunk, hogy 1503-ban váradelölhegyi kanonok volt.³³⁵ Könyvtárának egyetlen darabja ismeretes: a salzburgi Studienbibliothek „Bruno episcopus super libros Moysi et Isaiam prophetam” című kodexe.³³⁶ E kéziratról Fraknói³³⁷ megállapította, hogy tulajdonosa a kézirat táblájára a XV. század végére vagy a XVI. század elejére valló írással a következő módon jegyezte be nevét: „Liber Nicolai Seckel Canonici Waradiensis”, Székely kilétét azonban nem tudta megjelölni. Mai ismereteink lehetővé teszik, hogy a könyv tulajdonosát az 1503 körül élő kanonokkal azonosíthassuk. Tietze³³⁸ azonban nem ismerve Fraknói megállapítását sem, a névbejegyzést hibásan így olvassa: „Liber Caroli Stefel canonici luaradiensis.” A helyes olvasás: Liber Nico(la)y Stekel vagy Scekel canonicy Waradien(sis).³³⁹

A kézirat korát illetőleg Fraknói a XV. századra gondolt, míg Tietze a XIV. századra. Tietzének van igaza; a kódex valóban XIV. századi,³⁴⁰ de nem délnémet, mint Tietze véli, hanem valószínűleg magyarországi munka, mert csinos kalligrafikus díszítései nagyon rokonok a XIV. századi Magyarországon készült munkákkal. Hogy a kódex a XIV. századtól fogva, körülbelül 1503-ig, amikor Székely Miklósé lett, kié volt, nem tudjuk.

H A C Z Y M Á R T O N V Á R A D I K I S P R É P O S T

Haczy Márton a váradi kiskáptalan prépostja volt. Prépostsága éveit pontosabban meghatározni nem lehet, csak annyit tudunk róla, hogy a XVI. század elején élt s költeményeiről volt ismer-

retes.³⁴¹ Könyvtárából egyetlen darabot ismerünk, a bécsi Nationalbibliothek Hist. gr. 1. jelzetű XV. századi görög kéziratát, mely Ptolemaeus Geographiáját tartalmazza. A szép kézirat első táblájának belső lapjára így írta be nevét: Martini Haczii prepositi Minorum Waradiensium et suorum. A kéziratot 1454-ben Flórencben másolta Johannes Thessalus Scutariota, ugyanaz, aki Mátyás király Diodorus kéziratát 1442-ben Flórencben másolta³⁴² és 1442 óta számtalan egyéb kéziratot is készített.

I M R E B U L C S I A P Á T

Kilétéről nem tudunk semmit. Nevét a bécsi Nationalbibliothek egy XV. századi Livius-kódexe (32. tábla) őrizte meg (Cod. lat. 18.), melynek első borítólapján XVI. századeleji írással ezt olvasuk: „Dns Emericus abbas Bwlcz” (Bulcs biharmegyei helynév). A kódex szép kiállítású flórenci piaci termék, a fehér indafonatos kéziratok díszes típusából való, virágokkal, puttókkal, állatokkal dúsan díszített példány. A bejegyzés pedig arra vall, hogy egész ismeretlen nevű emberek is szerették nálunk a humanista könyveket s hogy a műveltség valóban széles rétegekben volt elterjedve. Valószínű, hogy a szép kézirat Imre apát előtt valami kiválóbb magyar könyvgyűjtő tulajdonaként került az országba, noha erre a föltevésre a kódex korán kívül más jelünk nincsen.

T H U R Z Ó J Á N O S B O R O S Z L Ó I P Ü S P Ö K

Thurzó V. János 1506 március 22-től 1520 augusztus 21-ig állt a boroszlói püspökség élén. Idegenbe szakadva is megőrizte a magyarsághoz való ragaszkodását s a Mátyás király halálát követő időben mint a magyar párt főembere, mindvégig a magyar érde-

keket képviselte Sziléziában.³⁴³ A legkiválóbb boroszlói püspököknek volt egyike. A művészetek és tudomány körül szerzett érdemeit régtől fogva nagyra értékelték. Udvarában a legkiválóbb humanisták fordultak meg, közülök különösen kedveltje, Caspar Ursinus Velius, Thurseis című munkájában meg is énekelte az ő és testvére, Thurzó Szaniszló olmützi püspök érdemeit.³⁴⁴ Levelezésben volt Erasmus Rotterdamusszal és betegségében részvétleveleket kapott Luthertől és Melanchtontól is, de azok már nem érték életben. Nemcsak a tudomány emberei iránt volt bőkezű, épannyira gondját viselte a művészeteknek is. A humanizmus új eszméivel Thurzó János ismertette meg Sziléziát, mintahogy Morvaországban is Thurzó Szaniszló közvetítésével indult meg a humanizmus mozgalma.³⁴⁵ Thurzó János volt az is, aki a renaissance művészi formanyelvét meghonosította Sziléziában. Kora legjobb festőitől vásárolt képeket. Ő vette meg például Dürertől azt a Madonna-képet, melynek azóta nyoma veszett, de melyről a művész 1508-ban Jakob Hellerhez intézett leveleiben ismételtlen megemlékezik. Ő vásárolta meg valószínűleg a fiatal Lucas Cranach szép Madonna-képét is, mely ma a boroszlói székesegyház kincstárában van.

E vásárlásokon kívül nagyarányú renaissance-stíliú építkezések, valamint kisebb renaissance-stíliú iparművészeti tárgyak készülnek rendelésére sűrű egymásutánban. 1509—1517-ben felépíteti a johannesbergi pompás nyári kastélyát, Neissében és főleg a boroszlói székesegyházban renaissance-stíliú, pazar építkezéseket folytat. 1511-ből való kis renaissance-stíliú szárnyasoltárkája,³⁴⁶ 1519-ből magyar sodronyzománccal, renaissance-stíliúben készült kelyhe.³⁴⁷

Tudományos műveltségével együtt járt, hogy a könyvnyomtatás iránt is érdeklődött. Az ő rendezésében és kiadásában jelent meg, még koadjutor korában, 1505-ben, Krakkóban egy *Missale Wratlaviense*.

Saját könyvtárából való könyvet mindössze négy darabot tudok: az első egy XIV. századvégi vagy XV. századeleji *Missale*³⁴⁸ a

drezdai Altertumsmuseum gyűjteményében. Címertelen, egyszerű kézirat, Krisztusfejet ábrázoló, egyetlen kis miniaturaképpel; a kódexbe Thurzó János a maga kezével írta be püspökké avatásának körülményeit.

A második darab a vatikáni könyvtár egy kézírata, mely különböző egyházatyák leveleit tartalmazza, még pedig: Paulinus nolai püspök, Ausonius, Uranius presbiter, Ignatius antiochiai püspök és Szent Antal leveleit. Címlapján egy bejegyzés Thurzóé-
nak mondja a könyvet s ugyanott látható a bejegyzésen kívül a Thurzó-címer, a boroszlói püspökség és Szilézia címere. A kéziratnak egyébként nincsen festett díszje. A 157. lap bejegyzése szerint a kézirat egyik része egy Corvin-kódexből készült másolat. Az eredeti tehát a könyv íratási évében, 1515-ben, már Thurzó birtokában volt.³⁴⁹

A harmadik darab Caspar Ursinus Velius — Erasmus Rotterdamsról írott — versének Bécsben, pergamenre nyomtatott példánya, 1517-ből. Ma a boroszlói Stadtbibliothekben (Sign. 4. Nr. 520).³⁵⁰ Minden dísz nélkül való darab.

A negyedik darab a Nemzeti Múzeum Imakönyve (Cod. lat. 380), mely gróf Apponyi Sándor ajándékképpen került a gyűjteménybe (33. tábla). A kézirat öt, egész lapot elfoglaló miniatúrával és számtalan lapszeldíszítéssel van díszítve. Címlapján a Thurzók címere látható.³⁵¹ Kettéosztott pajzs, felső felében vörös mezőben növekvő arany oroszlán, alsó felében arany mezőben három vörös rózsza. 153. r. lapján pedig oly címerösszetételt találunk, mely kétségtelen bizonyossággal mutat rá néhai tulajdonosára, Thurzó Jánosra. Itt a „D“ iniciáléban ugyanis három címer van egymás mellett. Fölül a sziléziai sas, alatta balra a Thurzó-címer, jobbra pedig a boroszlói püspökség címere. Ilyen összetételű címer a Thurzó-családnak csak egyetlen tagját, a boroszlói püspököt illette meg.

A kódex öt nagyon díszes lapja közül csak egy olyan van (28. r. lap), mely tiszta renaissance formákat mutat, a többi négy — nem számítva a folyondárok közé illesztett puttókat

s egy-egy olasz renaissance ékszert — nagyjából a XVI. század-
eleji német munkák modorát tünteti fel, ugyanígy a többi lap-
nak számtalan kis lapszédísze is. Thurzó ízlésének bizonyára
a renaissance-stílusú lap felelt meg leginkább.

Mind e renaissance-ízlésű munkákkal, építkezésekkel, iparmű-
vészeti tárgyakkal és miniált kódexekkel szemben felmerülő
első és ránk nézve igen fontos kérdés az, vajjon honnan került
az új irány Thurzó udvarába és vele Boroszlóba? Melyik az a
közvetlen forrás, melyből Thurzó művészei merítenek? Mert
hiszen az, hogy az összeköttetés Olaszországgal nem közvetlen,
hogy nem olasz munkások dolgoznak itt elsősorban, az az ösz-
szes munkáknak, főleg figurális részleteikben erősen domináló
német eleméből, kétségtelenül kiviláglik.

F. Landsberger legutóbb megjelent, kitűnő és Thurzó János
érdemeit nagyon elismerő könyvében szintén felveti a kérdést.
Ő arra a föltevésre látszik hajlani, hogy a renaissance stíljéhez
Thurzót, ki egyébként Olaszországban több évet is töltött,
Krakkó művészeti életének példája vezette.³⁵² Ezzel szemben
minden rendelkezésünkre álló adat azt bizonyítja, hogy ilyen
irányú ösztökélést Budáról kapott Thurzó.

Igaz, hogy Krakkóban jó néhány évvel előbb jelent meg a renaiss-
sance, mint Boroszlóban. De általánosan ismert körülmény,
hogy ez a renaissance Zsigmond herceg révén Budáról került
Krakkóba s hogy Zsigmondnak, már mint királynak, nagyobb
arányú építkezései 1507—1526-ig folyvást erős kapcsolatban
voltak a magyarországi építkezésekkel s Lengyelországban egész
sereg magyar ember, építő, ötvös stb., vagy Magyarországból
odahívott olasz művész működött.³⁵³

Tudjuk, hogy éppen a Thurzók ügynökei másoltatták le Zsigmond
király számára az esztergomi székesegyház nagy oltára előtt
levő korlátot is. Nagyon könnyen meglehet tehát, hogy a maguk
számára is készíttettek magyarországi épületekről rajzokat.

Azonfelül Thurzó János állandó és egyenes összeköttetésben
volt rokoni és baráti kapcsolatok által a magyar udvarral és

a művelt magyar főpapokkal, kik országszerte mind renaissance-stílusban építkeztek. Thurzó Zsigmond, 1506—1512-ben Várad kitűnő humanista püspöke — Bakócz Tamás prímásnak is jó embere — a boroszlói püspöknek nagybátyja volt. Följegyzések és épülettöredékek bizonyítják, hogy Thurzó Zsigmond pompás, renaissance-stílusú épületeket emeltetett Váradon.³⁴

A legbensőbb kapcsolat fűzte Thurzó Jánost Filipecz Jánoshoz is, ki másokkal együtt részt vett püspökké való szentelésén 1506-ban. Filipecz művészeti felfogásáról már volt alkalmunk bővebben szólni s láttuk, mennyire híve volt a magyar renaissancenak.

De e kapcsolatokon kívül Thurzó János a magyar renaissance alkotásaival közvetlen érintkezésbe is jutott. 1507 tavaszán maga is járt Budán. Éppen a döntő évben. Míg addig semmiféle művészeti rendelkezésről nem tudunk, budai látogatása után, 1509-ig, felépíti a johannesbergi várkastélyt s ezt a megbízását gyors egymásutánban követi a többi. Hogy a munkálatokhoz Thurzó Magyarországból jelentékenyebb művészt hívott volna meg, alig képzelhető. A boroszlói munkáknak nincs meg az az olasz jellegük, mint a magyaroknak. S így nagyon valószínű, hogy csak Magyarországból importált egyházi felszerelési tárgyak, Corvinák és egyéb illuminált kódexek, építészeti rajzok és talán néhány jelentéktelenebb magyar művész útján honosodott meg Boroszlóban a renaissance. Gondoljunk csak arra, hány sodronyozománcos kehely vetődött el Magyarországból Boroszlóba. Néhány darab véletlenül megmaradt, mert a székesegyház kincstárába került, de mennyi egyéb importált árúnak kellett elpusztulnia! A Nemzeti Múzeum Imakönyvéből következően, határozottan állíthatjuk, hogy több magyarországi kéziratnak kellett Boroszlóba kerülnie, mert az Imakönyv egyetlen renaissance-stílusú lapja félreérthetetlenül elárulja a budai műhely termékeivel való összefüggését. Ez az a modor, melyet Budán először 1429-ben, Cattaneo madocsi apát munkáiban láttunk megjelenni s melynek jellemző sajátosságaira még 1533-ból származó címeres levelekben is ráismerünk.³⁵

Mind e munkáknak 1489-től 1533-ig úgyszólván változatlan a modora. Általános jellegüket, főleg a széles levelek sajátos fodros formái és fehérrel vagy sárgával gondosan és könnyedén felrakott árnyékolása adja meg. Ez az eljárás az egész munkának teljességgel csipkeszerű benyomást kölcsönöz. A Thurzó-féle Imakönyv miniatúrájának tökéletesen ilyen a modora. Hogy bőségszaruk, kandeláberek, ékszerek éppen úgy vannak rajta alkalmazva, mint Magyarországon szokásos, talán nem is kell külön megemlítenem. A Thurzó-féle Imakönyv mégsem magyar termék, hanem valószínűleg boroszlói, de kétségtelen, hogy Magyarországból importált, illuminált kéziratok hatása alatt készült. És így e darab, egyéb elsorolt bizonyítékaimtól támogatva, sokatmondó tanúsága annak a felfogásnak, hogy a renaissance nemcsak Lengyelországba, hanem Sziléziába is Magyarországról jutott el.

E szerint Boroszló volna a Mátyás királytól meghonosított magyar renaissance terjedésének északnyugati legszélsőbb állomása. Ez a művészeti irány, helybeli művészekről gyakorolva, ott még Thurzó halála után is egy-két évtizedig él. Akkor, már a magyar összeköttetések megszűntével, szembetalálkozik az északról, jobbra Németalföldről jövő renaissance irányzattal és annak hatása alatt, lényegesen módosul.

A magyar renaissance-festés Boroszlóba jutását nem kell azonban úgy képzelnünk, hogy a közbeeső területek egyszerűen kimaradtak. Ellenkezőleg, Filipecz János és Thurzó Szaniszló útján Csehországba és Morvaországba épűgy elterjedt e stílus, mint Thurzó János révén Boroszlóba.

Már 1499-ből találunk egy meglepően érdekes darabot, az olműtzi Studienbibliothek pompás Antifonáriumában (IV. 1), mely a morvaországi Znaim mellett levő brucki prémontrei szerzetesrend számára készült. A remek munka egészében a századforduló cseh-morva minialó stílus jellegét viseli magán. Cím-lapjának³⁵⁶ gazdag ornamentális szalagja azonban és a többi lap számos részlete forma, színezés és festési modor tekintetében

a legszorosabb kapcsolatban van a budai miniátor-iskola termékeivel, sőt azoknak egyenes leszármazottja. A budai munkáknak oly jellemző részletei, mint a Felső-Olaszországból származó gyümölcscharang, a ragyogóan kék bőségszaruk, a szép ékszerek, a vékony, fonott, lógó aranyláncok, egytől-egyig megtalálhatók e díszítések között. A jelenetek tájképmotívumai is, sziklaszerűen szagगतott földjükkel, Budáról vándoroltak fel Bruckba. A két stílus, a morva és a magyar, egymástól teljesen elkülönülő valami. Megérzik az újnak idegenszerűsége, mely még nem tudott felszívódni és szervesen összeolvadni a régivel. Előfordul, hogy a budai renaissance-keretben gótikus angyal áll, a morva virágok között pedig egy-egy budai, színes, hosszú nyakú madár vagy virág bukkan fel. De összefonódva is, mindenik forma megtartja a maga — külön eredetéből származó — előadási módját. A renaissance-formák mindig budai modorban, gyengéd színekkel, finoman, aprólékosan, előkelően vannak festve, míg a sajátosan cseh-morva ornamentika sötétebb és nehezkesebb színekben és formákban, elnagyolódott modorban jelentkezik. Az alakok esetében mindig a helyi tradíciók és a mintául választott német metszetek mutatják az irányt.

Ha Csehország felé fordulunk, ugyanezt a jelenséget látjuk. Ott mindenesetre Ulászló király az összekötő kapocs. Ulászló szívesen dolgoztatott a budai műhellyel, hisz' a királyi könyvek miniátora is Cattaneo madocsai apát.

1505-ben, Neu-Pilsenben készült Sternberg László gróf számára egy csehnyelvű Evangelium, mely ma a bécsi Figdor-gyűjteményben van (F. 398.).³⁷ A cseh modorban gazdagon díszített könyvnek két remek lapja tisztára renaissance-formákat mutat, tökéletesen abban a modorban, melyet e kor Budán kiállított címeres leveleiből és a magyarországi kéziratokból oly jól ismerünk.

E két példa is bizonyítja, hogy a renaissance-formák ismerete és szeretete Lengyelországon kívül, Csehországba, Morvaországba és Sziléziába is Magyarországból származott el.

BAKÓCZ TAMÁS PRIMÁS

Erdődi Bakócz Tamás 1442-ben született és jobbágy szülők gyermeke volt. Miután tanulmányait Olaszországban, a ferrarai és páduai egyetemen elvégezte, visszatért hazájába, hol csakhamar Mátyás környezetébe került. Egyházi pályája lassan indult. Csaknem negyven éves korában, 1480-ban kapta az első egyházi javadalmat, a titeli prépostságot. Ettől fogva rohamosan emelkedett; királyi titkár, királyi tanácsos, Mátyás egyik legbizalmasabb embere s 1486-ban győri püspök lett. Mátyás halála után, Ulászló pártjához csatlakozott, kinek 1490-ben kancellárjává lett. 1497-ben elnyerte az egri püspökséget s ugyanabban az évben az esztergomi érsekséget is. Bakócz Tamást Ulászló uralkodása alatt az ország leghatalmasabb emberének, az ország második királyának híre környékezte, hatalmasabb volt, mint a király, mert a gyenge energiájú uralkodót az ő akarata kormányozta. Befolyása nem egyszer az európai eseményekben is érvényesült.

Nagy esze, helyes ítélte és körültekintése mellett sem kerülhette el, hogy egyszer-egyszer hibát ne kövessen el. A szerencsétlen Dózsa-lázadásnak például ő volt a közvetett okozója. Mint korának egyik leggazdagabb embere, módjában volt, hogy művészi hajlandóságát teljes mértékben kielégítse. Már egri püspök korában is, de még inkább, mint esztergomi primás, nagyszerű építkezéseket végeztetett, melyeknek pompájáról még ma is fogalmat ad az esztergomi Bakócz-kápolna; vásárlásairól pedig miseruhája, kelyhe, ékszerai. Mátyás király műkincseinek megszerzésére nem kímélte a pénzt. Így került tulajdonába a nagy király egyik trónkárpitja és a kálváriája is.

A tudományoknak szintén bőkezű pártfogója volt; számos fiatal ember az ő költségén művelte magát Olaszországban. Kora tudományos kiválóságaival való jó viszonyára rávilágít az a körülmény, hogy Beroaldus, a híres bolognai humanista

Pythagoras bölcseletét tárgyaló, 1503-ban nyomtatásban megjelent munkáját neki ajánlotta.

Könyvtárának négy darabját ismerjük. Az első Cicero *De oratore* c. munkája a Nemzeti Múzeumban (Cod. lat. 148.).⁵⁸ Hogy ez a kézirat miként került Bakócz tulajdonába, arról bizonyosat nem tudunk. Lehet, hogy a könyvpiacon vásárolta és hogy a kéziratban egyszerűen humanista irányú érdeklődésének bizonyossága maradt ránk. De lehetséges az is, hogy a benne olvasható XVI. századi bejegyzés igazat mond és hogy a kézirat valóban a Corvinából származik. Ez esetben a kódex kevésbé a primás tudományos érdeklődése mellett tanúság, mint inkább újabb bizonyossága annak, hogy mennyire áhítozott Bakócz a Mátyás tulajdonából való tárgyak után. Csontos úgy gondolta, hogy a kézirat még régebbi magyar tulajdonból, Vitéz János könyvtárából ered s — szerinte — a levakart Vitéz-címer helyére festették utóbb a Bakóczét. De ez tévedés. Mert a Bakócz-címer alatt nem látszik semminemű vakarás sem és valószínű, hogy Bakócz üres címerhelyre festette a maga címerét.

A kézirat korára nézve felvilágosítást ad egy 1471-ben kelt bejegyzés a bekötési tábla belsején. A kódexnek eszerint 1471 előtt kellett keletkeznie. Az 1470 körüli munkák jellegét viseli magán festési stílusa is. A keletkezés helyét d'Ancona⁵⁹ Florencben állapítja meg. Azonban a négy szélén fehér indafonattal, iniciáléjában színes fonadékkal díszített címlap inkább umbriai eredetre vall.

A primás második könyve Petrus Ranzanus luceriai (Szcília) püspöknek Magyarország történetét tárgyaló munkáját tartalmazza (35. tábla) és eredetileg Mátyás királynak volt szánva⁶⁰ (Nemzeti Múzeum Cod. lat. 249.). Ranzanus ugyanis két évig Mátyás udvarában tartózkodott s hazájába visszatérvén, megírta művét, melyet azután Mátyásnak és Beatrixnek ajánlott. A kéziratnak az ajánlást tartalmazó címlapja azt a jelenetet ábrázolja, mikor a püspök, mint Ferdinand nápolyi király


követe, 1488-ban, Budán beszédet mond Mátyás és a királyné előtt. A lap aljára eredetileg a fejedelmi pár címerei voltak festve, azok ott még ma is tisztán látszanak. Mátyás király közbejött halála miatt azonban a kézirat átadására már nem került sor s a püspök a kéziratot megtartotta. Midőn 1492-ben Ranzanus is meghalt, a kódex rokonának, János palermói domonkosrendű szerzetesnek birtokába került, ki Mátyás és Beatrix címereit Ulászló és a prímás címereivel festtette át s a munka elé még egy ajánlást írt, melyben Bakócznak ajánlja a kéziratot. Az újabb címlapot pedig egy miniatürképpel díszítette, melyen Bakócznak ő maga átnyújtja Ranzanus művét. E festések művészileg nem jelentékenyek s nyilván valamely másodrendű délolasz művésznek francia stílű munkái. Korukat a történeti adatok pontosan meghatározzák.

A prímás harmadik könyve — egy Missale — ismét olyan darab, melyet nem ő rendelt meg, hanem szintén korábbi tulajdonosától vett át, de avval a különbséggel, hogy ezt már ő maga fejeztette be. A kódex a zágrábi székesegyház kincstárának egyik legnevezetesebb darabja (No. 354.) s korábbi díszéről a Georgius topuszkói apát könyveiről szóló fejezetben már bőven szólottunk. Mint említettem, a kézirat pompás díszítése 1498 november 7-én, a megrendelő közbejött halála miatt, hirtelen abbamaradt s befejezetlen állapotban került a zágrábi székesegyház tulajdonába.

1510-ben Ulászló király Bakócz Tamás prímást tette meg a zágrábi egyház gubernátorává és tutorává; Bakócznak Zágráb- és Kőrömszékében már a kilencvenes évek óta nagy kiterjedésű birtokai voltak. Ugyanekkor a kegyúri jogokkal is őt ruházta fel a király. 1514-ben kapott ugyan új püspököt a zágrábi egyház, Bakócz unokaöccsének, Erdődi Jánosnak, sőt 1519-ben, május 23-án másik unokaöccsének, Erdődi Simonnak személyében, de a püspökség ügyeit egészen haláláig, azaz 1521 június 15-ig Bakócz intézte s a kegyúri jogokat is ő gyakorolta.

Ezekben az években ismételten hosszabb időt töltött Zágrábban és a város szépítésére nagy gondot fordított. Folytatta a zágrábi székesegyház kiépítését s az épületet fallal vetette körül, amint azt bevéssett címere s az 1517-iki évszám tanúsítja. Ugyancsak abban az időben történhetett, hogy befejeztette Georgius rozsonyi püspök félbenmaradt Missaléját, melyet a székesegyház kincstárában láthatott meg³⁶¹ (34. tábla.). A lapok, melyek az ő címerét viselik,³⁶² Georgius művészenek gótikus munkáival ellentétben, érett olasz modort mutatnak. Hogy azonban vérbeli olasz volt-e a művész, mint azt az eddigi irodalom feltételezi,³⁶³ abban nem vagyok egészen bizonyos. Mindenesetre az északi ízléshez való erős idomulást kellene munkájában megállapítanunk, mert a puttókkal, szatírokkal és nereidákkal gazdagon megrakott dekoratív részletek olaszosak ugyan, de a kompozíciókon gyakran érezzük a XVI. század eleji német munkák hatását. Ezt természetesen az északon való huzamosabb tartózkodás is megmagyarázhatná s a kérdést csakis egy netán felbukkanó oklevél bizonyosága döntheti el.

A művész kilétére vonatkozólag Rómer³⁶⁴ Francesco de Castello Ithallitora gondolt, Kukuljevic a horvát származású Giulio Clovioban vélte megállapíthatni,³⁶⁵ ami — eltekintve attól, hogy Clovioétól egészen elütő munkákkal állunk szemben — már azért sem lehetséges, mert Bakócz primás 1521-ben meghalt, Clovio pedig csak 1524-ben járt Magyarországon.

A művész nevét egyelőre nem tudhatjuk, de meghatározásában segítségünkre van egy lap, melyen az imádkozó Dávid király van ábrázolva. Itt ugyanis, a szöveg két kolumnája közé festett díszítésben, két kard elé helyezett kis pajzsformájú táskán ezt a művész-szignaturát találjuk:  E monogrammot csupán Dankó említi s ő is helytelenül Giulio Clovio névjelzéseként.³⁶⁶

További kutatások talán lehetségessé fogják tenni a névrövidítés megfejtését. Nem hinném, hogy a kardoknak és táskának, dekoratív szempontokon kívül, egyéb jelentősége is lehetne s talán a feljebb lógó homokórának sem. Valószínű, hogy ez is

csak olyan maradvány Mátyás király emblémáiból, mint a holló, vagy a kút, mellyel Debrenthei bécsi és Kálmáncsehi Beatty-féle kódexében találkoztunk.

E művész munkáival Bakócz nyilván nagyon meg volt elégedve, mert negyedik könyvét, az esztergomi prímási könyvtárban levő Gradualeját³⁶⁷ is vele díszítette. Hevesy³⁶⁸ ennek a kéziratnak festőjét is — Rómer megállapítását követve — Franciscus de Castello Ithallicoban vélte felismerni. De helytelenül, mert a fenti szignatura az övé sem lehet. Ez a pompás munka 1521 júniusában, Bakócz halálával befejezetlenül maradt.

Akárki legyen a művésze, bizonyos, hogy munkái a lombardiai miniaturákkal vannak szoros kapcsolatban és hogy huzamosabb ideig dolgozott Magyarországon. A festő működésének hozzávetőleges tartamát és munkáinak sorát könnyen megállapíthatjuk, mert igen jellegzetes festési modora van. A kérdéses időben a két említett kéziraton kívül főleg címereslevelek kifestésével foglalkoztatják. Azokban az években, melyekben Bakócz a zágrábi misekönyv kifestésével nagyon lefoglalja munkásságát, kevesebb címeres levelet fest, később azonban, főleg 1519-től fogva, nyilván ez lett fő kereset-forrásává. Egy rövid és teljességre nem is törekvő áttekintés világos képet ad arról, hogy milyen években dolgozott a művész a magyar urak számára. E darabok összetartozását egyébként már Varjú Elemér is hangsúlyozta.³⁶⁹

1514 januárban tűnik fel először Paulik Bertalan címeres levélén,³⁷⁰ ezt követik 1514-ben Radák Balázs, 1517-ben Sapharych György, 1519-ben Szigeti Literatus György, Kanizsai Dorottya, Kanizsai László, Dobai Demeter, Makai Gergely, 1520-ban Várkonyi Ambrus, 1521-ben Kállay Vitéz János, a Jeszenszky család, 1522-ben Kajári Biby Simon és a Básthy család, 1523-ban az Imreffiek, 1525-ben a Dessewffy és Forgách családok címeres levelei. Evvel az évvel megszűnik a művész működése; legalább is ettől fogva nem találkoztunk munkájával.

II. Ulászló és II. Lajos korának többi címerfestőjétől ez a mű-

vész határozottan különbözik azzal, hogy legtöbb festésében a címerpajzs körül angyalkák, tritonok, nereidák, ékszeresek és virágok jelennek meg, teljesen úgy, mint azt könyvdíszítéseiben megszoktuk. A címerpajzs jóformán csak ürügyévé lesz.

Az irodalom még két olyan könyvet említ, mely állítólag a primás tulajdona volt, de mind a kettőt tévesen. Sem Bécsben nincsen Bakócz Tamásnak fényesen kiállított misekönyve, mint azt ³⁷¹ Gulyás Pál említi, sem a győri Antifonale nem volt Bakócz tulajdona, mint azt Divald lehetségesnek véli.³⁷² Az Antifonále kora nem zárná ki e feltevést, de semmivel sem bizonyítható, hogy Bakócznak bármi köze is lett volna hozzá. Már csak azért sem valószínű ez a föltevés, mert Bakócz minden műtárgyába beletette a címerét. Még Mátyás király trónkártyáján is a maga címerével takartatta el a Corvin-címert.

Hogy azonban Bakócznak több könyve is volt a ránc maradtaknál, az nemcsak valószínű, hanem bizonyos, mert egy fenmaradt oklevél különféle könyvekről beszél, melyeket a primás az esztergomi kápolna számára készíttetett.³⁷³

II. LAJOS KIRÁLY
KORA

SZATMÁRI GYÖRGY ESZTERGOMI ÉRSEK

Bakócz Tamás utódja a primási székben a nála nem kisebb jelentőségű Szatmári György volt. Mátyás királytól nemesített, gazdag, kassai kereskedő-családból származva, kiváló szellemi képességeinek segítségével, a legfényesebb pályák egyikét futotta meg. Pályája a királyi kancelláriában indult meg Bakócz pártfogásával s folytonos és gyors emelkedést mutat. 1495-ben székesfehérvári prépost, 1497-ben váradi, 1505-ben pécsi püspök, 1522-ben primás és főkancellár.³⁷⁴ Bakócz mellett az ország legbefolyásosabb embere volt és nem kis szerepe jutott az európai politika eseményeiben.

Szatmári tetőtől talpig renaissance-főpap volt. A legválságosabb időkben, az ország gondjaival terhelt szakított időt arra, hogy a tudományokkal és művészetekkel is komolyan foglalkozzék és nagy áldozatok árán e téren is emléket állítson magának. Pécsi székhelyén épült pompás palotájáról csupán Oláh Miklós útján értesülünk s tettyei nyári lakából is csak romok maradtak ránk. Megmaradt azonban nemesen szép oltára Pécsen, mely arról tesz tanúságot, hogy Szatmári a művészetekben is az olasz renaissance híve volt. Bőkezűségéről beszélnek kassai építkezései, bár mindössze egy címer maradt belőlük reánk s ugyanúgy esztergomi építkezései is.

Tudománypártolásáról híres volt mindenfelé s így történt, hogy számos humanista ajánlotta neki nyomtatásban megjelent munkáját³⁷⁵ s neki ajánlották munkáikat azok a magyarok is, kiket bőkezűségével tanulmányaikban segített vagy akik másként voltak lekötöztetve.³⁷⁶

Ismerve Szatmári nagy műveltségét és tudományos érdeklődését,

meglepő, hogy csak egyetlen könyvet ismerünk, melyről biztosan megállapítható, hogy valamikor az ő tulajdona volt; a többi vagy nem viselte a főpap címerét és akkor föl nem ismerve lappang még valahol, vagy — ami még valószínűbb — nem kézirat volt, hanem nyomtatvány, melynek kifestetését és címerével való díszítését talán nem tartotta szükségesnek. Tudjuk róla, hogy Thurzó Zsigmonddal (a későbbi váradi püspökkel) együtt nagy öröme tellett a klasszikusok műveiből készült Aldus Manutius-féle kiadásokban.

Címerével ellátott egyetlen könyve (36. tábla.) a párisi Bibliothèque Nationale egy Esztergomi Breviariuma. (Ms. lat. 8879.) Ez sem volt tehát könyvtári darab, hanem inkább reprezentációs része püspöki vagy prímási felszerelésének; hiszen tudjuk, hogy például az esztergomi székesegyházat címerével díszített drága szőnyegekkel is megajándékozta. Breviariuma pazar fénynyel készült, öt pompás, az egész lapot elborító képpel és számos figurális iniciáléval és lapdíszítéssel. Az első címlap nagy miniaturáján az imádkozó Dávid király látható, a baloldali keretben, egy kis medaillonban a tulajdonos védőszentjét, Szent Györgyöt látjuk a sárkánnyal, a lapok alján pedig Szatmári címerét.³⁷⁷

A Breviarium művészenek a régebbi felfogás egybehangzóan Attavantet vélte; bizonyára csak azért, mert a miniaturfestészet mesterei még igen kevéssé voltak ismeretesek.³⁷⁸ Csak P. d'Anconának sikerült az igazi szerző nevét Boccardino Vecchioban megállapítania,³⁷⁹ ki Attavante tanítványa volt s a Flórencben dolgozó legnagyobb művészek egyike. Boccardino összeköttetései Magyarországgal nem ekkor kezdődnek. Fiatalkorában a művész, kinek legkorábbi munkái 1486-os keltezésűek, már Mátyásnak is dolgozott; neki köszönjük az egyik legszebb Corvinkódexet, a Bécsben levő Philostratust. Úgy látszik tehát, hogy Boccardino nem szakította meg összeköttetését Magyarországgal és később is szívesen dolgozott magyar megrendelőnek. Hogy Szatmári ezt a fontos könyvét Boccardinonál rendelte

meg, eléggé feltűnő esemény, ha meggondoljuk, hogy a XV. század vége óta, mióta a miniaturfestés Magyarországon oly magas színvonalra emelkedett, a magyar főpapok könyveiket itthon szokták előállíttatni. Eddigi tudomásunk szerint Mátyás halála óta ez az egyetlen eset, hogy valaki újra Olaszországban rendeljen festett díszű, kéziratos könyvet.

A kézirat korát, minthogy nincsen rajta keltezés, pontosan meg nem határozhatjuk. Hogy Esztergomi Breviarium volt, abból még nem következik, hogy Szatmárinak esztergomi érseksége alatt, tehát 1512—1524 között készült, mert akkor talán — noha ez nem okvetlenül szükséges — a püspöksüveg fölött érseki keresztet is látnánk. Mindenesetre helyesebb pécsi püspöksége tartamára is tenni a keletkezés idejét,³⁸⁰ tehát 1505—1522-re.³⁸¹

P E R É N Y I F E R E N C V Á R A D I P Ü S P Ö K

Thurzó Zsigmondot, a váradi püspöki székén 1514-ben Perényi Imre nádor és Kanizsay Dorottya fia, a nyolc éves korában erdélyi püspökké lett Perényi Ferenc követte. A félig gyermek püspök eleinte nem is maga kormányozta egyházmegyéjét, hanem folytatta tanulmányait s helyette Homorogi Miklós prépost intézte az ügyeket. Összeköttetései és költőien fogalmazott levelei a humanizmus hívének mutatják s váradi székhelyén is szívesen látta a humanisták látogatását. Kortársai egybehangzóan magasztalják nagy tehetségét, műveltségét és tudomány-szeretetét, de a fényesen indult életnek gyors és tragikus véget vetett az ország katasztrófája. Kanizsay Dorottya a mohácsi véres mezőn talált rá ifjú, szép fiának holttestére.³⁸²

A fiatal püspök székhelyén tekintélyes könyvtárat gyűjtött össze. Diodorus Siculus, Seneca, Synesius, Erasmus és Vergilius

munkáit vallhatta magáénak.³⁸³ E humanista könyveiből azonban egy sem maradt ránk, csak egy szépen illuminált misekönyve a győri papnövelde könyvtárában (37. tábla.). A misekönyvet Pap János budai könyvtáros költségén, 1498-ban, Johannes Emericus Spira velencei nyomdájában nyomtatták finom hártýára. E Missalénak ugyancsak pergamenre nyomtatott s csinosan illuminált példánya — mint említettem — megvolt Váradi Péter kalocsai érsek felszerelési tárgyai között is.

Perényi Missaléja számos lapján szép, festett keretekkel ékes. Az iniciálék és a Krisztus keresztrefeszítését ábrázoló kánonelőtti kép követik a fametszetektől megadott formákat, de erős átfestésekkel. Különösen érdekes a Kánonkép, melynek jobboldali háttérében az eredeti fametszeten egy tipikusan olasz vár képe látszik, széles, kerek erődítményekkel. Ezt a háttérter Váradi Péter példányában, a keresztrefeszített Krisztus véréfelfogó három angyallal együtt, egyenletesen kék éggel festették át, úgyhogy semmi sem maradt belőle. Perényi példányában a három angyal megmaradt, de az olasz vár gótikus bástyáktól és falaktól körülvett városképpé alakult át. Újabb megállapítás szerint e kép Buda várát ábrázolja³⁸⁴ és valóban emlékeztet is Budára, noha talán még sem az, mert e város képeiben következetesen megjelenő magas építmény, valószínűleg az u. n. István-torony, szögletes tornyával és a torony közepe táján megjelenő erkély-koszorújával, mely oly jellegzetes része Buda minden ábrázolásának,³⁸⁵ itt hiányzik.

A keretekben teljesen szabad belátása szerint dolgozhatott az illuminátor, mert a nyomtatott könyv lapszéleit nem keretezik fametszetek. E díszítések nem elsőrangúak ugyan, de ránk nézve mégis igen fontosak, mert kétségtelenül Magyarországon készültek. Bizonyosság reá a főleg 1514 óta készült magyarországi címereslevelek, melyek motívumok és festési modor tekintetében is rendkívül közel állanak a Missale miniatúráihoz. E címeres levelek legszebbjei közé tartoznak azok, melyek Kanizsay Dorottya és Kanizsay László számára készültek (Országos Le-

véltár.). A Missale miniaturáinak az egyes motívumokat sokszor naivul összetákoló modora pedig arra vall, hogy nemcsak Magyarországon, hanem vérbeli magyar művésztől készültek. A milánói művészekről átvett motívumok mellett, a Németalföldről jövő újabb naturalisztikus irány hatása is érzik, mellyel már az 1510-iki Ákosházy Sárkány-féle, majd az 1518-iki Armbruster-féle és Kanizsay Dorottya 1519-iki címeres levelén találkozunk. A Perényi-Missaléban a budai munkákból jól ismert gyümölcscharangos, olaszos dekorációk mellett, olyan lapokat is találunk, melyek egészen naturalisztikus bogáncsdísz, stb.-t mutatnak. Egy másik lapon pedig, egy kis haláltánc-jeleneten, melyen a halál a püspököt elragadja, ugyancsak németalföldi miniaturák hatására ismerünk.

Ami a Missale festéseinek korát illeti, helyesnek látszik Bunyitay feltevése, mely szerint Perényi a Miskolc-könyvet 1522-ben tartott első miséjéhez készítette.³⁸⁶ Annyival is inkább elfogadhatjuk ezt az időpontot, mert — mint láttuk — a díszítések művészi stílusának is körülbelül ez az idő felel meg.

A Miskolc-könyv Perényi idejében számos lapján dísz nélkül maradt. Későbbi tulajdonosai, Oláh Miklós prímás, Pethe Márton püspök, Ivancsy János győri nagyprépost és Napradi Demeter püspök, mind hozzájárultak a könyv díszítéséhez, címereikkel ellátott, de művészi szempontból jelentéktelen képekkel.

H E N C K E L J Á N O S MÁRIA KIRÁLYNÉ UDVARI PAPJA

Henckel János, Mária királyné nagyműveltségű udvari papja és Erasmus Rotterdamus barátja, voltaképpen nem tartozik könyvem keretébe. Egyrészt, mert élete már túlmegegy a korhatáru felvett 1526-ik éven, másrészt, mert ő a szó mai értelmében nem is bibliofil gyűjtő. Könyvtára, melyből Varjú Elemér

két kódexet és 33 nyomtatványt mutatott ki,³⁸⁷ három részből tevődött össze: nagybátyja, Leudeschit György szepesi kanonok, 1496-ban végrendeletileg neki hagyta könyveit; másik rokonától, Thurzó Zsigmond váradi püspöktől, szintén nagyobb számú könyvet örökölt, végül Krakkóban, Bécsben, Budán, Páduában és Velencében maga is számos könyvet vásárolt. Mind e könyvek azonban legnagyobbbésznt nyomtatványok lévén, csak tudományszeretetét szolgálták, művészeti szempontból nem jönnek számba. Gyűjteménye ily módon átmenet a Középkorból az Újkorba, a szép könyvek kultuszától az olcsóbb tudományos apparátus megszerzéséhez s új korszakot nyit meg a magyar könyvgyűjtés történetében.

J E G Y Z E T E K

THE GREAT EAST

- ¹ Gertrudis cividalei Psalteriumát nem érzem eléggé bizonyítottnak. V. ö. *Nagy-Nemes A magyar viseletek története*. Bpest. 1900. és *Varju E. bírálata e könyvről*. Arch. Ért. 1900; 419. l. — *Fraknói V. Árpád-házbeli Szent Erzsébet imádságos könyve Cividaleban*. M. Könyvszemle, 1882. 175—180. l.
- ² *Csontos J. Könyvtárbúvárlatok Ausztriában*. M. Könyvszemle. 1890. 40. l. — *Pór A. Nagy Lajos. 1326—1382*. Budapest. 1892. 596. l.
- ³ Wien. Nationalbibliothek. Cod. lat. 405. — Számos színes képpel kiadta *Toldy F. Marci chronica De gestis hungarorum ab origine gentis ad annum MCCCXXX. producta*. Pest, 1867.
- ⁴ *Jakubovich E. Adalékok legrégebb nyelvemlékes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez*. Budapest, 1924. 15—19. l. A prépostról az 1358. évvel megszűnnek adataink.
- ⁵ Az idézetek az Erdy-kódexből valók. — A Szent László-legenda ábrázolásairól l. *Divald K. Szepes vármegye művészeti emlékei*. Budapest, 1906. II. 12—16. lap.
- ⁶ *L. Karl*. Notice sur un légendier historique conservé à Rome. Revue archéologique. 1925. 293—322. lap.
- ⁷ *Boncz Ö. A kun és magyar viselet az utolsó Árpádok és az Anjouk alatt*. Arch. Ért. 1887. 193. l. — *Nemes-Nagy Géza: A magyar viseletek története*. Bpest, 1900. — *Varju E. Nemes-Nagy könyvéről írott két bírálata*. Arch. Ért. 1900. 423—428. és Arch. Ért. 1901. 261. lap és számos egyéb dolgozat. — *Varju E.: Jelentés a Magy. Nemz. Múzeum 1904. évi állapotáról*. Budapest, 1905. 107—109. l.
- ⁸ A király udvarához tartozó egyházi személyek munkáját látja benne *Pulszky F. is. Magyarország archaeológiája*. Bpest 1897. II. 222—226. l.
- ⁹ *Hoffmann E. A Nemzeti Múzeum Széchényi könyvtárának illuminált kéziratai*. Bpest, 1928. 67—72. l. — A krónika datálására nézve *Divald Kornél* már egészen közel járt az igazsághoz, midőn 1360 tájára tette. (Magyarország művészeti emlékei. Budapest, 1927. 122. lap.)
- ¹⁰ Az irodalomban először *Pongrácz J.* foglalkozott vele. A cambridgei Corvin-kódex és a Trinity College magyar vonatkozású egyéb kéziratai. M. Könyvszemle. 1912. 6. lap. 2. széljegyzet.
- ¹¹ *Csontos J. Adalékok a magyarországi XIV—XV-ik századi könyvmásolók és betűfestők történetéhez*. M. Könyvszemle. 1879. 135—137. l. XXXI. szám.
- ¹² *Csontos J.* id. 1890-iki cikke. Korábbi, 1879-iki cikkében ő sem állítja nagy Lajosnak a könyvet.
- ¹³ A régebbi irodalmat mellőzve: *Varju E. A gyulafehérvári Batthyány-könyvtár*. 1899. 67. szám. — *Divald K. Magyarország középkori művészete*. (Beöthy-féle Művészetek Történeté-ben.) III. k. 1912. 588. l. — *Gerevich T. A régi magyar művészet európai helyzete*. Minerva. 1923. 106—107. l. — *Divald K. Magyar művészettörténet*. Bpest, 1927. 91. lap.
- ¹⁴ *Hoffmann E. Henrik csukárdi plébános miniator*. Az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum Évkönyvei. IV. 1927. 74—90. lap.
- ¹⁵ A Scolari-család fontos kulturális szerepéről hazánkban, l. *Balogh J. értékes dolgozatát*:

- Andrea Scolari váradi püspök mecénási tevékenysége. Arch. Ért. 1923—1926. 173—188. I.
- ³⁴ *Csontos J.* A Korvina. Pallas Lexikon. X. kötet. III. lap.
- ³⁵ *Gottlieb Th.* Büchersammlung Kaiser Maximilians I. Leipzig. 1900. 8. lap. — *Hevesy A. de.* Le Bréviaire de Sigismund de Luxembourg. Bulletin de La Société française de Reproductions de manuscrits à peintures. Paris. 1911. I. 2. 112. lap.
- ³⁶ *H. Leporini* (Simon von Niederaltaich und Martin von Senging. Zur Geschichte der österreichischen Miniaturmalerei. Festschrift der Nationalbibliothek in Wien. Wien, 1926. 2—10. I.) A melki Martinus von Senginggel próbálta a művészt azonosítani, de a feltevését nem tudta eléggé valószínűvé tenni. Ugyanígy kísérletek történtek a művész magyar voltának kimutatására is, szintén eredménytelenül. (*Hevesy Id. m. és Divald K.* Magyar Művészettörténet. Budapest, 1927. 91—92. I. — és Magyarország művészeti emlékei. Budapest, 1927. 128. I.) — A boroszlói Borbála oltár mesterével való kapcsolataira *W. Suida* hívta fel a figyelmet. Beiträge zur österreichischen Kunst der Spätgotik. Belvedere. 1927. 72. I.
- ³⁷ *H. J. Hermann* (Die illuminierten Handschriften in Tirol. Leipzig. 1905.) neki tulajdonítja még VI. Albrecht imakönyvét (Wien, Nat. Bibl. Cod. 1846.), de e véleményét nem tudom elfogadni. A művész rokon Martinusszal, de sokkal durvább modorú.
- ³⁸ Svájci kapcsolatokra vall egy későbbi, V. László korából való adat is, mely szerint a fiatal király egy Meister Hans nevű zürichi festőnek 1457-ben, hűséges és kitünő szolgálataiért életjáradékot biztosít. V. ö. *W. Suida.* Id. m. 71—79. I.
- ³⁹ E kettőn kívül Szent Erzsébet is szerepel a szentek között, de ez már a Legende aurea nyomán. Erzsébet F. 243. v. Szent István F. 272 v. Szent László 273 v.
- ⁴⁰ *Hevesy A. de.* Id. m. 112. I. Csehországinak mondja. A művészetre vonatkozólag I. *W. Suida:* Österreichs Malerei in der Zeit Erzherzog Ernst des Eisernen und König Albrecht II. Wien. 1926. 55—60. I.
- ⁴¹ Munkásságát először *H. J. Hermann* állította össze. Id. m. Cod. 63. és 32. tárgyalásánál. Foglalkozott vele *H. Tietze.* Die Handschriften der Concordantia Caritatis des Abtes Ulrich von Lilienfeld. Jahrbuch der K. K. Zentralkommission. Wien, 1905. Neue Folge III. 57—58. I. és *H. Tietze:* Die Denkmale des politischen Bezirkes Melk. Wien, 1909. 337. lap.
- ⁴² *W. Suida* előbb id. m. 61. lap.
- ⁴³ *Fraknoi V.* Ungarische Revue. 1889. IX. 734. I. — Egyik képe közölve. *J. Meder:* Die Handzeichnung, ihre Technik und Entwicklung. Wien, 1919. 279. ábra. 582. lap, 7. tábla.
- ⁴⁴ *Schönherr Gy.* Az Anjou-ház örökösei. Magyar nemzet története. Bpest, 1895. 588. és 646. lap, képek közölve.
- ⁴⁵ *Gottlieb.* Id. m. 8. lap. Nem világos, mert 1414. a német királlyá koronázás éve.
- ⁴⁶ *Kapossy J.* Dante Magyarországon. Budapest, 1911. 55. I.
- ⁴⁷ *G. Hänel.* Ungedruckte Handschriften-Kataloge. Elenchus Manuscriptorum Nic. Sen. Jankowich. Neue Jahrbücher für Phil. u. Paed. 5. Suppl. Leipzig, 1837. 605. I.
- ⁴⁸ *Hoffmann E.* A Nemzeti Múzeum Széchényi könyvtárának illuminált kéziratai. Budapest, 1928. 35—36. I. és közölve a felajánlási kép.
- ⁴⁹ *Csontos J.* A bécsi udv. könyvtár magyar vonatkozású kéziratai. M. Könyvszemle, 1884. 175. lap.
- ⁵⁰ Magyar nemzet története. III. színes táblán közölve a címlap.
- ⁵¹ A végén látható monogrammról I. *Gottlieb* id. m.
- ⁵² *Gottlieb.* Id. m. 78. I.
- ⁵³ *Balogh J.* Id. m. 181. I.
- ⁵⁴ *Csontos J.* A Korvina. Id. m. III. I.
- ⁵⁵ *Knauz N.* A pozsonyi káptalannak kéziratai. Esztergom. 1870. 35. sz.
- ⁵⁶ *Décsényi Gy.* Adatok a magyarországi középkori könyvtárak történetéhez. M. Könyvszemle. 1891. 38. I.

- ⁶⁰ *H. Tietze*. Die Denkmale des politischen Bezirkes Melk. Wien, 1909. 337. l. 1829. sz.
- ⁶¹ *Tb. Gottlieb*. Büchersammlung Kaiser Maximilian I. Leipzig, 1900. 8. l.
- ⁶² *Kapossy J.* Dante Magyarországon. Budapest, 1911. 74—76. l.
- ⁶³ *Hoffmann E.* Pálóczy György esztergomi érsek két könyve. Magyar Bibliofil Szemle. 1925. 32—36.
- ⁶⁴ *Hacker F.* Salzburgs Miniaturmalereien. Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburgs Landeskunde. IX. Salzburg. 1896. 250. l.
- ⁶⁵ *Tietze, H.* Die illuminierten Handschriften in Salzburg. Leipzig, 1905. 63—64. lap. 63. szám.
- ⁶⁶ Beckensloer János Vitéz utódja volt az esztergomi primási székben. 1476-ban az érsek az esztergomi főegyház kincseivel s Vitéz kódexeivel együtt megszökött és Mátyás király ellenségéhez, III. Frigyes császárhoz szegődött. Hütlenségét a császár a salzburgi érsekséggel jutalmazta meg. Így kerültek Vitéz kódexei s egyéb esztergomi kódexek Salzburgba.
- ⁶⁷ *Siebmachers grosses und allgemeines Wappenbuch*. IV. Abt. 15. Der Adel von Ungarn sammt den Nebenländern der St. Stephans-krone. Taf. 349. Text 477.
- ⁶⁸ *Csoma J.* Magyar sírkövek. Turul. 1887. 186. lap; 1888. 126. lap. — Csergheő és Csoma J. Alte Grabdenkmäler aus Ungarn. Bpest, 1890. 80—82. és 104. lap.
- ⁶⁹ *Bartoniék E.* Az Orsz. Széchényi-könyvtár 317. sz. középkori kódexéről. M. Könyvszemle. Bpest, 1923. 201. l.
- ⁷⁰ *Knauz N.* Libri Missales ac Breviaria Ecclesiae Hungaricae. Strigonii. 1890. 7; 78. és 13. lap. — *Bartoniék*. Id. m. 201—202. lap.
- ⁷¹ *Gams.* Series episcoporum ecclesiae catholicae. Ratisbonae. 1873. 384. lap.
- ⁷² Id. m. 250. lap.
- ⁷³ *Genthon J.* Magyar művészek Ausztriában a mohácsi vészig. Budapest, 1927. 16—17. l.
- ⁷⁴ Ms. Rawlinson Liturg. d. 6. — Bodleian Summery Catalogue of Western Mss. No. 15857.
- ⁷⁵ *Csontos J.* A Korvina. Pallas Lexikon. X. k. III. lap.
- ⁷⁶ A kódexszel behatóan foglalkoztak újabban a lengyel kutatók: Korzeniovski József jegyzeteinek figyelembevételével feldolgozták Bernacki Lajos, Ganszyniec Richard és Podlaha Ulászló. 1928. Várnai Ulászló imakönyve a Bibliotheca Bodleiana gyűjteményeiben.
- ⁷⁷ *Csontos J.* Hadtudományi könyvek Mátyás király könyvtárában. Hadtörténelmi közlemények. Budapest, 1890. 210—211. l.
- ⁷⁸ *Divald K.* A renaissance Magyarországon. Beöthy-féle művészetek történetében. Budapest, III. 1912. 401. l. V. ö. E. Müntz. La propagande de la renaissance en orient pendant le XV. siècle. Gazette des beaux-arts. 1894. XII. k. 358—359. l.
- ⁷⁹ *E. Müntz.* La Bibliothèque de Mathias Corvin. Notes nouvelles. Bulletin du Bibliophile et du Bibliothécaire. Paris, 1899. 261. l., 2. szélj. Berthelot nézete után. Annales de Chimie et de Physique. 1891. 437. l.
- ⁸⁰ *E. Müntz.* La propagande de la renaissance stb. id. m.
- ⁸¹ Az illusztrációknak a szöveggel való vándorlását figyelhetjük meg Mátyás király Averulinus-kódexénél is.
- ⁸² *Tb. Gottlieb*. Büchersammlung Kaiser Maximilian I. Leipzig. 1900. 4—12. l.
- ⁸³ *Gottlieb*. id. m. 9. l.
- ⁸⁴ *C. v. Böhm.* Die Handschriften des kaiserlichen und königlichen Haus-, Hof- und Staatsarchivs. Wien, 1873. 244. l. 787. szám.
- ⁸⁵ *J. F. Keiblinger.* 10. Jahresbericht des Obergymnasiums zu Melk. 1860. Wien.
- ⁸⁶ *W. Suida.* Österreichs Malerei in der Zeit Erzherzog Ernst des Eisernen und König Albrecht II. Wien, 1926. 61. l.
- ⁸⁷ *F. Burger.* Handbuch. Die deutsche Malerei der Renaissance. I. 1913. 224. l. 273. kép.
- ⁸⁸ *V. Hamka.* Modlitební knížka krále Ladislava Pohrobka. Památky archaeologicke' a misticke'. Praga. I. 1855. 6. és 7. füzet. — A kézirat hollétének kinyomozását dr. Flora

Kleinschnitznek, a prágai Egyetemi Könyvtár kéziratgyűjteménye vezetőjének e helyen is hálaosan köszönöm.

⁶⁹ *Gottlieb*. I. m. 207. l. 313. és 314. szám.

⁷⁰ *Fináczy E.* A renaissance-kori nevelés története. Bpest, 1919. 35—38. l. Magyar fordítása Acsay Antaltól. A gyermeknevelés V. László magyar király számára. Budapest, 1898.

⁷¹ *Gottlieb* sem tudta azonosítani.

⁷² A híressé vált munka nagyon szépen illuminált példánya, mely Milanóban készült Francesco Sforza gyermekei számára, ma is Milanóban van. Ambrosiana Cod. T. 7. sup. Közölve *Fr. Malaguzzi Valeri*. La corte di Lodovico il Moro. III. Gli artisti lombardi. Milano. 1917. 121—122. l.

⁷³ V. ö. *Fináczy* id. m. Megvan az Akadémia könyvtárában is. *Hellebrant A.* A M. Tud. Ak. könyvtárában levő ösnyomtatványoknak jegyzéke. Bpest, 1886. 356. szám.

⁷⁴ *Peuerbach* egyik munkája, a Vitéz felszólítására készült Trattato della geometria megvan a Nemzeti Múzeumban. Cod. ital. 1. Magyar Könyvszemle. 1914. 270. l.

⁷⁵ A nagy műveltségű kalocsai érsek könyvtárából eddigelé egyetlen darab sem került elő.

⁷⁶ Mindez adatokra nézve I. *Fraknói V.* Vitéz János élete. Bpest, 1879. 133. l., 246. l. stb.

⁷⁷ *Abel J.* Die Bibliothek des Königs Matthias Corvinus. Literarische Berichte aus Ungarn. 1878. II. 557. l.

⁷⁸ *Hoffmann E.* Mátyás király budai műhelyének egyik címerfestője. Magyar Könyvszemle. 1925. 173. l. és Der Künstlerische Schmuck der Corvin-codices. Belvedere. 1925. 134. és 153. l.

⁷⁹ *Fraknói V.* Vitéz János élete. 242. l. és Die Bibliothek des Johann Vitéz. Literarische Berichte aus Ungarn. II. 1878. 116. l.

⁸⁰ *Csontosi J.* A Korvina. Pallas Lexikon. VII. lap.

⁸¹ *Csontosi J.* Auswärtige Bewegungen auf dem Gebiete der Corvina Literatur. Lit. Ber. III. 1879. 93. l. — *Fischer L.* (König Mathias Corvinus und seine Bibliothek. Jahresbericht über das K. K. Staatsuntergymnasium im II. Bez. von Wien. Wien, 1878. 10. l.) tagadja a konfiskálást és úgy véli, hogy Vitéz a király számára, tehát nem a maga céljára emendálta a kéziratokat. — *Weinberger W.* Újra a konfiskálást tartja valószínűnek. Die Bibliotheca Corvina. Sitzungsberichte der Phil. hist. Klasse, 159. Bd. 6., 69. l. és *Beer R.* Les principaux manuscrits à peintures de la Bibliothèque impériale de Vienne. Paris, 1913. Bull. de la Soc. fr. de repr. de manuscrits à peintures III. 1. 40. l.

⁸² No. IV. 55. *Gulyás P.* Egy ismeretlen Vitéz kódex a hannoveri királyi könyvtárban Magyar Könyvszemle. 1910. 1—5. — Talán azonos avval a Cicero kézirattal, melyet a raguzai tanács küldött a püspöknek. V. ö. Újabb adalék Vitéz János könyvtárához 1461-ből. Magyar Könyvszemle. 1887. 342. l.

⁸³ *Fraknói V.* Vitéz János könyvtára. Magyar Könyvszemle. 1878. 79. l.

⁸⁴ Wien. Nat. Bibl. Cod. lat. 4792. *Fraknói V.* Vitéz János könyvtára. 190—192. l.

⁸⁵ Staatsbibl. Cod. 15739. *Fraknói V.* Újabb adatok Vitéz János könyvtárának történetéhez. M. Könyvszemle. 1879. 2—3. l. — *Fraknói V.* Beckensloer váradai misekönyve és esztergomi Curtius-kódexe. M. Könyvszemle. 1913. 289—293. l.

⁸⁶ *Varjú E.* Jelentés a M. N. Múzeum 1904. évi állapotáról. Bpest, 1905. 113. l. és *Jakubovich E.* A váradai püspökség XIII. századi tizedjegyzéke. Magyar Nyelv. 1926. 357. l.

⁸⁷ A VII. 39. *Fraknói V.* Váradon írt Vitéz-codex. M. Könyvszemle. 1880. 244—246. l.

⁸⁸ A kéziratot nem ismerem s így ehhez nem tudok hozzászólni.

⁸⁹ F. F. III. 3. *W. Wislocki.* Katalog reskopisów Biblijoteki unwersytetu Jagellonskiego. Kraków. 1877. 599. szám.

⁹⁰ Könyvkiállítási Kalauz. 1882. 170. sz. — és *Bunyitay V.* A váradai püspökség története. Várad, 1883. I. 286. l.

⁹¹ Cod. lat. 370. *Hoffmann E.* A Nemzeti Múzeum Széchényi könyvtárának illuminált kéziratjai. Bpest, 1928. 88. l.

- ⁹³ *Fraknói V.* Vitéz által emendált Corvin-codex. M. Könyvszemle. 1886. 1—2.
- ⁹⁴ Landes Bibliothek. Cod. 69. 9. Aug. 2°.
- ⁹⁵ Teljesen alaptalan *I. Kukuljevic Sakcinski* azon állítása, hogy Vitéz miniaturákat festett. Kroatisch-dalmatinische Künstler am Hofe des ungarischen Königs Mathias Corvinus. Különnyomat az „Agramer Zeitung“-ból. Zagreb, 1860. 7. 1.
- ⁹⁶ Cod. 3. *Csontosí I.* A Konstantinápolyból érkezett Corvinák bibliographiai ismertetése. M. Könyvszemle, 1877. 163—165. l.
- ⁹⁷ Cod. 9. *Fraknói V.* Vitéz János könyvtára. 87—89. l. — *Csontosí I.* Auswärtige Bewegungen auf dem Gebiete der Corvina Literatur. Lit. Ber. aus Ungarn. III. 1879. 93. l. Mátyás címere alatt Vitézét sejtí. Tévesen. Mert a címerpajzs fölött bibornoki kalap kivehető, noha Vitéz nem érte meg a bibornoki rangot, V. ö. *Hoffmann E.* Bibliotheca Corvina. Budapest, 106. l., 185. szélj.
- ⁹⁸ Cod. 10. *Fraknói V.* Vitéz János könyvtára. 89—91. l.
- ⁹⁹ Cod. lat. 344. *Fraknói V.* Vitéz János könyvtára. 198—199. l. — *Hoffmann E.* A Nemzeti Múzeum kéziratái. 15. l.
- ¹⁰⁰ Staatsbibliothek. Cod. lat. 310. M. Könyvszemle. 1880. 88. l.
- ¹⁰¹ Cod. 65., 36. *Fraknói V.* Két hét olaszországi könyv- és levéltárakban. M. Könyvsz. 1878.
- ¹⁰² E darab nem azonos e munka egy másik példányával, melyet *Huszi J.* említ. (Wien. Nat. Bibl. Cod. lat. 4857.) Platonista törekvések Mátyás király udvarában c. munkájában. Minerva. 1924. 168. l.
- ¹⁰³ Cod. lat. 831. *Hoffmann E.* Váradi Péter kalocsai érsek könyvtárának maradványai. Magyar Bibliofil Szemle. 1925. 218. l.
- ¹⁰⁴ Cod. Pal. 1711. — *Zsák J. A.* Egy ismeretlen Vitéz-kódex. M. Könyvszemle. 1907. 212—216. l.
- ¹⁰⁵ Cod. lat. 11. — *Fraknói V.* Vitéz János könyvtára. 199—200. l.
- ¹⁰⁶ Négy mezőre osztott pajzsban: 1. magyar pólyák. 2. kettős kereszt. 3. holló. 4. cseh oroszlán (ez esetben a beszercei).
- ¹⁰⁷ Cod. lat. 15.731, 15.732, 15.733. *Fraknói V.* Vitéz János Livius kódexei. M. Könyvszemle. 1880. 9—16. l.
- ¹⁰⁸ *P. d'Ancona* is, La miniatura fiorentina. Firenze, 1914. című alapvető munkájában II. 738—740. az anonim, fehér indafonatos munkák között sorolja fel.
- ¹⁰⁹ *Fraknói V.* Vitéz János élete. 7. lap. — Utóbb (Vitéz Livius kódexeiről szóló cikkében) azonban a Vitéz anyjára vonatkozó feltevést nem ismételte meg.
- ¹¹⁰ Cicero. München. Staatsbibliothek. Cod. Lat. 15734.
- ¹¹¹ *Fraknói V.* Mátyás király életrajzában (13. l.) meglepetésszerűen Janus Pannonius rendelésére készülteknek mondja őket.
- ¹¹² Wien. National Bibliothek. Cod. lat. 111.
- ¹¹³ *Fraknói V.* Vitéz J. könyvtára. 17. l. — Lit. Ber. II. 1878. 118. l.
- ¹¹⁴ *Fischer L.* Id. m. 10. lap.
- ¹¹⁵ *Fraknói V.* Vitéz J. élete. 241. lap.
- ¹¹⁶ *Bunyitay V.* A váradi püspökség története. I. 1883. Nagyvárad. 285. l.
- ¹¹⁷ *Balogh J.* Mantegna magyar vonatkozású portréi. Századok. 1925. 240—241. l.
- ¹¹⁸ *Huszi J.* Mantegna és Janus Pannonius. Századok. 1926. 614. l.
- ¹¹⁹ *Hoffmann E.* Der künstlerische Schmuck stb. 132. és 152. l.
- ¹²⁰ Wien. National Bibliothek. Cod. lat. 2489. *Fraknói V.* Újabb adatok Vitéz János könyvtárának történetéhez. M. Könyvszemle. 1879. 4. l.
- ¹²¹ Wien. National Bibliothek. Cod. lat. 644. *Fraknói V.* Vitéz J. könyvtára. 195. l.
- ¹²² *D'Ancona.* Id. m. II. 755. szám.
- ¹²³ *Hoffmann E.* Der künstlerische Schmuck. 132. és 152. l.
- ¹²⁴ A felsoroltakon kívül Vitéz kódexnek tartották a Múzeumi Bakócz-féle Cicerot, a Múzeumi Suetoniuszt (Cod. lat. 148. és 362.) és az Egyetemi könyvtár Suetoniusát (Cod.

13.) de teljesen alaptalanul. V. ö. *Hoffmann E.* A Nemzeti Múzeum kódexei. 18—20. lap. — *Frañói V.* (Egy érdekes zágrábi kézirat. M. Könyvszemle. 1881. 26—30. l.) egy zágrábi, kétségtelenül magyar tulajdonból származó kéziratot is Vitézének vél (Érseki könyvtár. M. R. 107.), de a jegyzetekben nem ismerok Vitéz kezére. — Vitéz írását gyanítja *Gulyás P.* egy elveszettnek hitt és *V. Gardthausen*-ől újra felfedezett görög nyelvű Jamblichus-Corvin-kódexben, British Museum Addit. Ms. 21165. *V. Gardthausen.* Bírálata *W. Weinberger* id. m.-ról, Berliner Philologische Wochenschrift. 1909. XXX. 883. l. — *Gulyás P.* Egy elveszettnek hitt valószínű Korvin-kódexről. M. Könyvszemle. 1923. 247. l. és Über einen bisher als verschollen gegoltenen vermutlichen Corvinianus. Zentralblatt für Bibliothekswesen. 1926. 581—583. lap. — *W. Weinberger.* Erhaltene Handschriften des Königs Matthias Corvinus und des Graner Erzbischofs Johann Vitéz. Zentralblatt für Bibliothekswesen 1929. 8. lap. A kéziratot nem ismerve, alig lehet róla nyilatkoznom, csak annyit jegyzek meg, hogy Janus Pannonius főntebb említett levele szerint Vitéz nem tudott görögül és azért nehéz elképzelni, hogy a marginális jegyzetek tőle származnának. — *Weinberger.* Id. m. 15. l. lehetségesnek véli, hogy a berlini Corvin-kódex bejegyzései is Vitéztől valók, de a piros tintával írt bejegyzés oly kevés, hogy megítélni nem tudom. — *Tb. Gottlieb* (Die mittelalterlichen lateinischen Handschriften der kgl. Bibliothek in Kopenhagen. Archiv für Bibliographie. 1926. 221. l.) Vitéz-kódexnek állít egy kopenhágai kódexet, melynek címlapján egy idegen címer van. Zárószavai pedig: 1470. Telos. IO. NY. (V. ö. *E. Jørgensen.* Catalogus Codicum latinorum medii aevi Bibliothecae regis Hafniensis. Hafniae MCMCCVI. 287. l. Gl. Kgl. S. 208. Chalcidius.) E megállapításban Gottliet *W. Weinberger* is követi (Erhaltene Handschriften stb. id. m. 8. lap). Azonban mind a két tudás téved. Az idegen címer alatt semmiféle más címernek nyoma sincs (Gottlieb így gondolta megoldhatónak az idegen címer zavaró jelenlétét). A kódexben nincsenek Vitéz kezétől származó javítások (ahogy Gottlieb feltette) és így az 1470-es évszám és a IO.NY-betűk (melyeket Gottlieb IO[hannes]- NY[trii]-re egészített ki) sem származhatnak Vitéz kezétől. Különben is nyilvánvalóan a másoló kezére vallanak. — Vitéz vagy Janus Pannonius valószínű egykori tulajdonának vél *Frañói* egy még ma is Konstantinápolyban levő díszes Ptolemaeus-féle Cosmographiát. A könyvtáblák sarkain levő Agnus dei-k, szerinte arra vallanak, hogy főpapé volt a könyv, a Pannonia térképen a római nevek alá beírt magyar helynevek pedig arra, hogy magyar volt a főpap. Ungarische Revue. 1889. IX. 734. lap. — Valószínű Vitéz-féle kéziratnak tekintik Csonthosi (A bécsi udv. könyvtár hazai vonatkozású kéziratái. M. Könyvszemle 1884. 166, 178. lapok.) a bécsi Nationalbibliothek Cod. lat. 56. és 1062. jelzetű Seneca és Summa theologica kéziratokat. De noha főleg az utóbbinál az egykori magyar birtoklás kétségtelen, semmi olyan jelet sem találtam a kéziratokon, mely Vitézre vallhatna.

¹²⁸ Wien. Nat. Bibl. Cod. lat. 141. *Frañói V.* Vitéz János könyvtára. 192—194 l. — D'Ancona nem vette fel lajstromába.

¹²⁶ *Csánki D.* Első Mátyás udvara. Budapest, 1884. 10. és 54. l.

¹²⁵ A zárjelben levő számok a fejezet végén közölt táblázat sorszámaina utalnak, hol az olvasó a szóban levő kéziratra vonatkozó összes adatokat könnyen megtalálja.

¹²⁴ *Csontosi J.* A Corvina. Pallas Lexikon. Budapest, 1895.

¹²⁷ *Balogh J.* Adatok Milano és Magyarország kulturális kapcsolatainak történetéhez. Budapest, 1928. 32—34. lapok.

¹²³ Innen származik a kéziratok legnagyobb része, az, melyet más iskola termékeként külön ki nem emelek. Ezek között különösen érdekes a 119., mert ebben Mátyás címereit és hollóit halála után az aragoniai címerrel és gyöngyökkel, rubin és smaragd ékszerekkel egészen elborították. Lásd egyébként a táblázatokat.

¹²² *Hoffmann E.* Christophoro Persona Agathias fordításának néhány példányáról. Magyar Könyvszemle, 1924. 9—12. l. — Ugyanekkor a Beatrixéhoz teljesen hasonló példányt kapott Lorenzo Medici (Flórenc. Laurenziana. 68. 23.), melyet Clemens Salernitanus

másolt, ki a nápolyi udvar alkalmazottja volt. Ezenkívül IV. Sixtus pápa is ilyen példányt kapott. (Róma. Vatican. Cod. Vat. lat. 2004.) A Mátyáséhoz teljesen hasonló Ferdinánd nápolyi királyé (Berlin. Preuss. Staatsbibliothek. Ms, Fol. Lat. 52.) és egy hatodik példány, melyre a címerek már nem kerültek rá. (Milano. Ambrosiana. P. 129. sup.)

¹⁰⁰ 21, 22, 23, 45, 65, 68, 77, 79, 82, 83, 84, 85, 94, 96, 99, 101, 102, 103, 105, 106, 108, 118, 121, 127, 131, 132, 133, 137, 141, 142, 145.

¹⁰¹ 21, 22, 65, 68, 79, 85, 102, 105, 106, 118, 122, 131, 132, 133.

¹⁰² 141, 142-öt megállapításom szerint Lucas Fabiani de Ficinis másolta, ki 1490-ben Marsilius Ficinus amanuensisének, 1491-ben notarius Florentinusnak valjja magát. V. ö. Laurenziana. 82, 11 és 83, 11 és Strozzi 97. — Ugyanígy véleményem szerint Bartolommeo Fontio másolta a 145. és 85. sz.-t is, tőle való néhány hosszabb-rövidebb bejegyzés a 135-ben és egy vers a 114. számban. — 77, 82, 83, 84. egyazon miniaturnak érdektelen munkája.

¹⁰³ *Csontos J.* Mátyás és Beatrix arcképei Corvin-kódexekben. Arch. Ért. 1888. 211. l., az igazi mestert persze még ő sem tudta megjelölni.

¹⁰⁴ Flórenc. Laurenziana. 17. 1. d'Ancona. Id. m. CII. tábla. — D'Ancona Boccardino munkájának tartja a 78. sz.-t is. Tévesen, mert ez tipikusan 1500 körüli ferrarai munka. A kézirat maga pedig minden valószínűség szerint sohasem volt Corvin-kódex.

¹⁰⁵ *Hoffmann E.* A Nemzeti Múzeum Széchényi-könyvtárának illuminált kéziratai. Budapest, 1928. 109—110. lapok. — A helyes meghatározás *Hevesytől* ered. La Bibliothèque du Roi Mathias Corvin. Paris. 1923.

¹⁰⁶ *Hoffmann E.* Der künstlerische Schmuck stb. 140. l.

¹⁰⁷ 143 egy Chericó-segédőtől való, ki egy Medici-féle Homerosban (Laurenziana. Plut. 32. 4.), melynek címlapja Chericótól származik, a belső lapokat festette.

¹⁰⁸ Jelentéktelen munka, de Strabo alakja pontosan így előfordul más Chericó-kéziratokban, mint Ptolemaeus, mint Aristoteles stb.

¹⁰⁹ *Hevesy* (Les miniaturistes de Mathias Corvin. Revue de l'art chrétien. 1911. 5. 6. l.) az egész kódexet budainak tartja, de nem gondolnám, hogy joggal.

¹¹⁰ Verona. Bibl. Capitulare. Cod. CXXXV.

¹¹¹ Mátyás érmeit l. *Réthy L.* Corpus nummorum Hungariae. II. 1907. 13—16. l. Ilyen címert mutatnak az összes későbbi Olaszországban készült kódexek, Attavante stb.

¹¹² *Fraknói V.* Mátyás király. Bpest, 1890. 400. l.

¹¹³ *Hoffmann E.* Der künstlerische Schmuck. stb. 133. lap.

¹¹⁴ 100, 109, 117 és 135 Francesco Sassetti könyvtárából való. Ezt kettőben (100 és 117) a zárószavak bizonyítják; kettőben (109 és 135) Mátyás címere alatt még kivehető a Sassetti-címer harántpólya, kettőben pedig a lapszéli díszítésekben parittyázó gyerekek fordulnak elő (100, 135), a parittyá pedig Sassetti emblema. A 135-ben Bart. Fontio bejegyzéseit találtam, ki Sassetti barátja volt.

¹¹⁵ Georgius Trapezuntiusnak ezen Aristoteles kéziratában Mátyás címere alatt az aragóniai címert találtam. Mivel a munka Aragoniai Alfonsnak van ajánlva, bizonyos, hogy ez az eredeti felajánlási példány.

¹¹⁶ *Toesca.* La pittura e la miniatura lombarda. Milano. 1912. 334. l.

¹¹⁷ *Schönherr Gy.* A római Casanate könyvtár Corvin-kódexe. M. Könyvszemle. 1904. 49. l.

¹¹⁸ *Hoffmann E.* Der künstlerische Schmuck. 132—135. l. E kézirat 209v. lapján a Báthori címerre akadtam, ami talán arra vall, hogy a bibliofil váci püspöknek, Báthori Miklósnak ajándéka a kódex.

¹¹⁹ *A. Gotti:* Ricordanze della nobile famiglia Rosselli del Turcho. 1890. 76. l. — *Balogh J.* Néhány adat Firenze és Magyarország kulturális kapcsolatának történetéhez a renaissance-korban. Arch. Ért. 1923—1926. 197—199. l.

¹²⁰ Főleg a 25/4 folio No. 2 jelzetű kódexben (cartolazione 87). Graduale a Domenica XVII. post Pentecostem usque ad Domenicam XXII.

- ¹⁵⁰ *Varjú E.* Két Corvin-kézirat. M. Könyvszemle. 1908. 7. 1.
- ¹⁵¹ *Hoffmann E.* Der künstlerische Schmuck stb. 137. 1.
- ¹⁵² *G. Ráth.* Magyarországi könyvtáblák. Budapest, 1877. 61—68. 1. — *Varjú E.* A bécsi udv. könyvtár kötetkiállítása. M. Könyvszemle. 1905. 310—315. — *Th. Gottlieb.* Bucheinbände. Wien. 1910. 8—11. lap. — *G. Fumagalli.* L'arte della legatura. Firenze. 1913. LXIV. — *Gulyás P.* Mátyás király könyvtára. Bpest, 1916. 52. 1. — *Gulyás Pál.* Bibliotheca Corvina. Bpest, 1927. 53—56. 1.
- ¹⁵³ 1, 42, 44, 47, 48, 49, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 60, 61, 71, 86, 92, 104, 110, 151.
- ¹⁵⁴ 1, 42, 47, 48, 49, 51, 52, 53, 54, 56, 60, 86, 92, 104, 110, 151.
- ¹⁵⁵ Kivéve 42, 44, 71 és 104; de az utóbbi nem számít, mert a 18. században új kötést kapott és ekkor a lapokat is körülválták.
- ¹⁵⁶ 57 és 58 címlapja ki van tépve, a címert tehát meg nem ítélték.
- ¹⁵⁷ 148 csak egy címet kapott a metszésére.
- ¹⁵⁸ *Hoffmann E.* Der künstlerische Schmuck stb. 142—143. 1.
- ¹⁵⁹ V. ö. F. *Malaguzzi Valeri:* Due intagli in legno di scuola lombarda. (Rassegna d'arte. 1906. 160. 1. és U. a. La corte di Lodovico il Moro. III. 236. 1.)
- ¹⁶⁰ E megfigyeléseket *dr. Tóth Zoltán* egyet. m. tanár úrnak köszönöm.
- ¹⁶¹ A Magliabecchiana és Marciana Averulinus kódexeinek képei legtöbbször pontosan megegyeznek. Lásd *Lazzaroni* és *Munoz:* Filarete, scultore, architetto del secolo XV. Roma. 1908. 1—16. tábla.
- ¹⁶² Képét *I. Fejérpataky L.* Magyar címeres levelek. Monumenta Hungariae Heraldica. Bpest, 1901. I. XXIV. tábla. Az oklevél eredetije a gróf Erdődi-család galgóci levéltárában van. Lad. 1. fasc. 1. No. 1a.
- ¹⁶³ *G. Mazzatinti.* La Biblioteca dei Rè d'Aragona in Napoli. 1897. LXXIII. és
- ¹⁶⁴ *Fr. Malaguzzi Valeri.* La corte di Lodovico il Moro. III. Gli artisti lombardi. Milano. 1917. 197—201.
- ¹⁶⁵ A madocsai apát nevének hiányában régebben feltettem, hogy a lodii munkák is magyarok lehetnének. Ezt a feltevésemet utóbb visszavontam. Bibliotheca Corvina. Magyar és utóbb olasz kiadás. 1927. 48. 1. és 53. 1.
- ¹⁶⁶ *Nagy Iván és Nyáry A.* Magyar diplomáciai emlékek Mátyás király korából. Bpest, 1877. III. 354, 356, 365. lapok.
- ¹⁶⁷ *J. Chr. v. Engel.* Geschichte des Ungarischen Reichs und seiner Nebenländer. Halle. 1797. I. 152. 1.
- ¹⁶⁸ *E. Hoffmann.* Der künstlerische Schmuck stb. 149. 1.
- ¹⁶⁹ *Balogh J.* A madocsai apát, a királyi könyvek miniátora. Henszlmann lapok. 1927. 5. sz.
- ¹⁷⁰ *Hoffmann E.* Mátyás király könyvtárának egy ismeretlen darabja. M. Könyvszemle. 1927. 100—102. és Une pièce inconnue de la Bibliothèque de Mathias Corvin. La Bibliofilia. 1927. 282—284. 1.
- ¹⁷¹ Újabbán *Fógel J.* (a Bibliotheca Corvina c. kiadványban, Bpest, 1927. II. fej. 20. jegyzet) felvetette annak lehetőségét, hogy a wolfenbütteli Landesbibliothek egy missáléja (Cod. 1. Aug. 4^o) Janus Pannoniusé volt. De e kódex eviderent német termék, a benne látható ismeretlen címer pedig félreismerhetetlenül német jellegű és ezért kizártnak tartom, hogy Janus Pannoniusé lehetett volna. Annál is kevésbé, mert *Balogh Jolán* az Országos Levéltár egy 1462. máj. 6-ról kelt okleveléből (Dl. 15719) kétségtelenül megállapította, hogy Janus Pannonius ugyanazt a címet használta, mint Vitéz.
- ¹⁷² *Husztí J.* Platonista törekvések Mátyás király udvarában. Minerva. 1924. 183—185. 1.
- ¹⁷³ *Hegedűs I.* Bartholomaeus Fontius és Mátyás király. Akad. Ért. 1900. 419—420. 1.
- ¹⁷⁴ *Kollányi F.* Esztergomi kanonokok. Esztergom. 1900. 113. 1.
- ¹⁷⁵ Cod. lat. 15738. *Fraknoi V.* Újabb adatok Vitéz János könyvtárának történetéhez. M. Könyvszemle, 1879. 3—4. 1.
- ¹⁷⁶ *J. Trublar.* Catalogus codicum mancriptorum latinorum. Pragae. 1905. 1655. szám.

- ¹⁷⁷ Truhlar a videlicet szót tévesen „vas”-nak olvasta.
- ¹⁷⁸ *Csonosi J.* Könyvtárbúvárlatok Ausztriában. M. Könyvszemle. 1890. 33. l.
- ¹⁷⁹ *Csánki D.* Adatok a magyarországi középkori könyvtárak történetéhez. M. Könyvszemle, 1891. 36—37. l.
- ¹⁸⁰ Debrenthei Tamás püspök egy ismeretlen codexe Bécsben. M. Könyvszemle. 1890. 369. l.
- A Valeas qui legis részlet szövegemben tévedésből csúszott az animo elé.
- ¹⁸¹ *Tiraboschi.* Storia della letteratura italiana. VI. 1. 431. lap.
- ¹⁸² *Fraknói V.* Debrenthei Tamás zágrábi püspök codexe a párisi nemzeti könyvtárban. M. Könyvszemle. 1889. 24—25. l.
- ¹⁸³ *Majláth B.* Debrenthei Tamás búcsúbeszéde II. Pius pápához. M. Könyvszemle. 1889. 208—217. lapok.
- ¹⁸⁴ *Galeotto Marzio.* Mátyás király jeles, bölcs és elmés mondásai.
- ¹⁸⁵ *Huszt J.* Platonista törekvések Mátyás király udvarában. Minerva. 1924. 214. l.
- ¹⁸⁶ *Huszt J.* Id. m. 215. l.
- ¹⁸⁷ *J. Kukuljevic Sakcinski.* Kroatisch-dalmatinische Künstler am Hofe des ungarischen Königs Mathias Corvinus. Agram. 1860. „Agramer Zeitung”-ból. 9. l.
- ¹⁸⁸ *Abel J.* Olaszországi XV. századbeli íróknak Mátyás királyt dicsőítő művei. Bpest. 1890. XIV. l.
- ¹⁸⁹ *P. d'Ancona.* La miniatura fiorentina. Firenze. 1914. II. 1360. szám.
- ¹⁹⁰ *Hoffmann E.* A Nemzeti Múzeum Széchényi-könyvtárának illuminált kéziratai. Bpest. 1928. 20—21. lap.
- ¹⁹¹ *Hoffmann E.* Mátyás király pajzsa Párizsban. Turul. 1928. 68—70. l.
- ¹⁹² *Rómer Fl.* Kalmanczai Domokos székesfehérvári prépost kódexe. M. Könyvszemle. 1876. 169. lap és Várad helye a magyar könyvszeti irodalomban. M. Könyvszemle. 1879. 90—91.
- ¹⁹³ *Bunyitay V.* A váradi püspökség története. Nagyvárad. 1883. I. 334. lap.
- ¹⁹⁴ *Csonosi J.* Könyvtárbúvárlatok Ausztriában. M. Könyvszemle. 1890. 34. l.
- ¹⁹⁵ *Fraknói—Gottlieb Th.*: Manuscrit enluminé d' un prélat hongrois à la Bibliothèque Beatty à Londres. É. és h. n. 10—12 lap.
- ¹⁹⁶ *Gulyás P.* A könyv sorsa Magyarországon. M. Könyvszemle. 1923. 48. l.
- ¹⁹⁷ Először ismertette: *Rómer Fl.* Archaeologiai közlemények. 1870. VIII. 142—149. l. Négy lapját közli *Fraknói—Gottlieb.* Id. m. VI—IX. tábla. Azelőtt a Klagenfurt melletti vieringhi cisztercita kolostorban volt s a kolostor szekularizációja után került a Liechtenstein-gyűjteménybe. L. *Csontos.* Id. m. 36. l.
- ¹⁹⁸ A metszet képe közölve: *M. Lehrs.* Geschichte und kritischer Katalog des deutschen, niederländischen und französischen Kupferstiches im XV. Jahrhundert. II. Wien. 1910. 30. sz. 72. tábla. 181. ábra és *M. Geisberg:* Die Kupferstiche des Meisters E. S. Berlin. 1924. 24. tábla.
- ¹⁹⁹ *Lehrs:* Id. m. 201. szám. — *Geisberg.* Id. m. 144. tábla.
- ²⁰⁰ München. Cod. lat. 627.
- ²⁰¹ Róma. Vatican. Urb. lat. 110.
- ²⁰² Thuz Osvát címerének megállapítását Varju Elemér igazgató úrnak köszönöm.
- ²⁰³ Budapest. Nemzeti Múzeum. Könyvtár. Cod. lat. 281.
- ²⁰⁴ A kéziratot Fehér Ipoly 1867-ben fedezte fel, címerét Pauer János fejtette meg, az irodalomban először bemutatta: *Rómer Fl.* Domonkos székesfehérvári prépost breviáriuma. Magyar Sion. 1869. 50—51. és 124—128. l. — *Rómer Fl.* Címertani kérdés. Arch. Értesítő. 1869. 106. l. — Címertani kérdések. Arch. Ért. 1870. 260. l. — *Pauer J.* Mi volt Domokos székesfehérvári prépost családi neve. Székesfehérvár. 1870. — *R. v. Kálmánczay* vagy Kálmáncsehy. Arch. Ért. 1877. 127. lap. — Első részletes ismertetését adja. *Dr. J. Neuwirth.* Italienische Bilderhandschriften in österreichischen Klosterbibliotheken. Repertorium für Kunstwissenschaft. IX. 1886. 401—407. lap.

- ²⁰⁵ Ezt és a 215. r. lapot lásd: *Fraknói—Gottlieb*. Id. m. X—XI. tábla.
- ²⁰⁶ *Pallas Lexikon* X. a Korvina. XXIII. lap.
- ²⁰⁷ *Neuwirth*. Id. m. 407. lap. — *Fr. Carta*. Codici corali e libri a stampa miniati della Bibl. Nazionale di Milano. Róma. 1891. 40. lap. — *Fr. Malaguzzi Valeri*. La Corte di Lodovico il Moro. 1917. 227. lap. — *P. d'Ancona*. La miniature italienne du Xe au XVIIe siècle. Páris és Bruxelles. 1925. 57. lap széljegyzete.
- ²⁰⁸ *Thieme—Becker-féle Művészeti Lexikon*. VI. kötet. A kérdéses kiváltságlevelet nem láthattam, mert a milánói dóm levéltárának e darabja a milánói világiállítást alkalmából tűzvész áldozata lett.
- ²⁰⁹ *Nagy I.* Magyarországi képzőművészek. Századok. 1874. 34. lap. — *A. de Hevesy*. La Bibliothèque du Roi Matthias Corvin. Paris. 1923. 36. l.
- ²¹⁰ *Balogh I.* Adatok Milánó és Magyarország kulturális kapcsolatainak történetéhez. Budapest. 1928. 27. l.
- ²¹¹ Budapest. M. Nemzeti Múzeum levéltára. A Történelmi Társulat letéte. L. *Aldásy A.*: Magy. címeres levelek. II. köt. 1. füzet. 58. szám. Budapest. 1923.
- ²¹² *Wien*. Österreichisches Adelsarchiv.
- ²¹³ *Fraknói—Gottlieb*. Id. m. I—IV. tábla.
- ²¹⁴ U. o. 18. lap.
- ²¹⁵ *Fraknói—Gottlieb*. Id. m. 17—18. l.
- ²¹⁶ *Jankovich* Miklós kéziratának kéziratossá katalógusa a Nemzeti Múzeum könyvtárában. I. 33. lap.
- ²¹⁷ *Fejér Gy.* Vadassi Jankovich Miklós Gyűjteményeiről és Régiségei között találkozók két ismeretlen Emlékekről, eddig meg nem magyarázott Írásokról. Tudományos Gyűjtemény. 1817. XI. 19. l.
- ²¹⁸ *Istvánfi M.*: Historia de rebus Ungaricis. Köln. 11. l. mondja el az eseményeket, melyek Miksának Ulászló ellen való trónkövetelésével függöttek össze. Kálmáncsehi a székesegyház tornyába menekülve, követeket küldött a császárhoz s kegyelmet kért személye és az egyház vagyona számára. Miksa meg is ígérte, de kevés idő múlva a prépostlakot felkutatatta s az ott elrejtett 36 ezer aranyforintot s az egyház drágaságait magával vitte. V. ö. *Csapó K.* Székesfehérvár története. Székesfehérvár, 1861.
- ²¹⁹ A kézirat egy ideig a pozsonyi káptalané, utóbb a székesfehérvári kereszteseké. Jankovichhoz Szegedi Pál székesfehérvári prépost ajándékképpen került.
- ²²⁰ A későbbi irodalom az adatokról nem tud s egyszerűen XV. sz. franciának mondja a kéziratot. V. ö. *Hoffmann E.* A Nemzeti Múzeum ... illuminált kéziratai, Budapest. 1928. 28. lap.
- ²²¹ Thuz Osvát a szentlászlói előnevet használta, ellentétben rokonával, Thuz János horvát bánnal, ki Laki Thuznak írta magát. V. ö. *Nagy Iván*. Magyarország családai. Pest. 1865. 210. l. — *Budai F.* Polg. Lexikon. III. 413—415. — *Bunyitay V.* A váradi püspökség története. I. 1883. Nagyvárad. 321. l. — *Boinicic—Siebmacher*. Der Adel von Kroatien und Slavonien. 1899. IV. 13.; 139. tábla és B. A. *Kercselich*: Historiarum Cathedralis Ecclesiae Zagrabienensis. I. Zagreb. 1773. 181—204. l. — Különös tévedésből többször felmerült, hogy zsidó volt.
- ²²² *Fraknói V.* Vitéz János élete. 1879. Bpest. 175—176. l.
- ²²³ *Fraknói V.* Mátyás király élete. Bpest. 1890. 379. l.
- ²²⁴ *Fogel J.* II. Ulászló udvartartása. Bpest. 1913. 54. l.
- ²²⁵ *Bunyitay V.* Id. m. I. 321. és 336. lapok.
- ²²⁶ *Rómer Fl.* Horvátországi úti naplóból. (Arch. Értesítő. II. 1870. 181. l.) c. cikkében leírja a címet, de meghatározni nem tudja.
- ²²⁷ Egy antifonale létezéséről a főegyház könyvtárában tesz említést *Boinicic—Siebmacher* (Id. m. IV. 13) is, közelebről meg nem jelölve a darabot. Valószínűleg ezt a kéziratot értette alatta, mely sehol máshol ismertetve nincs.

- ²²⁵ I. C. H. *Schmeidler*. Urkundliche Geschichte der evangelischen Haupt- und Pfarrkirche zu St. Bernhardin. Breslau. 1853. 29. l. — *Hoffmann E.* A Nemzeti Múzeum Széchényi-könyvtárának illuminált kéziratai. Bpest. 1928. 52. l.
- ²²⁹ Dr. B. *Dudík*: Geschichtliche Entwicklung des Buchdruckes in Mähren vom Jahre 1486 bis 1621. Brünn. 1879. 13. l. — *Bunyitay V.* A váradi püspökség története. Nagyvárpad. 1883. I. 318. l.
- ²³⁰ *Fraknói V.* Két magyarországi pontificale a XV. századból. M. Könyvszemle. 1879. 86—88. lap.
- ²³¹ *Fraknói V.* Pruisz János váradi püspök pontificaléja. M. Könyvszemle. 1884. 1—4. l. Dacára Fraknói kitűnő megállapításának, *Dambó J.* utóbb Vitéz János rendelkezésre készültnek mondja a könyvet: Simor János bíbornokérsek könyvtárának kéziratai. M. Könyvszemle. 1886. 107—118. lap.
- ²³² *Balogh J.* A madoccai apát. Henszlmann-lapok. 1927. 5. szám és Adatok Milano és Magyarország kulturális kapcsolatainak történetéhez. Bpest. 1928. 27—32. l.
- ²³³ *Hoffmann E.* Der künstlerische Schmuck der Corvin-codices. Belvedere. 1925. 148. lap.
- ²³⁴ *Csontos J.* Ujabb adatok Attavantestől festett Corvin-codexekről. Arch. Ért. 1909. 231. lap.
- ²³⁵ *Varju Elemér.* A Túróczi-kronika kiadásai és a M. N. Múzeum könyvtárában őrzött példányai. M. Könyvszemle. 1902. 363—364. l.
- ²³⁶ Dr. *Karácsonyi J.* Adalék krónikáink történetéhez. M. Könyvszemle. 1925. 224—226. l.
- ²³⁷ *Csontos J.* Hazai és külföldi könyvtári bűvárlatok. M. Könyvszemle. 1883. 209—210 l. Cod. S. Crucis. No. 166.
- ²³⁸ *Fraknói V.* Két magyarországi pontificale a XV. századból. M. Könyvszemle. 1879. 88. lap.
- ²³⁹ Orsz. Levéltár. M. O. D. L. 19.599. számú oklevélben.
- ²⁴⁰ A könyvben látható címet Jakubovich Emil ismerte fel Sankfalviénak.
- ²⁴¹ Orsz. Levéltár. Dl. 19.876. sz. oklevél. M. Könyvszemle. 1887. 325—326. lap.
- ²⁴² *Schönherr Gy.*: Nagylucei Orbán zsolttáros könyve a M. N. Múzeum könyvtárában. M. Könyvszemle. 1906. 193—210. l.
- ²⁴³ *A. de Hevesy.* Les miniaturistes de Mathias Corvin. Revue de l'art chrétien. 1911. 115. l. és La Bibliothèque du Roi Mathias Corvin. Paris. 1923. 34. lap. — *Hoffmann E.* Der Künstlerische Schmuck der Corvin Codices. Belvedere. 1925. 141—151. l. és a Nemzeti Múzeum Széchényi-könyvtárának illuminált kéziratai. Bpest. 1928. 101—102. lap és La Bibliotheca Corvina. Bpest 1928. 48—55. l. — *Balogh Jolán*: A madoccai apát, „a királyi könyvek miniatora”. Henszlmann-lapok. 1927. 5. sz. és Adatok Milano és Magyarország kulturális kapcsolatainak történetéhez. Bpest. 1928. 30. l.
- ²⁴⁴ *Huszt J.* Platonista törekvések Mátyás király udvarában. Minerva. 1924. 180. l.
- ²⁴⁵ *Csontos J.*: A bécsi udvari könyvtár hazai vonatkozású kéziratai. M. Könyvszemle. 1884. 182. lap. — *Ábel J.* Analecta. Bpest. 1880. 26. lap és 202. l. — *Huszt J.* Id. m. — A millenáris kiállítás katalógusa 1768. szám alatt meg nem fogható okokból Corvin-kódexnek jelentette ki.
- ²⁴⁶ *Csontos J.* A Korvina. Pallas Lexikon. X. XXIII. lap.
- ²⁴⁷ *G. P.* Nagylucei Orbán egy kéziratosa könyve a bécsi udvari könyvtárban. M. Könyvszemle. 1914. 192—193. l.
- ²⁴⁸ *Hoffmann E.* Nagylucei Orbán könyvtárának maradványai. Magyar Bibliofil Szemle. Bpest. 1924. 167—168. l., hol a három kódex címlapjának képét is közöltem.
- ²⁴⁹ M. Könyvszemle. 1884. 166. lap.
- ²⁵⁰ *Csontos J.* A Korvina. Pallas Lexikon X. XXIII. lap. — Legalább is nagyon valószínű, hogy ezt a kódexet értette, mikor a Janus Pannonius díszesen festett címereivel ellátott két kézitról beszél, minden közelebbi megjelölés nélkül.
- ²⁵¹ *Hoffmann E.* A Nemzeti Múzeum Széchényi-könyvtárának illuminált kéziratai. Buda-

pest. 1928. 100—101. l. — Szövegemben a két ecclesia szó utolsó betűje tévedésből felszerelődött.

²⁰² Életrajzát I.: *Fraenói V.*: Váradai Péter élete. Budapest. 1884.

²⁰³ A missaléről több dolgozat is jelent meg már: Váradai Péter kalocsai érsek ismeretlen missaléja 1498-ból. M. Könyvszemle, 1886. 340. l. — *Fraenói V.*: Váradai Péter kalocsai érsek misekönyve. M. Könyvszemle, 1888. 1—7. l. — Érdekes XV. sz.-beli könyvbejegyzés egy 1498-i esztergomi Missaléban. 1889. 357. l., többször ki is volt állítva, legutóbb a Magyar Bibliofil Társaság negyedik, dr. *Majovszky* Páltól rendezett kiállításán 1923-ban. A nyomtatott könyv díszítése. I. Fametszet. 277. szám.

²⁰⁴ *Hoffmann E.* Váradai Péter kalocsai érsek könyvtárának maradványai. Magyar Bibliofil Szemle. 1925. 215—218. és *E. Hoffmann.* Les restes de la Bibliothèque de Pierre Váradai, archevêque de Kalocsa. La Bibliofilia. 1926. 115—119. l.

²⁰⁵ *Lod. Frati.* Indice dei codici latini conservati nella R. Bibl. Universitaria di Bologna. 509. lap. 1414. sz. Cod. 2682. E darabra, mint „talán magyarra”, Fogel József egyetemi tanár úr hívta fel figyelmemet.

²⁰⁶ *Abel Jenő.* Magyarországi humanisták és a dunai tudós társaság. Bpest. 1880. 102—110. lap.

²⁰⁷ *C. Stornajuolo.* Le miniature del Pontificale Ottoboniano (Codice Vaticano Ottoboniano 501) riprodotte in fototipia per cura della Biblioteca Vaticana. Roma. 1905. *Fraenói.* Ifjabb Vitéz János Pontificaléja a vatikáni könyvtárban. Róma. 1903.

²⁰⁸ A lassanként összegyűjtött anyag darabjai tehát a következők:

1. A szentlélek eljövetele. VI. Sándor pápa Pontificaléjából. 1492—1503. Wien. Albertina.

2. Bona Sforza imakönyve. 1494 körül. London. British Museum. Add. Ms. 34.294.

3. Oklevél Szerződés. Lodovico il Moro és Beatrice d'Este között. 1494 jan. London. British Museum. Add. Ms. 21.413.

4. G. Simonetta. Historia delle cose fatte dallo invictissimo Francesco Sforza . . . tradotta in Lingua Fiorentina de Christophoro Landino. Milano. 1490. Nyomtatvány. London. British Museum. L. Grenville 7251.

5. Ugyanaz. Röviden Sforziának nevezik mind a kettőt. Párizs. Bibl. Nat.

6. A. Minuti. Compendio di Gesti del signore Sforza. (Giacomo Sforza élete.) 1491. Paris. Bibliothéque Nat. Ms. Ital. 372.

7. Töredékek egy kéziratból, mely a Sforzák számára készült. Firenze Uffizi.

8. Adománylevél, melyet Lodovico il Moro adott a milánói S. Maria delle Grazie temploma számára. New York. Morgan-gyűjtemény.

9. Vitéz János Pontificaléja a vatikáni könyvtárban. 1489—1490-ból. (Cod. Vat. Ottob. 501.)

10. Oklevél, melyet Miksa császár adott ki Lodovico il Moro számára. 1497. Milano. Archivio di Stato.

11. Libro del Jesus. 1496—97 körül. Massimiliano Sforza számára írva. Milano. Trivulzio herceg könyvtára. Cod. 2163.

12. Elio Donato Grammatikája. Massimiliano Sforza számára. 1498. körül. Milano. Trivulzio-könyvtár. Cod. 2167.

13. Keresztvitel. Paris. Goldschmidt-gyűjt.

14. A Madonna remete szent Antallal és Katalinnal. Paris. Goldschmidt-gyűjt.

15. A Madonna szentekkel. Pavia. Museo Civico.

²⁰⁹ Még néhány miniaturát a néhai Klinkosch-gyűjteményből is ide szoktak sorolni, de ezek nem tartoznak ebbe a csoportba, épúgy nem odatartozó a wolfenbütteli Landesbibliothek Canzoniereje. Cod. 277. A. Extra, melyet *d'Ancona* először Liberale de Veronának tulajdonított és utóbb Zoan Andrea nevén e csoportba sorolt. Di Alcuni codici miniati conservati

nelle biblioteche tedesche e austriache. L'Arte. X. 1907. 30—31. l. és La miniature italienne. Paris. Bruxelles. 1925. 56. lap.

²⁰⁰ A művészettel kapcsolatban kezdettől fogva különböző neveket emlegettek: 1. Peruginót. A Vatikán régi leltára alapján: *Beissel St. Vaticanische Miniaturen*. Freiburg. 1893. — 2. Ambrogio de Prediset: *Müller Walde. V. ö. Warner G. F. Miniatures and borders from the Book of hours of Bona Sforza, Duchess of Milan in the British Museum*. London. 1894. — *Lermolieff J. Kunstkritische Studien über italienische Malerei. Die Galerien Borghese und Doria Pamphili in Rom*. Leipzig. 1890. 239. l. — *Seidlitz, W. v. Ambrogio Preda und Leonardo da Vinci. Jahrbuch der K. S. d. A. K.* 1907. 19—21. lap. — 3. Fra Antonio da Monzáét: *Mongeri V. és d'Adda G. L'arte del minio nel ducato di Milano*. Arch. Stor. Lombardo. 1885. a. XII. — *Bradley. Dictionary of miniaturists*. London. 1887. — *Schönbrunner—Meder. Handzeichnungen alter Meister*. Wien. 1897. 237. l. — *Venturi A. Il Pontificale da Antonio da Monza nella Biblioteca Vaticana. L'arte*. 1898. I. 154—164. l. — *Venturi A. Ancora di Antonio da Monza miniatore. L'arte*. 1899. 114. l.

²⁰¹ *Kristeller P. Fra Antonio da Monza incisore. Rassegna d'arte*. 1901. 163. l. A Fra Antoniónak tulajdonított metszetek, melyeket *Kristeller* és mások lassanként az ő művei közé iktattak, a következők: 1. Madonna ker. Szent Jánossal és a háttérben Szent Jeromossal. 2. Madonna Szent Ágnessel, szent Luciával és ker. Szent Jánossal. 3. Madonna ker. Szent Jánossal, Józseffel és Jeromossal. 4. Pietà. 5. Mária mennybemenetele. 6. Utolsó vacsora Leonardo után. 7. A halál allegóriája. 8. Krisztus mellképe. 9. Tizenkét kandeláber, melyek addig föntartás nélkül Zoan Andreának voltak tulajdonítva.

²⁰² Már Warner és Stornajuolo hangsúlyozták, hogy a Pontificale mestere nem lehet Fra Antonio da Monza.

²⁰³ Éppen a tizenkét kandeláber sorozatában, kilencet Fra Antoniónak tulajdonít, háromról pedig úgy véli, hogy Zoan Andrea metszetei, Fra Antonio rajzai után. (Thieme Becker-féle Művészeti Lexikon.) A kandelábereket egyébként először Lionello Venturi tulajdonította Fra Antoniónak, azelőtt Zoan Andrea művének tartották. (*L. Venturi [Live] Candelieri ornamentali di Zoan Andrea da Mantova. L'Arte*. 1903. App. 19. lap.) — *P. Kristeller* még legutolsó munkájában is ragaszkodik többször kifejtett álláspontjához s a művészt Fra Antonio da Monzában ismeri fel. *Die lombardische Graphik der Renaissance*. Berlin. 1913. 3—7. lap.

²⁰⁴ *Hind A. M. Catalogue of early italian engravings... in the British Museum*. London. 1910. 392—397. l. — Fra Antonio da Monza személyével nem tartja azonosnak a művészt *A. Ratti* sem (jelenleg XI. Pius pápa), ki egyébként a metszetek sorát az Ambrosianában levő addig ismeretlen unikum metszettel is gyarapítja. *Frate Antonio da Monza incisore? Rassegna d'Arte*. 1912. 133—139. l.

²⁰⁵ *P. d'Ancona. La miniature italienne*. Paris. Bruxelles. 1925. 56. l. Az egész miniatűr-és metszetsoportot Zoan Andreának tulajdonítja.

²⁰⁶ *Malaguzzi Valeri Fr. Sul miniatore frate Antonio da Monza. Rassegna d'arte*. 1916. 29—37. l. és *La corte di Lodovico il Moro*. 1917. III. 152—170. l.

²⁰⁷ Bona Sforza mesterétől származnék ezek szerint: Bona Sforza imakönyve, a Vitéz-féle Pontificale, a Sforziada, az Uffizibeli töredékek, az 1497-iki oklevél, melyet Miksa császár adott Lodovico il Moronak, a Libro del Jesus és Donato Grammatikájának egy része, a Goldschmidt-féle lapok és a páviai Museo Civico miniatűrja, melyet egészen ujonnan csatol a csoporthoz. A segéd a Libro del Jesus és Donato Grammatikájában jutott szerephez. — Ambrogio de Predis az utóbb említett könyvekbe a portréfejeket festette. — Külön művész festette Giacomo Sforza életének párizsi kéziratát és a British Museum diplomáját. — Az ötödik kéz a metszetek készítője, a hatodik Zoan Andrea.

²⁰⁸ Báró Tallián Dénes tulajdonja.

²⁰⁹ *Abel J. M. Könyvszemle*. 1878. 337. l.

- ²⁷⁰ Mindkét kódex szövege megjelent a Nyelvelmértár IX., X. és XIII. kötetében. — A Festetich-kódex címlapjának színes képe a Beöthy-féle képes irodalomtörténetben.
- ²⁷¹ *Rómer Fl.*: Kalmanczai Domokos... codex. M. Könyvszemle. 1876. 169—172. l.
- ²⁷² *K. Weiss—J. Kukuljevic*: Der Dom zu Agram. Mitteilungen der k. k. Zentralkommission für Baudenkmale in Wien. 1859. 265—266. l. — *Rómer Fl.* Középkori miniatűrök és a Corvinának egy eddig ismeretlen maradványa. Arch. Értesítő. 1870. 278—279. l. — *Henszlmann—Bubics—Szalay*: Müipari és történelmi emlékkiállítás. 1876. 48. 1193. szám. — *Emich G.* Irott és nyomtatott könyvek. M. Könyvszemle. 1876. 268—270. l. — *Knauz N.* Kortan. Budapest. 1876. 120. l. 25. szám. — *J. Kukuljevic*. Jure Glovic prozvan, Julijo Klovio hrvatski stinostikar. Zagreb. 1878. 7. és 66. lap. — *Fraknoi V.* Erdődi Bakócz Tamás élete. Bpest. 1889. 189—190. l. — *J. Boinicic*. A zágrábi székesegyház kincstára. Arch. Ért. 1895. 157. l. és cikke a Prosvjeta nevű lapban. 1894. 427—431. l. Mind a két cikkben három lap képe közölve.
- ²⁷³ Rómer tévesen „Kalendiny”-nek olvasta. A helyes megfejtés *Baranyai Bélától* származik, ki Georgius püspök életrajzi adatainak összekeresésében értékes útbaigazításokkal volt segítségemre.
- ²⁷⁴ Topuszko, Thopuska, Toplica, Topulcha, Topolzka nevű hely Sziszek mellett.
- ²⁷⁵ *J. Kukuljevic*: Opatije b. d. Marije u. Topuskom. Knjizevnik. I. 1864. 85. l.
- ²⁷⁶ A császáriaknak 25 évvel később is művelt prépostjuk volt. 1513-ban Lasicz Miklós prépost javairól és könyveiről végrendelkezik. V. ö. *Décsényi Gy.* Adatok a magyarországi középkori könyvtárak történetéhez. M. Könyvszemle. 1891. 38. lap.
- ²⁷⁷ *C. Eubel*. Hierarchia Catholica Medii aevi. Monasterii. 1901. 249. és 312. lap. Rozsony = Risano, Ragusa mellett és nem mint Eubel II. 247. l. 488. lap állítja, a Thráciában fekvő Russionen.
- ²⁷⁸ *B. A. Kerceslich*. Historiarum Cathedralis Ecclesiae Zagradiensis. I. Zagreb. 1773. 193. lap tévesen őt teszi meg az utolsó apátnak.
- ²⁷⁹ *J. Kukuljevic*. Id. m. 85. lap.
- ²⁸⁰ Magyar Történelmi Emlékek. Frangepán-oklevéltár. M. H. H. 2. oszt. XXXVIII. k. 207. lap.
- ²⁸¹ *J. K. Tkalcic*: Povjestni Spomenici slob. kralj. Grada Zagreba Priestolnice Kraljevine Dalmatinsko-Hrvatsko-Slavonske. Zagreb. 1894. II. 492. lap. 371. szám.
- ²⁸² Mon. Slav. Merid. XLII. Tom. p. 46. (Acta Kegelevichiana. 1322. 1507.)
- ²⁸³ *C. Eubel*. Id. m. 249. lap.
- ²⁸⁴ *Rómer Fl.* Kalmanczay... codex. M. Könyvszemle. 1876. 172. l.
- ²⁸⁵ *Gams.* Series episcoporum. Ratisbonae. 1873. 423. és 388. lap.
- ²⁸⁶ *Siebmacher—Boinicic*: Der Adel von Kroatien und Slavonien. 1899. IV. k. 86. tábla.
- ²⁸⁷ *Rómer Fl.* Középkori miniatűrök stb. Arch. Ért. 1870. 278. lap.
- ²⁸⁸ *Fraknoi V.* Id. m. 188. lap. — *J. Boinicic*. Id. m. 157. lap. — *M. Lehrs*. Über gotische Alphabete. Repertorium für Kunstwissenschaft. XXII. 1899. 374. lap. Alsórajnainak tartja.
- ²⁸⁹ *Szontosi J.* Adalék a magyarországi XIV. és XV. századi kényvmásolók és betűfestők történetéhez. M. Könyvszemle. 1879. 147. l.
- ²⁹⁰ *M. Lehrs*: Zur Datierung der Kupferstiche des Meisters der Spielkarten. Jahrbuch der königl. preussischen Kunstsammlungen. IX. 1888. 240. l. — Über gotische Alphabete. Repertorium für Kunstwissenschaft. XXII. 1899. 374. l. — Der Meister der Berliner Passion. Jahrbuch der königl. preuss. Kunstsammlungen. XXI. 1900. 143., 153—155. l. 89. sz. 94. sz. — Geschichte und kritischer Katalog des deutschen, niederländischen und französischen Kupferstichs im XV. Jahrhundert. Wien. 1908. I. 1910. II. 1915. III. — Neue Funde zum Werk des Meisters E. S. Jahrbuch der kgl. preuss. Kunstsammlungen. XXXIII. 1912. 280. l. és Lehrsre való hivatkozással *M. Geisberg*. Verzeichnis der Kupferstiche Israhels von Meckenem. Strassburg. 1905. és *Hoffmann E.* Középkori könyvkultúránk néhány fontos emlékéiről. M. Könyvszemle. 1925. 42—46. lapok.

- ²⁹⁰ /a L. = Lehrs, M. A szám mindig a Geschichte und kritischer Katalog des deutschen, niederländischen und französischen Kupferstiches im XV. Jahrhundert c. többkötetes, alapvető munkának a megfelelő mester műveiről szóló katalógusszámára utal.
- ²⁹¹ G. = *Geisberg, M.* Verzeichnis der Kupferstiche Israhels von Meckenem megfelelő sorsz.
- ²⁹² Neve az irodalomban különféleképpen fordul elő: Johannes de Wep, Hanns von Weitra, Han de Wyt alias de Ispar, Hanns Han, Johannes Han de Vép, Johannes Han de Vajka, Johannes Han de Wep alias de Ispar. V. ö. *Ortvay T.* Pozsony város története. Pozsony. III. 1894. 260—277. lap. II. 4. 1903. 471. lap. A sokféleség talán az oklevelek hibás olvasásán alapszik.
- ²⁹³ *Varju E.* A gyulafehérvári Batthány-könyvtár. 1899. 67. szám.
- ²⁹⁴ *Hoffmann E.* Henrik csukárdi plébános miniator. Az Orsz. M. Szépművészeti Múzeum Évkönyvei. IV. 1927. 74—90. l.
- ²⁹⁵ Nagyon találóan jegyzi meg *Divald K.* Magyar művészettörténet. Bpest. 1927. 91. lap, hogy „a Krisztust a keresztfán ábrázoló festmény kitűnő távlata a képes krónika miniaturáéhoz képest úgy hat, mintha a két kódex festésének ideje között évszázados volna a különbség”.
- ²⁹⁶ *Knauz N.* A pozsonyi képtalannak kéziratai. Esztergom. 1870. 5. szám.
- ²⁹⁷ *Hoffmann E.* A Nemzeti Múzeum Széchényi-könyvtárának illuminált kéziratjai. Budapest. 1928. 90—92.
- ²⁹⁸ *Knauz N.* Id. m. 4. szám.
- ²⁹⁹ Részletes felsorolásukat lásd: Henrik csukárdi plébánosról frott id. m-ben. 84—87. lapok.
- ³⁰⁰ Salzburg Studienbibliothek V. I. E. 56. címlap és Wien. Nat. Bibl. Cod. lat. 1194. 200. v. l.
- ³⁰¹ *Lehrs M.* Neue Funde zum Werk des Meisters E. S. Preussisches Jahrbuch. 1912. 282., 283. l.
- ³⁰² Jézus születése. A kép az E. S. mester két metszetéből van összetéve; még pedig Lehrs 77 és Lehrs 193-ból.
- ³⁰³ *Eichler F.* Die deutsche Bibel des Erasmus Stratter in der Universitäts-Bibliothek zu Graz. Leipzig. 1908. 13. lap.
- ³⁰⁴ München. Staatsbibl. Cod. lat. 15.701.
- ³⁰⁵ Az apát teljes nevét *Balogh J.*-nak sikerült megállapítania: A madocsi apát. Henszlmann-lapok. 1927. 5. szám és Adatok Milano és Magyarország kulturális kapcsolatainak történetéhez. Budapest. 1928. 27—29. lap.
- ³⁰⁶ *Lukácsics J.* Monumenta Romana episcopatus vesprimiensis. Budapest. IV. 1907. 88. l. LXXIII.
- ³⁰⁷ *Sörös P.* Az elenyészett bencés apátságok. Budapest. 1912. 333. l., egy 1496-iki oklevélet stb. is János Antal apáttal (kit ő tévesen Antal fia Jánosnak nevez) hoz összefüggésbe, Lukácsics id. m. 56—60. lapjára való hivatkozással, de az nyilvánvaló tévedés, mivel itt mindig János veszprémi püspökről van szó.
- ³⁰⁸ *Hoffmann E.* Der künstlerische Schmuck der Corvin-codices. Belvedere. 1925. 149. l. és a Nemzeti Múzeum Széchényi-könyvtárának illuminált kéziratjai. Budapest. 1928. 56. l.
- ³⁰⁹ Orsz. Levéltár. Dipl. O. 16.741. szám.
- ³¹⁰ Magyarországon a kettős nevek rövidebb formában való használata szokásos. Pl. Károly Róbert király nevét Carolusnak szokták írni s csak Olaszországban dívik a kettős nevek ilyen formában való állandó használata.
- ³¹¹ *Sörös P.* Id. m. 336. l. „1494-ben... II. Ulászlótól kapott 60 forintot Bonfini munkájának kifestéséért”.
- ³¹² *J. Cb. von Engel.* Geschichte des ungrischen Reiches und seiner Nebenländer. Halle, 1797. I. 91., 94., 122., 152., 169. lap. — 1494 ápr. 8. — 1495 aug. 18.
- ³¹³ *Fógel J.* II. Ulászló udvartartása. Bpest. 1913. 103. l.
- ³¹⁴ *Csonosi J.* Adalék a magyarországi XIV—XV. századi könyvmásolók és betűfestők történetéhez. M. Könyvszemle. 1879. 147—148. l. XLVII. szám és *Décényi Gy.* Bonfini

másolójának címeres levele. M. Könyvszemle. 1891. 264—267. I. és *Décsényi Gy.* II. Ulászló korabeli címeres levelek. Turul. 1891. 60. I.

²²⁵ *Fógel J.* Id. m. 98. I.

²²⁶ *Tóth L.* Bonfini másolójának címeres levele. Turul. 1929. 60. I.

²²⁷ A két töredéket *Jakubovich E.* fedezte fel. Bonfini kódextöredék a Magyar Nemzeti Múzeumban. M. Könyvszemle. 1919. 111—117. I. és Az eredeti Bonfini-kódex második töredéke. M. Könyvszemle. 1925. 19—27. lap. — A János név minden időben igen elterjedt lévén, egyéb bizonyító adatok híján nem fogadható el *Gentbon J.* azon feltevése sem, hogy az 1525 előtt Bécsben említett „Hanns priefmaler von Pescht” azonos lehetne a Bonfini másolójával. V. ö. Magyar művészek Ausztriában a mohácsi vészig. Budapest. 1927. 60. lap.

²²⁸ Ezeket az érveket számba véve, vetettük el én és Balogh Jolán is a két személy azonoságára vonatkozó önként kínálkozó és többször felmerült sejtelmet. *Tóth László* idézett művében most újra visszatér hozzá. Mivel csak a miniátor apát munkája érdekelt, nem foglalkoztunk a másoló személyével, ki művészi szempontból nem jön számba.

Tóth Lászlónak az a feltevése, hogy a velencei Averulinus Corvin-kódex kolofonjában olvasható „Soli deo laus et gloria” szavak, melyek János scripor címerében a Soli deo” hangzású devizában rövidítve szintén előfordulnak, egyben „a madoccai apát másoló műhelyének mottóját” jelentik, semmi módon el nem fogadható. Helyes azonban az a gondolata, hogy e szavakat Bonfini fogalmazta. Csakhogy nem a madoccai apát műhelye vagy János scripor számára, hanem a — maga számára. E szavak ugyanis nem a budai műhely termékein szerepelnek kolofonul, amint Tóth L. sejtí, hanem a Bonfini-féle munkákon. A Bonfini-től fordított velencei Averulinus zárószavai: Soli deo laus et gloria. Salzburgban levő Herodianus-fordításának zárószavai: Soli deo laus et gloria. Bécsi Philostratus-fordításáé: Soli deo laus et gloria és a bécsi Bonfini-féle Symposion kolofonja: Deo optimo maximo gratia, laus et gloria. A Bonfini-kézirat másolója tehát címerének devizájául Bonfini mottóját vette át és ezzel is jelezte azt, hogy mért kapta a nemességet. Csak a további félreértések elkerülése végett jegyzem még meg, hogy a felsorolt négy munka másolását nem János scripor végezte, mert mindegyik más-más kéznél az írás és hogy a velencei Averulinust kivéve, egyik kódex miniaturái sem készültek a madoccai apát műhelyében. Ellenkezőleg: a Philostratus — a legpompásabb flórenci kéziratok egyike — Bocardino műve.

²²⁹ Ms. Rawlinson Liturg. d. 6. Bodleian Summary Catalogue of Western Mss. No. 15.857. — A könyvről díszes kiadvány jelent meg Krakóban, 1928-ban: Várnai Ulászló imakönyve a Bibliotheca Bodleiana gyűjteményeiben címmel. (Modlitewnik Wladyslawy Warnen-czyka.) Korzeniowski József jegyzeteinek figyelembevételével feldolgozták Bernacki Lajos, Ganszyniec Richard és Podlacha Ulászló.) A kiadvány szerzői nem tudnak a könyvnek sem korára, sem tulajdonosára nézve megegyezni s a vélemények a XV. század eleje és a XVI. század eleje között ingadoznak.

²³⁰ No. 4289. — II. Ulászló imádságos könyve. M. Könyvszemle. 1884. — *K. Dobrowolski.* Modlitewnik królewicza Aleksandra. Z. R. 1491. Przegląd Biblijoteczny 1927. I. 85—86. lap.

²³¹ *Csontos J.* II. Ulászlónak ajánlott kézirat a konstantinápolyi Eszki Szerailban. M. Könyvszemle. 1889. 30—34. I. és díszkiadásban: *Csontos J.* II. Ulászló királynak ajánlott codex a konstantinápolyi Eszki Szerájban. Bpest. 1889.

²³² *Rómer Fl.* II. Ulászló király képmása. Archaeologiai Értesítő. 1871. 151—152. I. — *Bunyitay V.* A váradi püspökség története. I. 336. lap.

²³³ Prága. Egyetemi könyvtár. VIII. H. 76. Cimelia 43.

²³⁴ *Hoffmann E.* A Nemzeti Múzeum Széchényi-könyvtárának illuminált kéziratai. 1928. 103—104. I.

²³⁵ Dissertatio de Itineribus aggrendi Turcam ad Vladislaum Hungariae, et Bohemiae regem. Többször nyomtatásban megjelent munka. V. ö. Cuspinianus, Schwandtner stb. kiadásait.

- ²²⁰ G. J. Voss. De historicis latinis. 607. l.
- ²²⁷ A. Horányi. Memoria Hungarorum. Posonii. 1777. III. 69. l. és Szinnyei J. Magyar Írók.
- ²²⁸ Nürnberg. Városi könyvtár. Ms. Bibl. Solger 31.
- ²²⁹ A. de Hevesy. Une histoire turque enluminée. Gazette des Beaux Arts. 1923. 286—296. l.
- ²³⁰ Mikor a Nemzeti Múzeum Széchényi-könyvtárának illuminált kéziratai című könyvemben (104. l.) Hevesyvel szemben a Historiát is II. Bajazid idejére tettem, megfeledeztem arról a körülményről, hogy a kézirat nincsen befejezve.
- ²³¹ Nagy Iván. Címertani kérdések. Archaeologiai Értesítő. II. 1870. 261—262. II. Ulászló könyvének állítja a Nemzeti Múzeumnak Julius Caesar De bello Gallico című kódexét is (Cod. lat. 179.), de ez tévedés. A kódexnek nincs köze Ulászlóhoz.
- ²³² Engel. Id. m. 112. l. és Fogel J. II. Ulászló udvartartása. 102. l. 5. szélj.
- ²³³ Képét közöltem: Der künstlerische Schmuck der Corvin-codices c. dolgozatomban. Belvedere. 1925. 150. l.
- ²³⁴ Talán rokona annak a Szentgyörgyi Székely Tamás vránai perjelnek, a Hunyady-ház rokonának, akiről Johannes Anglicus azt mondja, hogy hajlandó volna Janus Pannonius ferrarai költségeit fedezni. V. ö. Hegedüs I. Egy angol humanista Janus Pannoniushoz. Arch. Ért. 1903. 452—460. l.
- ²³⁵ Bunyitay V. A váradi püspökség története. Nagyvárad. II. 1883. 166. l.
- ²³⁶ V. I. B. 19. jelzetű.
- ²³⁷ Fraknoi V. Váradon írt Vitéz-codex. M. Könyvszemle. 1880. 247. l.
- ²³⁸ Tietze H. Die illuminierten Handschriften in Salzburg. Leipzig. 1905. 55. l. 46. szám.
- ²³⁹ A könyvtár tudós igazgatójának, E. Frischnek szíves közlése szerint, ki a kéziratot XV. századi olasz munkának tartja.
- ²⁴⁰ XIV. századinak tartja Varjú Elemér is.
- ²⁴¹ Bunyitay V. A váradi püspökség története. Nagyvárad. II. 1883. 166. l.
- ²⁴² Wien, Nat. Bibl. Suppl. gr. 30.
- ²⁴³ Wenczel G. Thurzó Zsigmond, János, Szaniszló és Ferenc négy egykorú püspök a bethlenfalvi Thurzó-családból. 1497—1540. Budapest. 1878. 25. l.
- ²⁴⁴ D. G. Baub. Caspar Ursinus Velius Hofhistoriograph Ferdinands I. und Erzieher Maximilians II. Budapest. 1886.
- ²⁴⁵ Dr. K. Wotke. Der Olmützer Bischof Stanislaus Thurzó von Bethlenfalva (1497—1540) und dessen Humanistenkreis. Zeitschrift des Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens. Brünn. 1899. III.
- ²⁴⁶ E. W. Braun. Eine Nürnberger Goldschmiedewerkstätte aus dem Dürerkreise. Graphische Künste. Mitteilungen. 1915. 56. l. 23—26. kép.
- ²⁴⁷ Mindez emlékek és irodalmak bő ismertetését l. Hoffmann E. A Nemzeti Múzeum Széchényi-könyvtárának illuminált kéziratai. Budapest. 1928. 45—59. l.
- ²⁴⁸ Dr. J. Dietrich. Bericht über ein Manuscript auf Pergament in Folioband, ein zum Gebrauch der Breslauer Bischöfe bestimmtes Missale aus der zweiten Hälfte des 14-ten oder dem Anfange des 15-ten Jahrhunderts. Mitteilungen des kgl. Sächsischen Vereins für Erforschung und Erhaltung der vaterländischen Altertümer. Dresden. II. 1842. p. 29—32. — Dr. H. Luchs. Miscellen stb. Zeitschrift des Vereines für Geschichte und Altertum Schlesiens. Breslau. 1862. IV. 395. l.
- ²⁴⁹ M. Vattasso et P. Franchi de' Cavalieri. Codicis Vaticani latini. Roma. 1902. I. 524. sz. 397—399. l. Szilézia címerét tévesen a neissei hercegség címerének mondja. — G. A. Thurzó János boroszlói püspök kódexe a vatikáni könyvtárban. M. Könyvszemle. 1903. — Fogel J. II. Ulászló udvartartása. Bpest. 1913. 105. l. — A. de Hevesy. La Bibliothèque du Roi Matthias Corvin. Paris. 1923. 88. lap.
- ²⁵⁰ Baub. Id. m. 31. l.
- ²⁵¹ Magy. Könyvszemle. 1913. 200. l. színes táblán közli az 1. r. lap képét.

- ³²² *F. Landsberger*. Breslau. Leipzig. 1926. 106. l.
- ³²³ *Divéky A.* Magyarország szerepe a lengyel renaissanceban. *Archaeologiai Értesítő*. 1910. 6—8. lap.
- ³²⁴ *Bunyitay V.* A váradi püspökség története. 1883. Nagyvárad. I. 356—365. III. 29—43; 112—113. l.
- ³²⁵ *Hoffmann E.* Id. m. 57. l. A szöveg 1429-es évszáma természetesen sajtóhiba: 1489 olvasandó.
- ³²⁶ Képek közülve: *A. Nowak*. Kirchliche Kunst-Denkmale aus Olmütz. Olmütz. 1892. 24—25. l. XIV. tábla és *D. K. Chytil*. Vyojv miniaturniho malirstvi ceského ze doby králu Rodu Jagellonskeho. V Praze. 1896. 39. l. 25. kép.
- ³²⁷ *Chytil*. Id. m. XVIII. tábla.
- ³²⁸ *Hoffmann E.* A Nemzeti Múzeum Széchényi-könyvtárának illuminált kéziratái. Bpest. 1928. 19—20. lap.
- ³²⁹ *P. d'Ancona*. La miniatura fiorentina. Firenze. 1914. II. k. 712. l.
- ³³⁰ *Hoffmann E.* Id. m. 24. lap.
- ³³¹ *Hoffmann E.* Középkori könyvkultúránk néhány fontos emlékeről. *M. Könyvszemle*. 1925. 47—51. l.
- ³³² *Dankó J.* Hymnarium. Bpest. 1893. 105. lapon a címert Bakócz Jánosnak tulajdonítja, de ez nem valószínű.
- ³³³ *Emich G.* Írott és nyomtatott könyvek. *M. Könyvszemle*. 1876. 269. lap. — *Fraknoi V.* Erdődi Bakócz Tamás élete. Bpest. 1889. 189. l. — *I. Boinitic*. A zágrábi székesegyház kincstára. *Arch. Ért.* 1895. 157. l. — *M. Lehrs*. Über gotische Alphabete. Repertorium für Kunstwissenschaft. XXII. 1899. 374. lap; Der Meister der Berliner Passion. Jahrbuch der königl. preussischen Kunstsammlungen. XXI. 1900. 157. l. Geschichte und kritischer Katalog des deutschen, niederländischen und französischen Kupferstichs im XV. Jahrhundert. III. 1915. 136. lap.
- ³³⁴ *Rómer F.* Középkori miniaturák és a Corvinának egy eddig ismeretlen maradványa. *Arch. Ért.* 1869. 279. l.
- ³³⁵ *I. Kukuljevic*. Jure Glovic prozvan, Julijo Klovio hrvatski stinostikar. Zagreb. 1878. 7. és 66. lap.
- ³³⁶ *Dankó J.* Hymnarium. Bpest. 1893. 105. lap.
- ³³⁷ *Dankó J.* Történelmi, műirodalmi és okmánytári részletek az esztergomi főegyház kincstárából. Esztergom. 1880. 109—110. l.
- ³³⁸ *Hevesy A. de*. La Bibliothèque du Roi Matthias Corvin. Paris. 1923. 36. lap.
- ³³⁹ *Varjú E.* A Dessewffyék. Turul. 1903. 78. lap.
- ³⁴⁰ A címeres levelekre nézve *I. Hoffmann E.* Középkori könyvkultúránk stb. 49—51. l. — és újabban *Dr. Wolf Rózsi*: II. Lajos egy ismeretlen olasz címerfestője. *Magyar Művészet*. 1928. 697—708. lapok.
- ³⁴¹ *Gulyás Pál*. A könyv sorsa Magyarországon. *M. Könyvszemle*. 1923. 48. l.
- ³⁴² *Divald K.* Magyar művészettörténet. Bpest. 1927. 78. l. — Magyarország művészeti emlékei. Budapest. 1927. 105. l.
- ³⁴³ János király 1530 aug. 24-én kelt oklevele. *Magyar Sion*. 1867. 682. lap.
- ³⁴⁴ Életrajzát megírta: *Tóth-Szabó Pál*. Szatmári György primás. Bpest. 1906.
- ³⁴⁵ Az umbriai Joanantonius Modestus: „Oratio de nativitate Domini” és „Ulysses” című munkáját 1510-ben és a bolognai Joan. Bapt. Pius: „In carum Lucretium poetam commentarii” című munkáját 1511-ben.
- ³⁴⁶ Mághi Sebestyén: Janus Pannonius költeményeit 1513-ban. — Hagymási Bálint (Valentinus Cybeleus): Opusculum de laudibus et uituperio vini et aquae c. munkáját 1517-ben. — Bartholomaeus Frankfurter (Barth. Pannonius) Comoedia Gryllus, et eiusdem inter Vigilantiam et torporem Dialogus. 1516—1521 között. V. ö. Gróf *Apponyi Sándor*. Hungarica. Magyar vonatkozású külföldi nyomtatványok. Bpest. 1900. I. 90., 118. és 142. számok.

⁸⁷⁷ Balról jobbra dülő harántpólyával s e pólyára merőlegesen hasítva négy mezőre oszlik. A felső és alsó mező piros, a bal- és jobboldali ezüst. Az előbbieken egy-egy ezüst lilium, az utóbbiakban egy-egy kék rózsza, a fekete harántpólyában ugró arany oroszlán. A címert a Kassán levő kőből faragott Szatmári-címer alapján Tóth-Szabó Pál más színekben írja le (26—27. lap): szerinte a bal- és jobboldali mező kék, a bennük levő rózsák aranyszínűek, a harántpólya pedig kék.

⁸⁷⁸ G. F. *Waagen*. Kunstwerke und Künstler in Paris. Berlin. 1839. 366. l. — *Dankó J.* Történelmi, műirodalmi és okmánytári részletek az esztergomi főegyház kincstárából. Esztergom. 1880. — *Tóth-Szabó Pál*. Id. m. 284. l.

⁸⁷⁹ *Seymour de Ricci* Attavante modorában készült flórenci munkának tartja, (Catalogue de l'exposition du livre italien. Paris. 1926. május—június 9. szám), nem véve tekintetbe d'Ancona kitűnő megállapítását.

⁸⁸⁰ Mindenesetre helytelen Seymour de Ricci véleménye, ki a XV. századra teszi a könyvet és nem tudja, hogy Szatmárié volt.

⁸⁸¹ Könnyen lehet, hogy régebbi álláspontom, mely szerint a könyv keletkezését 1522—1524-re tettem, helytelen volt. *E. Hoffmann* Une pièce inconnue de la Bibliothèque de Mathias Corvin. La Bibliophilie. 1927. 284. l.

⁸⁸² *Bunyitay V.* A váradi püspökség története. I. 1883. 367—377. l.

⁸⁸³ Lehet, hogy könyvtárában Corvin-kódex is volt, mint ahogy atyja például birtokcserék útján Som Józsnak két Mátyás király címerével díszes paplant adott, egy fehérét meg egy vöröset. V. ö. *Dr. Szendrei János*. Perényi Imre nádor némely ingóságai 1497-ben. Arch. Ért. 1889.

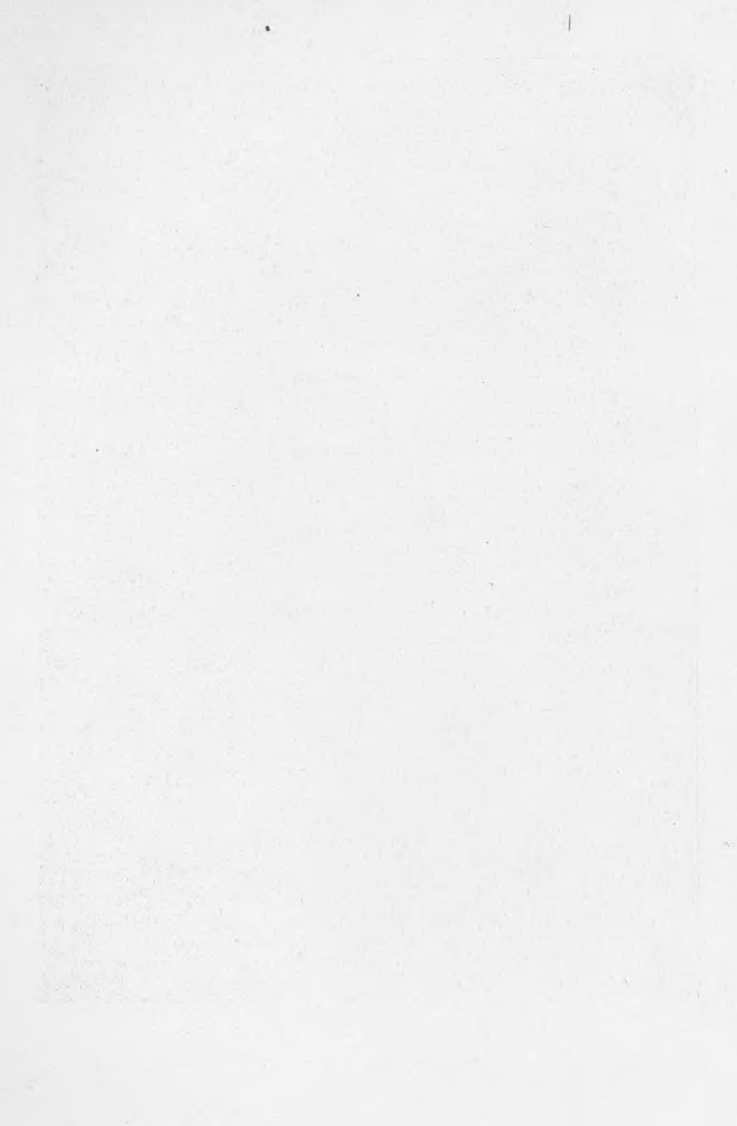
⁸⁸⁴ *Gerevich T.* A régi magyar művészet európai helyzete. Minerva. III. 1923. 116. l. — *Horváth H.* A hajdani királyi vár. A műgyűjtő. 1927. 95. l. A missale őrző helyét tévesen Zágrábban adja meg.

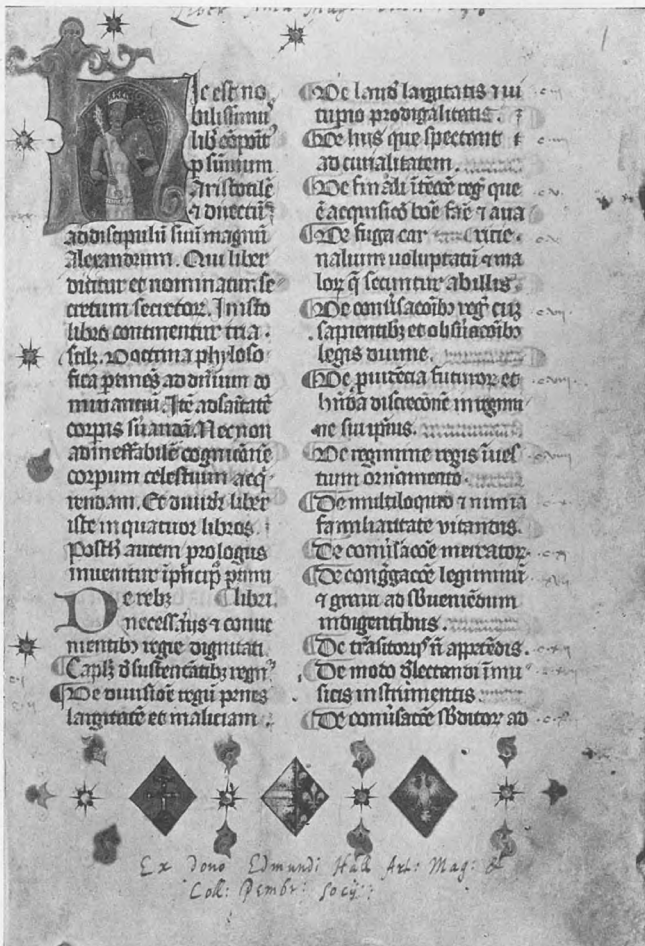
⁸⁸⁵ V. ö. *Lux K.* A budai várpalota Mátyás király korában. Bpest. 1921.

⁸⁸⁶ *Bunyitay V.* Id. m. I. 372. l. és III. 72—73. l.

⁸⁸⁷ *Varjú E.* A gyulafehérvári Batthyány-könyvtár. Budapest. 1899. 52—54. 77—76., 223—260. ll.

KÉPMELLÉKLETEK





In nomine dñi Amen.
Incipit liber missalis scđm
ordinem Sargomiensem.
Dñica prima in aduentu
dñi nri ihu xpi admissari.

Dne leuauit anima mea deus
meus in te confido nō erubescā
neq; irā dant me inimici mei
erem; vniuersi qui te expectant
non confundentur. ps. 117. **V**ias
tuas dñe demonstra in celsitu
tis tuis edoce me. Glia p. 020
Potentia tua in et ue
ni. ut ab inuentib; pecc
rum nrorū pualis te me
reantur ptegente et xpi. te
liberante saluari. Qui vi.
te. e. b. pauli a. Ad romanos.

Ks: Sientes quia ho
ra est iam nos de somp
no surgere nūc emi ppropio:

est nra salus quā cū credidi
mus. Non recessit dies at
appinquabit. Abiciamus
ergo opa tenebrarū et indu
amur arma lucis: sic et
die honeste ambulemus.
Non in comestag; vibus
et ebrietatib; nō in cubicu
bus et in pudicitis. nō in
contentione et emulaci
one. Sed induim; dñm
ihesum xpm. g. **Q**ui uerēt
qui te expectant nō confunde
tur domine. **V**ias tuas dñe
notas fac michi et seruitas tu
as edoce me. **A**lla. **V** **O**stēde
nobis dñe misericordia tuā
et salutare tuū ta nobis. all.
Nullo xpi: Sim mattheum.
Cum appinquasset ihesus
iherosolimis. et uenisset ieth
sage ad montē oliueti. tūc
miser duos discipulos suos
dicens eis. **I**te in castrum
qd̄ contra uos est. et statim
inuenietis asinā alligatā
et pullū cū ea. Soluite et ad
ducite michi. Et si q̄s uob̄
aliquid dixerit dicit quia
dñs hys opus habet. et cō
festim dimittet eos. hoc aut
totū factū est. ut adimple
retur qd̄ dictū est p̄pheta

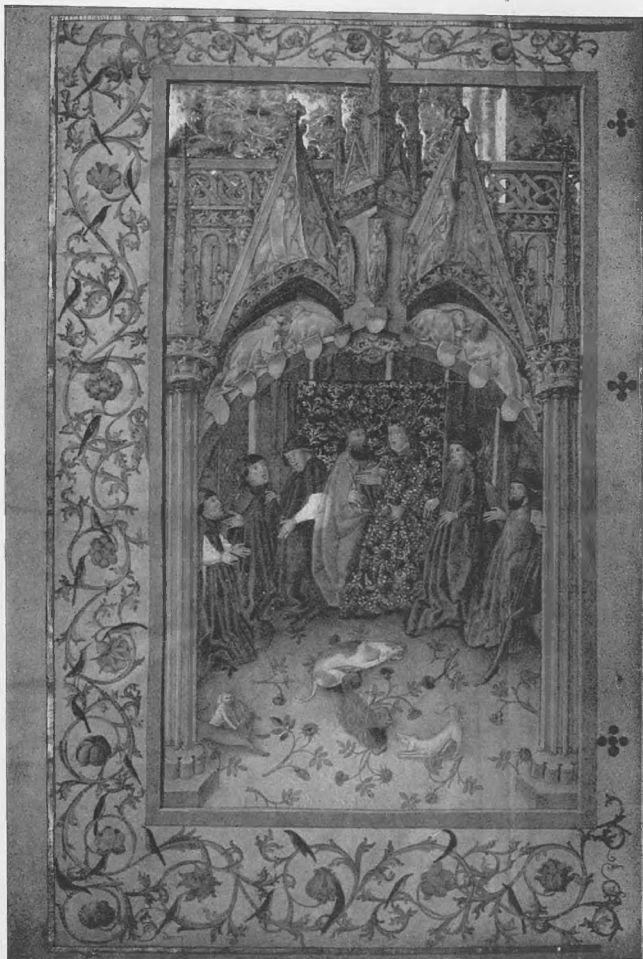
scimus usq; bethleem. in
 datus hoc uerbu qd factu
 est. qd factu dñs et ostendit
 nobis. Et uenerit festin
 anres. et inuenit maui
 atm et ioseph. et maria in
 positi in presepio. Videntes
 aut cognouit de uerbo
 qd dñm erat illis de puero
 hoc. Et omnes qui audie
 runt mirati sunt. et de his
 que dicta erant a pastorib;
 ad ipsos. Maria aut ser
 uabat omnia uerba hec co
 stitens in corde suo. Et cre
 di si sunt pastores qd significantes
 et laudantes deum. omnib;
 que audierant. et uiderat.
 sicut dictu est ad illos. off.
 Deus cui firmatur orbem ter
 qui nō mouebit parua sedes
 tua deus ex tūc a seculo tu es. st.
Duina qd dñe natu
 ralis hodie tunc misterijs
 apta pueniant. ut sicut
 hominigenitus iteru restit
 sit deus. sic nobis hereterna
 substantia. ferat qd diu
 num est. Perid. Na ser.
Ampē quēsum dñe mu
 nera dignanter oblata.
 et bñe Anastasiē suffragā
 tiuis meis ad nre salutē

auxiliū puenit concede.
 rista filia syon lauda cōm
 filia ierlm carere tuus uerue sa
 lictus et saluator mundi. plin.
Huius nos dñe facimur
 semp nouitas natalis in
 stauerit. cui natiuitas sin
 gularis humana repulit
 uetustatem. Perid. Na. pl.
Faciasti dñe familiam
 tuam munerib; sacris. et
 qd semp interueniade nos
 refoue. cui sollempnia ce
 lebramus. p. Ad summam


Duina qd dñe natu
 ralis hodie tunc misterijs
 apta pueniant. ut sicut
 hominigenitus iteru restit
 sit deus. sic nobis hereterna
 substantia. ferat qd diu
 num est. Perid. Na ser.
Ampē quēsum dñe mu
 nera dignanter oblata.
 et bñe Anastasiē suffragā
 tiuis meis ad nre salutē

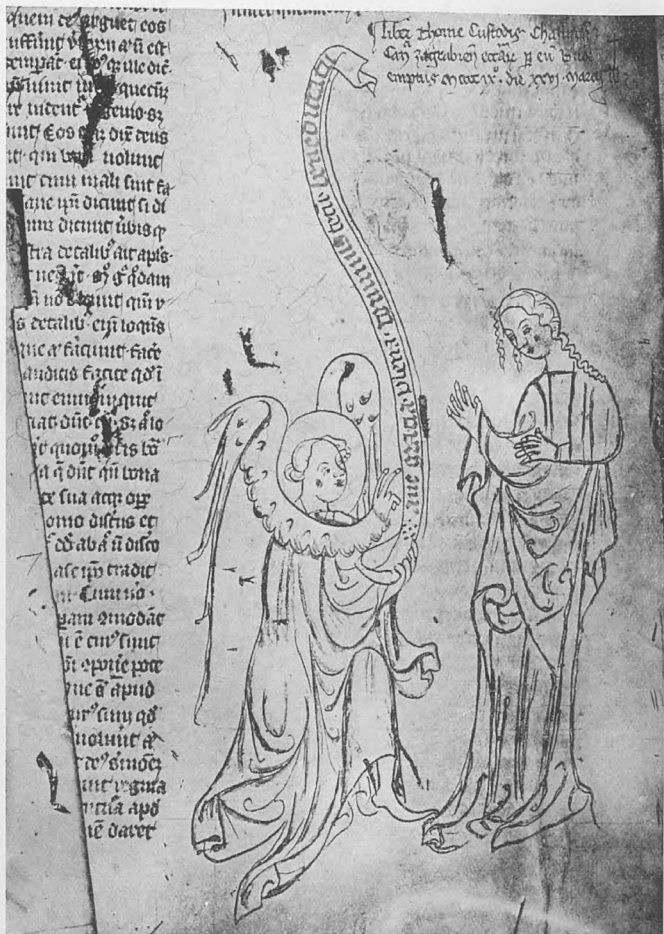
missa.
 Uer na
 tus est
 nobis
 et filius
 datus ē
 nobis
 tuus

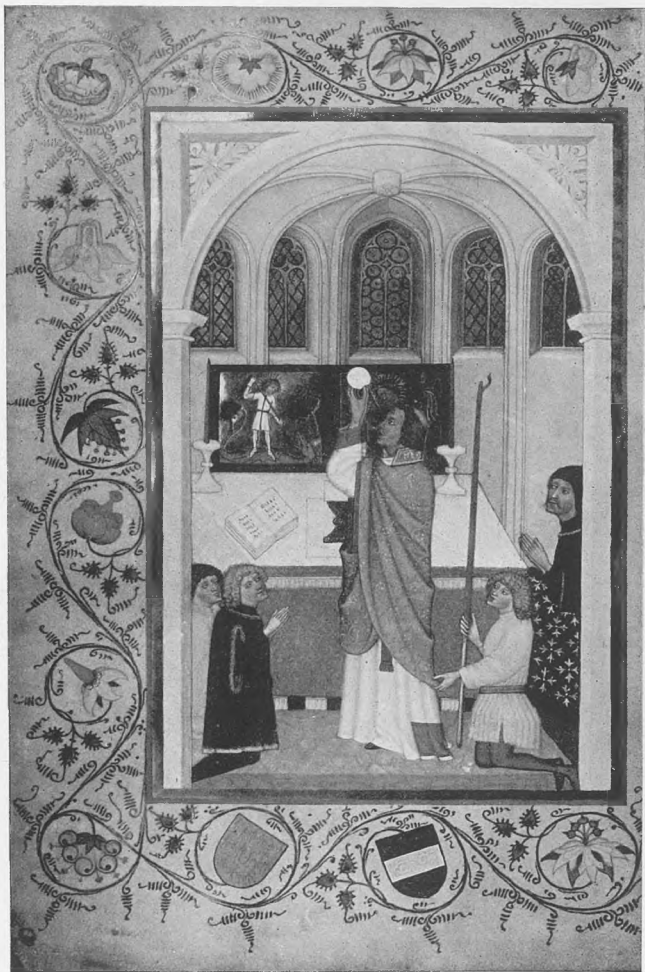
imperiū sup humerum
 eius et uocabit nōm ei
 magni consilij angelus.
 ps. Cantate dño rana tū
 nōtū quia mirabilia facte. dñ.
Concede qd omnipotens deus.
 Cur nos unigeniti tui
 noua parueni natiuita
 liberet. quos sub peccati
 iugo uetusta seruitutis te
 net. Perid. p. ysaie. pliere.



ZSIGMOND KIRÁLY IMÁDSÁGOS KÖNYVE

Wien. Nat. Bibl. Cod. lat. 1767





ALBERT KIRÁLY IMÁDSÁGOS KÖNYVE

Wien. Nat. Bibl. Cod. lat. 2722

Imitatio nuntii Regem mag
num aduersus dnm p dicit



Et ait dicit qui nō abnt in cō
silio ipore i m vna p dōe nō
fent i i kathedra petalene
nō sedet Sed ille dicit nō
lūtas ei i m lege ei medi
cabit die ac nocte Et erit
cāq lignū qd plātani est se
cus te rursū aquarē qd frut
cū sūti dabit i tpe suo Et
foliū eius nō defluet i omnia
q̄a q̄a tancē p̄p̄ abnt. Nō
sic impij nō sic sed tāq̄ pul
uis que p̄cat ventū a hanc
tē. Sed nō resurgit impij
i iudicō neq̄ p̄dōs i i sūlo
uitor. Om̄ nō uir dicit vī
m̄stōr i m̄tē m̄p̄ior p̄bit

Quae feruierit gen̄ p̄s
res i p̄p̄i m̄dicat i s̄

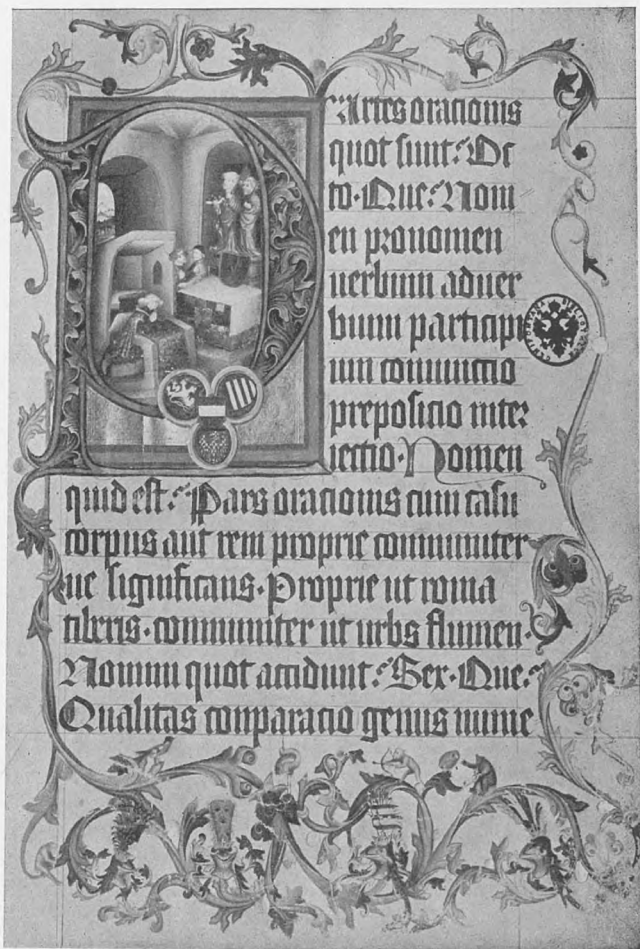
i. am. A facit vobis dicit et
p̄ncipes quenerit adūse dō
i adūse xpi ei. Disparis
vndā eorē i p̄a. a. i uobis
uigū ipōe. Om̄ hitat i cel
trabit eos i dōis sublan
nabit eos. Tūc loquet ad
eos i nā sua. i i fūdre suo q̄
turbabit eos. Ego autē cō
fatus sū rex ad vob sup hō
mōre. sūi eius p̄dicis pre
cepti ei. Dns dicit ad me
filiū nris es tu ego hodie ge
mū te. Dicit nūla a me i cū
lo tibi gentes hēdicat tē
i possessos nā tōs tē. Re
ges eos i nā. fēna. i tāq̄m
uis figūli estiges eos. Et
nūc reges intelligite. erudim̄
quidicatis tās. S̄ cruce
dno m̄iore. i cruce tē ei cū
tremot. A p̄p̄dōe dicit p̄
nā. neq̄ ualcat dōis i p̄a
ns de vīa uisā. Qui ante
tē i breu nā ei. b̄n̄ om̄s
D̄ ue q̄ q̄ ondit i cō p̄s
qd̄ m̄n̄p̄hca i s̄ qui
tbulāt me m̄lā i s̄gūit ad
uīu me. Nūc dicit ac m̄e
nō ē salū ipi i dō ei. Tūc it





PÁLÓCZY GYÖRGY ESZTERGOMI ÉRSEK KÖNYVE, MISSALE

Budapest. Nemzeti Múzeum. Cod. 359



TITI LIVII PATAVINI INCIPIT. DE BELLO MACEDONICO LIBER PRIMVS.



E QUOQUE INVAT VELVT IP
 SE IN PARTE LABORIS AC PE
 riculi fuerim ad finem belli punice perueni
 se. Nam si li profiteri ausim per scripturam
 res omnes romanas in partibus fugulis tant
 operis fatigari minime conueniat. tamen cu
 in mentem uenit tri & sexaginta annos uo
 enim luxu a primo punice ad secundu belli
 finitum. eque multa uoluntaria occupasse in

hi q occupauerunt quadringenti septuaginta octo anni a condita ur
 be ad ap claudiu consulem qui primum bellum cartaginensibus intulit
 iam prouideo animo uelut qui proueni litores uada incluta mare pectus
 ingreduntur. quicquid progredior in ualidorem me altitudine ac uelut
 profundam uidebi & crederet pece opus quod prima quaeq peritien
 do minus uidebatur. Pacem punicam bellam macedonicam exceptis
 periculo haud quae comparandum aut uirtute duos. aut militu ro
 bore claritate regum antiquorum uetustate fama gentis & maioriu
 dino imperu quo multu quondam europa maiorem partem a se ob
 tinuerant. armu prope nobilit. Ceterum ceptum bellum aduersus
 philippum deo ferre ante annu triennio prius depositum erat. cum
 etholi & belli & pacis fuissent cause. uacuos deinde pace punica romanos
 & inferens philippo cum ob infidam aduersus etholos alicuq regionis cui
 oem socios pacem. tum ob auxilia cum pecunia nuper in africa milia
 hannibali peruisi. preces aethiencium quos agru peruastato in urbem
 compulerat exortauerunt ad renouandu bellum. Sub idem fere tempus
 & abathalo rege & rhodiu legatu uenerunt nuntiantes alic quoq cur
 ratali solitari. Hui legationibus responsum est. curae athena rem senatus
 fore. Consultatio de macedonico bello integra ad consules qui tunc in pre
 lio bou erant ueluta est. Interim ad ptolemicum egypti regem legatu tri
 milli c. claudius nero. m. emilius lepidus p sempronius truchitanus. ut
 & annuntiarent uictum hannibalem peruisi. & gratias agerent regi
 quod in rebu dubiu cum finitimu etia loci romanos deleteret. in hunc
 manisset. Et petierunt ut si coacti inuicem bellum aduersus philippo

PLAVTI POETE COM
ICI CLARISSIMI P
RIMA COMEDIA



N faciem uetus ambituouit iupiter
 Dum bellum geret & eu thelobon hostis
 Aleniam vxorem coepit utuatiuam
 M excurius formam solite secum gerit
 Abentis bit aleniam decipit dolis
 Postq̄ redire ueni Amphitruo & solia
 vterq̄ deludone doli inuicem in modis
 Hinc iurgium cumulus vxori & uito
 Donec cumi tronu tu uoce nalla exheret

A dilegerum te iupiter confessus est

ALVD ARGVMENTV M



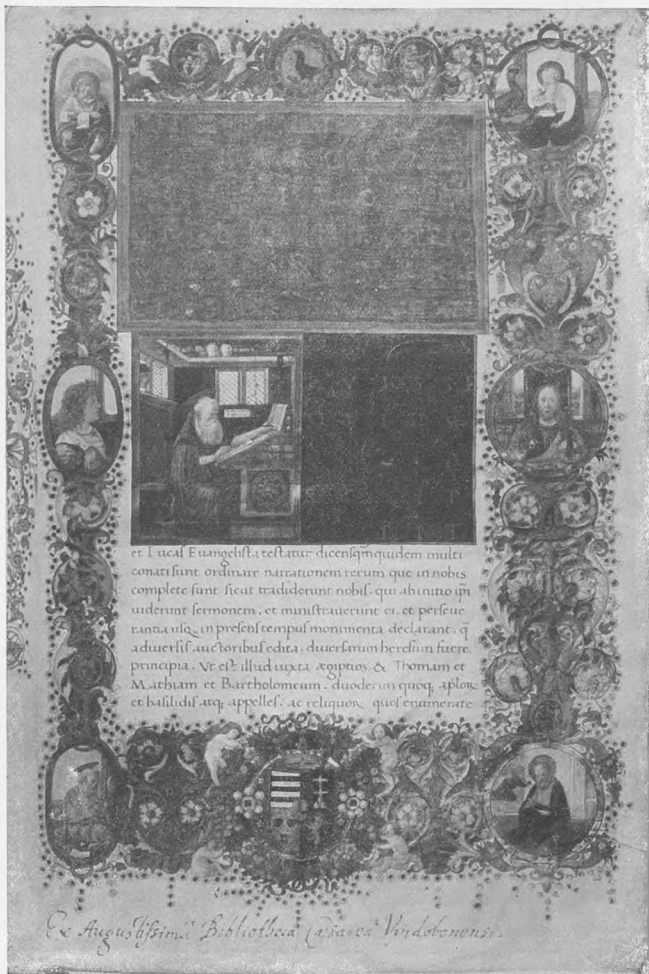
Morce capus Aleniam iupiter mutauit sese

In formam illius coniugis pro patria Amphitruo
 Dum tenet cum hostibus habitum mercurius ei subiecit solia
 I s aduenientis secum ac dominum frustra hic carbas vxori
 I et Amphitruo atq̄ inuicem rapine p̄ mebris hleforoape
 A ebiter uter sit non que Amphitruo decernere
 O mnem rem noscunt geminos Aleniam curant

PROLOGVS



I uos in uostis uelut mercatorij om̄ mch̄s vendun̄ isfo
 M e lectum laeris afficere atq̄ adiuuare m̄ch̄s omnib̄s
 E c ueres rationesq̄ yestorum omnium
 B ene expedite uolitis perire q̄ & admi



CLARISSIMO RATORIS MAGISTRI GEOR-
GHII TRAPEZONCHII CRETENSIS RHETORICIS
LIBROS VIXE ORDINUM
MIHI IN MENTEM VENI
AT QUANTA ORATORIAE
FACULTATIS VAIUTILITAS
TVMDIGNITAS SIT
NÖPÖSVNÖVEHMERIO



lece q̄ in his nris temporib; nulla fere bonarū artū tam abiecta: atq; contenta habearur
qm̄ et si nōn ubi liberaliū amum ut geometria ut arithmetica: et que huius generis
sūt: oīno ab usu recedunt: ne non multū eas ad hūanitatē pariter dicā: nō sumus
tū in ipis tanta passi lecturā quantā in hac humanitatē artū p̄clarissima maxīe
q; necessaria. Nam in illis qd̄ ita integra subtilissimōs scriptorū opa usq; ad p̄s
extant: ut nihil et desit qui proficere in eis desideret: nisi studiū ac diligētia. In
hac ū dicendi copia q̄ntop̄lures scriptorū elegantissimū libn̄a maiorib; nris tā Latī
nis q̄ grecis relicta sunt: r̄antop̄ paucores vel potius nulli his p̄dis temporib; nris
reperuntur. Quod siue negligētia quāsi siue eorū q; docent: qui q; orationibus
copiā p̄tinent: ignorantia quāsi aut p̄dūa fēn̄ sit: unūsq; per seip̄s consideret.

Ego id p̄stimo nisi berolini alani aliorū q; huiusmodi libros: nescio an sancti utiles
remanebūt: al. ut qui docent: cōtēta eēt postentat: aut loco harū nugarū bonorum
auctorū opa inuenirentur: aut salte auctores non imbūt his delationib; nris: s̄
animos ad hūanitatē doctrinā faciulū applicaret: q̄b; nihil unq; unius: nihil dignūf
nō a p̄e homi q; deorū q; tributi est: Nam philosophia qd̄ qua omnes liberales ar-
tes continent: si dicendi suauitate puata sit: omne orationis q̄ntitatē infingit amue
con: dicitōū q; ingenuū sicut aspirare inobit nūna. Qd̄ si om̄s mutū eēt: tūm:
incomodū arbitri: carere etiā oī hūanitate p̄fecto uidet: qui loq; nō pot: certe et
male loq; id ūo s̄mo in cōmodo humanitatē q; puatōis p̄ximū eēt. Quare posse te
porib; locis p̄sonis causis reb; ornate distincte copiose atq; prudēter cūtionē ac com-
mō: qd̄ hōm̄i artū officū est: nō parū felicitatis existā auerim. Quantū ūo ho-
nō: lib; dignitatē in eos qui copiā dicendi adepti sūt: consueat: que inuolūta q;
cōmoda hōm̄i eloquētia consequit: nemo facile poterit explicare. Nam q; p̄tiam
fundatē legib; r̄atōis consilijs s̄tentent q; suis ampliatē poterit: dicitōū poterit et am-
p̄sido et suis ornamento futurū eēt. Preterea in inuicē timorē: hostib; terrorē inueni
Quod in cōcordiā nris cū clarissimō oratore: ab attentionib; poterit: ut faciulū deus



MÁTYÁS KIRÁLY, UTÓBB II. ULÁSZLÓ KÖNYVE. CASSIANUS

Libri primus metaphysice.

NOVE TRANSLATIONI LIBRORVM
 METAPHISICAE ET VETERI AB AVE
 ROI CORDVBENSI COMENTATE SY
 MI PHILOSOPHI ARISTOTELLIS
 EX STRAGVRA GRECIE OPPIDO NI
 COMACHI MEDICINE ARTIS PROFE
 SSORIS FILII PRINCIPIVM PONITVR
 PRO DIVO WLADILAO HVNGARIE
 AC BOEMIEE QVEE REGEE



Quo homo natura se desiderat. Sicut autem est sensus dicitur: propter enim vitalitatem propter seipsum colligitur et marie alioqui qui est per ipsos oculos, non enim solus in agamur: sed et nihil agere debent: ita ipsi vident per oculos.

Et dicitur alioqui eligimur, causa autem est quia hic materia sensus cognoscere non facit: et multas res desiderant demonstrat. Alia quidem igitur sensus habitus natura sunt, et sensibus autem quibusdam quod ipso memoria non fit: quibusdam vero fit: propter hoc alia quod presentia sunt alia vero de se ipsa habitus non potuerunt memorari. Invidiam quidem sine fine addiderit quod est sonus audire non potest: sicut enim aperit, et vixit alioqui aliud generatio animalium huiusmodi est addidit autem quod est cum memoria: hunc habet sensum. Alia quidem igitur imaginatio habet et memoria vivit: experientia autem parum participat: hominum autem generatio arte et rationibus, sicut autem et memoria hominibus experientia: cuiusdam namque res multae memoriae vivit experientia potest fieri: et sepe videt fieri: et arte simile experientiam esse: hominibus autem facta et arte per experientiam euenit. experientia quidem enim artem fecit: et in solentem recte et ceteris incipientia calum. sicut autem artem cum et multas experientibus perceptibus vna sit vni: ut alioqui velat se similibus accepto, experientiam enim quidem habere: quod calum et locum hac experientia dicit laboribus hoc est: ita multas singula vni experientiam est. Quod autem oibus huiusmodi sensus autem membrae determinatio hac experientia dicitur habitus: comitatur per plerumque autem hoc lectio autem est habitus habitus anno est. Sed agere quidem igitur experientia nihil ab arte differre videtur: sed et experientia magis phere videmus sine experientia ratione habitibus, causa autem est quia experientia quod singularium est cognatio: arte vero vni habitus. actus autem et ois generatioem circa singulare

sunt. non enim homine medicina sanant nisi sem acciderit autem calum autem locum autem aliquid sic et ceteris: cuius est homine accidit. si igitur sine experientia quod rationes habeat: et vni habitus quod cognoscatur: in hoc autem singulare igitur experientia quod curantur peccatis singulare namque magis curabile est. Sed tamen sepe et intelligere magis arte quod experientia esse arbitramur: et artemque experientia sapientia ois sequitur. hoc autem est quia hic quod causam scilicet non non experientia quidem cum sunt ipsi quod sed propter quod nescit: illi autem propter quod causam cognoscit. videtur et architecto: et circa quodlibet quidem huiusmodi bono habitus et magis sepe manu artibus putamus et sapientia noceat: quia factio: causa scilicet illi vo sunt quod inanimatum facit quidem: non scientia autem factum: que facit: ut igitur quod curant, in arte quidem igitur natura quodam vni quodque bonum facit: sed manu artibus propter constantiam est tamen non semper et ceteris esse sapientia sunt sed semper ratione habet ipsi et causa cognoscit: et ois scientia signum est posse docere: et ob hoc artem magis experientia scientia esse certissima. Possunt autem bebi autem docere non possunt: amplius autem sensus neque vni sapientiam esse potius cum his singulis: cognoscit materia propter sunt: sed propter quod de nullo dicitur ut propter quod igitur calidus sed quia calidus solum illi. Inertia quidem igitur inuenit et habitus autem inuenit et ceteris et cetera cetera sensus ab hominibus maris non solum propter aliquos inuenit: et vitalitatem sed sicut experientiam et ab alioqui dicitur ferentibus pluribus autem reperio artibus et alia quidem ad necessaria: alioqui vo ad introductionem experientibus: talio igitur sapientia esse arbitradum est propter id quod alioqui scire ad vnum non sunt. videtur iam omnibus talibus infinitum que non ad voluptatem neque ad necessitatem scientiam reperit sunt: et parum in his locis vbi vacabat: vni circa experientia matricem arte prima constituerunt: ab his generatioem fieri dicitur. In his habitibus quidem igitur que sit ratio et

MACROBII THEODOSII VIRI ILLUSTRIS
SIMI SATVRNALIORVM LIBER PRIMVS
INCIPIIT.



VLTAS VARIAS. QVE RES IN HAC VITA
nobis eustachi fili natiua conciliauit: sed nulla nos
magis q̄ coirum qui e nobis essent procreari charitate
deuincit: eamq̄ nostram in his educandis atq̄ eru
diculis curam esse uoluit: ut parentes neq̄ si id
quod cuperent ex sententia cederet: tantum ulla alia ex re
uoluptatis: neq̄ si contra eueniret tantum meroni capere possint.
Hinc est q̄ mihi q̄ institutione tua nihil antiquius existimatur:
ad cuius perfectionem compendii longis anfractibus inreponendi
ducens: more q̄ omnis impatientis non operior: ut per hec sola
promouens: quibus ediscendis grauiter ipse inuigilas: sed ego
ut ego q̄ tibi legerim: & quicquid mihi uel te iam in lucem
eduro: uel anteq̄ nasceris in diuersis seu grece seu romane
lingue uoluminibus elaboratum est: id totum sit tibi sciencie
supellex: & q̄ de quodam literarum peno siquando usus ue
nent aut historie que in librorum strue latens clam uulgo est:
aut dicti facti ue memorabilis reminiscendi: facile id tibi inuen
tu atq̄ de promptu sit. Nec indigeste tanq̄ sceruum congestimus
digna memoratu: sed uariarum rerum dissimilitas ab auctoribz
diuersis confusa temporibus ita in quoddam digesta corpus e:
ut que indistincte atq̄ inpromiscue ad subsidium memorie an
notaueramus in ordinem instar membrorum coherentia conueni
rent. Nec mihi uino uertas: si res quas ex lectione uirga mi
rabor: ipsis sepe uerbis quibus ab ipsis auctoribus enarrate
sunt: explicabo: quia presens opus non eloquentie ostentatione
sed nostrorum congeriem pollicetur: et boni consilii oportet
si notitiam uetustatis malo nobis non obesse: malo ipsis an



ORATIO R^{ati}. PATRIS. DNI THO
MAE. DE. DEBRENTHE. EPI
SCOPI. ZAGRABIENSIS AD
SANCTISSIMUM. D. N. PIVM.
II. FELICITER. INCIPIT. ~



EA
IS
SI
ME
PA
TER.
SI
SER
MO
NEM. MEVM. ORNA
TE. PROMPTE. ET. PRO
FVNDE. PROFERRE. NON

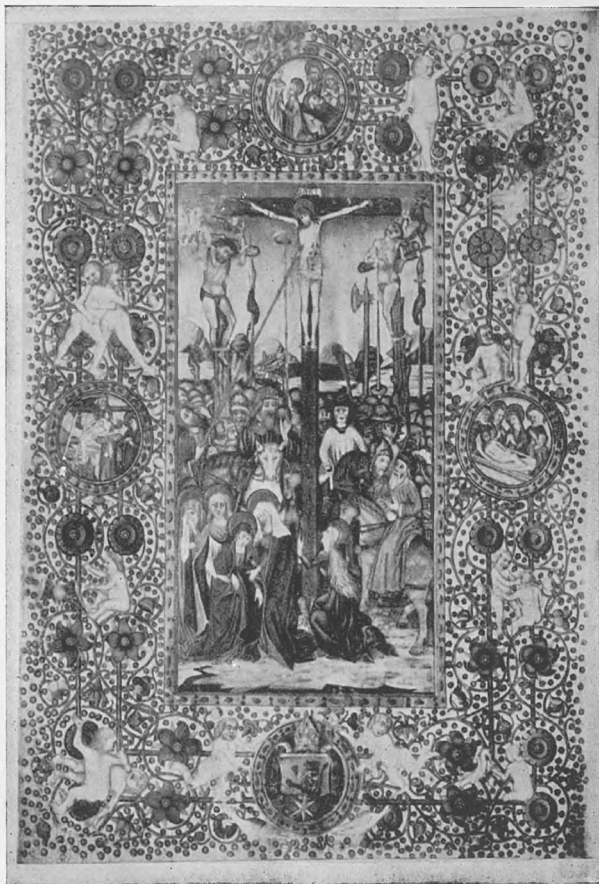


7844



PRINCIPIS ORATORVM
 TVLII CICERONIS TVS
 CVLIANARVM TVSTIONV
 AD BRVTVM PRIMVS LIBER
 FELICITER INCIPIT.

DVM defensionum laboribus se-
 natorisq; muneribus aut oratio
 aut magna ex parte oratio ali-
 quando liberans: retuli me Bruto et hortare
 maximo ad ea studia que retenta animo re-
 missa temporibus longo intervallo intermissa reuo-
 cari: cum omnium artium que ad rectam
 uiuendi vitam pertinerent ratio et disciplina
 studio sapientie que patria decem contineret
 hoc mihi latinis literis illustrandum putavi. No-
 quia patria grecis et literis et doctoribus percipi non
 cessat: sed meum iudicium semper fuit oratio uel
 trof aut inuoluisse per se sapientius que me re-
 aut accepta ab illis fecisse meliora que ipam
 digna stantissent in quibus elaborarent. Nam
 more et instituta uere res domesticas ad
 familiares nos profect & melius tenuit et
 lauit. Rem uero p. nri maiores certe me-
 horibus temperare et instituit et legibus
 uel loquar de se militare: non qua cum uer-



KÁLMÁNCSEHI DOMONKOS SZÉKESFEHÉRVÁRI PRÉPOST KÖNYVE
BREVARIUM ÉS MISSALE

Wien. Liechtenstein herceg könyvtára

entis multiplicat i regitur
 scia inoua fide me p
 gene sacrificis gram qm
 dedisti. ut corpe i mente i
 nouati. i unitate fidei fer
 uetris tibi dno sciat mer
 am. p. ad pressio; se ven
 sps alme v loqant iua. ce

O ps sepne deus qui
 sacmctu qnqgintz
 dice uoluisti misio pmet
 pra pmissioem. sa. n. ut
 gnaui fca dypsis diuisione
 linguar. ad una cessione
 tu nois celst muner ag
 get. p. dem. salue fela. In
 redendo v. ven. cas. v. Co

Deus qui oz fma h
 sacmctu festiuitat
 hodie nnuia tua celst
 i oigintz i nate sacrificas i
 recede bo. n. i tota mdi la
 tudine sbs tu dona diffid



Aut. p
 pinus do
 mi reple
 orbē tra
 ni. all. et
 hoc qd
 tunc oia sacra hē uce al. al.

ps Confirma hoc ds qd opat es
 i nob. a splo sco mo qd ē i teli. 6

Deus qui hodie nā oī
 die corda fidelium sa
 sps illustratōe docuit. da
 nb in eode spū uita lax. et
 de c' hō cōsolatōe gaudet.
 p. i. u. c. l. c. actū apz. ii.

In dieb ill. dum replent
 dies pentecostes. erat
 omis discipuli pnt in eode lo
 co. Et factis ē repete de celo
 sonus tanqm aduenētis
 sps uehētis. i repleuit to
 ta domū ubi erant sedētes
 Et apuenit ill' dypnte lin
 que tanqm ignis. seditq; sa
 pra singulos eoz. Et repleti
 st' os spū sco. i ceperunt loqui
 uariis linguis. pnt spū scis
 dabat eloqui ill'. Erāt aut
 i uim hīc mtes uidei ueri
 religiosi ex oī nate q sub
 celo ē. fca at hīc uice. cō
 uenit mltitudo i mente cō
 fusa ē. qm audiebat unus
 qsq; lingua sua illos loqui
 tes. Stupebat at os. i mu
 rabāt dicētes. Nōne erāt
 omis ista q loqit. g. illi et

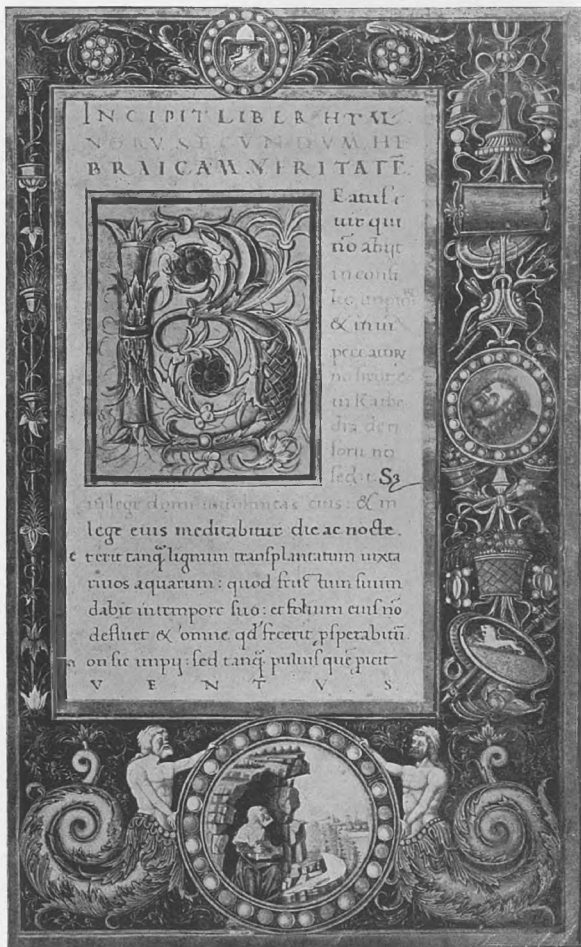
In nomine dñi
 mi et eterni dei
 in abū ē. Inquit v
 uale. scdm nouū d
 dñe scē romāe ecce
 conuolūti v scissimū
 vrem dñm Iohanne
 v m xxi. f. ad m. v.



Onatex vueros i sco
 te eliminare uolens
 iatus cū amicu. Sto
 laulmati. albi colo
 ris. i mitra. v. emittit.
 ad nomōne v. out.
 dicitur in t. o. uilitan
 dis v. v. v. v. v. v. v. v. v.
 soto v. v. v. v. v. v. v. v. v.
 ce v. v. v. v. v. v. v. v. v.
 f. v. v. v. v. v. v. v. v. v.
 tenab. et unctis āte
 v. v. v. v. v. v. v. v. v.

Spiritus sanctus
 supuenat in uos
 et uirtus altissimi cui
 todia uos a viciis. f.
 Amen. Deinde dicit v.
 Aduocorū nrm in no
 mie dñi. R. Qui fecit
 celum et terram. R. Dñe
 exaudi orōne meā. R.
 Et clamor meus ad te
 ueniat. Dñs ult. R.
 Et cū spū tuo. Drem.
 Et tunc elenatis et ex
 tensis manibus iurer
 confinandos. Di. hanc

Oratio. s. orōnem
 teus qui regenia
 indignatus es hos sa
 mulos tuos. et famu
 las tuas. ex aqua et spū
 scō. Quis: dedisti eis ē
 missionē onū v. v. v. v.
 emitte in eos sevā sōmē
 spū tui. p. v. v. v. v. v. v.
 R. Amē. Spū sapie et
 intellectus. R. Amē. Spū
 ritū consiliū et fortitudi
 nis. R. Am. Spū scie
 et pietatis. R. Amen. Et
 imple eos spū timōis



Epistola Symboli Ruffini Aquileienſis preſbyteri ad Laurentium papam. In qua ſingulos articulos fidei noui & veteris teſtamenti autoritatibus confirmat: & hereses cõtrarias deſtruit. Epistola p̄ma

Ibi quidẽ fideliffime Papa Laurenti ad ſcribendũ animus non eſt tam cupidus q̄ nec idoneus ſcientia non eſſe abiq̄ piculo multoꝝ iudicij ingenij tenuẽ & exilo cõmittere. Sed quomã uẽ cũ uenia tui dixerim: id temere ſ epistola tua p̄ Xpi me ſacramẽta que a nobis maxima cũ reuerẽtia ſuſcipiunt aſtringis: ut aliquid tibi de fide ſecundũ ſymboli traditõem rationẽq̄ componã quãus ſupra uires noſtras ſe pondus precepti. Nõ enĩ me latec ſapientũ ſentẽtia que probe ad modũ dicit: quia de deo etiam ueni dicere piculoſu eſt: cõmen ſi experitõis a te impoſite neceſſitate oratõibus iuues: dicere aliqua obe dienne magis reuerẽtia: q̄ ingenij preſumptiõẽ tempeabimus. Que quidẽ nõ tam perfectõꝝ exercitijs digna uideant: q̄ que ad paruulorum in Chriſto & inopẽtũ libereur audireum. Equidem comperi nonnullos illuſtrũ tractatorũ aliq̄ de his pie & breuiter edidiſſe. Photinum uero hereticũ ſuo catenus ſcripſiſſe non ut rationem dictorum audientibus explanaret: ſed ut ſimpleteꝝ fideliteꝝ dicta ad argumentũ ſua dogmatis traheret. Cum in his uerbis ſanctus ſpiritus puidere nil ambigũ: nil obſcurũ: nil a reliquis diſſonans ponit: ga in his uerbis cõplec̄ p̄phena que dicit: Verbu enim conſumans & breuius iniquitatẽ: quia uerbu breuiũ facite dominus ſuper terram. Nos ergo ſimpleteꝝ ſuam uel uerbis Apſtolicis reddere & ſignare tempeabimus: uel que omiſſa uidentur a prioribus adimplere. Sed ut manifeſtus fiat argumentũ uerõ huius ut diximus breuitatẽ: cauſam qua hoc traditio Eccleſiis data eſt: q̄ origine repetemus. Tradunt maiores noſtri: q̄ poſt aſcenſionẽ dñi: cum per aduentũ ſpũs ſancti ſupra ſingulos quoſq̄ Apſtolos igne lingue ſediffenat loque lis diuerſis uariſq̄ loquerentur: per q̄ eis nulla gens extranea: nulla lingue barbaries inaceſſa uideret̄ & inuã: preceptum eis a dño datũ hoc: ad predicandum dei uerbu ad ſingulas queſq̄ p̄ficiſci nationes. Diſceſũri itaq̄ abinũcẽ normã ſibi p̄ua future p̄dicatõis in cõmune cõſtituũt: ne forte alij alio abduſti diuerſũ aliq̄ iis qui ad fidẽ Xpi inuadantẽ exponeret̄. Oẽs igit̄ in uno poſiti & ſpiritu ſancto repleti: breue iſtud futurẽ ſibi ut diximus p̄dicatõem indiũ cõferendo in unũ: q̄ ſentebat unuſq̄ſq̄ cõponunt. atq̄ hanc ordiẽtibz dandã eſſe regulã ſtatuerunt. Symbolũ autẽ hoc multis & iuſtiſſimis ex cauſis appellari ueluerunt. Symbolum. n. grece indiũ dici poſeſt & collatio. hoc eſt q̄ plures in unum cõferunt. Id enim fecerũt Apſtoli in his ſermonibus in unum cõferendo: quod unuſq̄ſq̄ ſenſit. Indiciũ autẽ uel ligũ num idcirco dicit̄: quia illo in tpe licit̄ Paulus Apſtoloſ dicit̄: & in a Chriſto Apſto rũ referretur: multi ex circũeunantibus Iudeis ſimulabãtẽ eſſe Apſtoloſ Chriſti: & lu cri alicuius uel ueneris grãtia ad predicandũ p̄ficiſcebant. noſcentes quidẽ Xpũ: ſed nõ integris traditõũ lineis nunciãtes. Idcirco iſtud indiũ poſuerunt: p̄ quod agnoſcereẽt iis qui Xpũ uere ſc̄dm apſtolicas regulas predicaret̄. Deniq̄ & i bel lis ciuilibz hoc ſeruari ferunt: qm̄ & armorũ habitus parũ: ſonus uocis idem: & uel unus eſt: atq̄ eadẽ inſtituta bellandi. ne qua doli ſubreptio fiat: Symbola diſtincta unuſq̄ſq̄. Dux ſuis militibus tradit: que latine ſigna uel indiã nũcipant. ut ſi forte occurrere q̄s de quo dubitet̄: ſymbolũ p̄dat: ſi ſit hoſtis uel fortis. Idcirco deniq̄ hec nõ ſcribi cartulis aut membranis: ſed requiri in credentiũ cordibus tradiderũt:



De ordinacione lectoris.
D ordina-
 none lecto-
 ris: pro qui-
 o paratur li-
 ber lectionū
 Illi q̄st. aris ordinatis pō-
 nitef reassumpta mitra:
 accedit .ro sedem suam:
 a sinistra parte .altaris. i.
 eple. interm cantat p̄-
 mum graduale ul̄ prim-
 um. Alleluia si sit infra ce-
 tuam p̄ndicostes: et

dicantur secunda collec-
 ta et secunda lectio. Qui-
 bus dictis pontifex reuer-
 titur .ro falso istorum q̄se-
 det cū mitra et lectores a-
 uccantur per archidiacono-
 num hoc modo. Accedit
 qui ordinandi sunt .ro of-
 ficiū lectorum. Et mot-
 nominatim uccantur per
 notarium ut sup̄: a dictū
 est: quibus coram eo cis
 candelis in manibus ge-
 nuflexis pontifex iterum



KINIZSINE MAGYAR BENIGNA KÖNYVE. IMAKÖNYV
 Keszthely. Herceg Festetich könyvtár



GYÖRGY TOPUSZKÓI APÁT
 ÉS ROZSONYI PÜSPÖK, UTÓBB BAKÓCZ TAMÁS KÖNYVE. MISSALE



HAN JÁNOS POZSONYI KANONOK KÖNYVE. GRADUALE

Pozsony. Káptalan. Könyvtár



II. ULÁSZLÓ KIRÁLY KÖNYVE. PETANCIUS

Budapest. Nemz. Múz. Cod. lat. 378



II. ULÁSZLÓ KIRÁLY KÖNYVE. HISTORIA TURCIAE
 Nürnberg. Stadtbibl.

1920

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

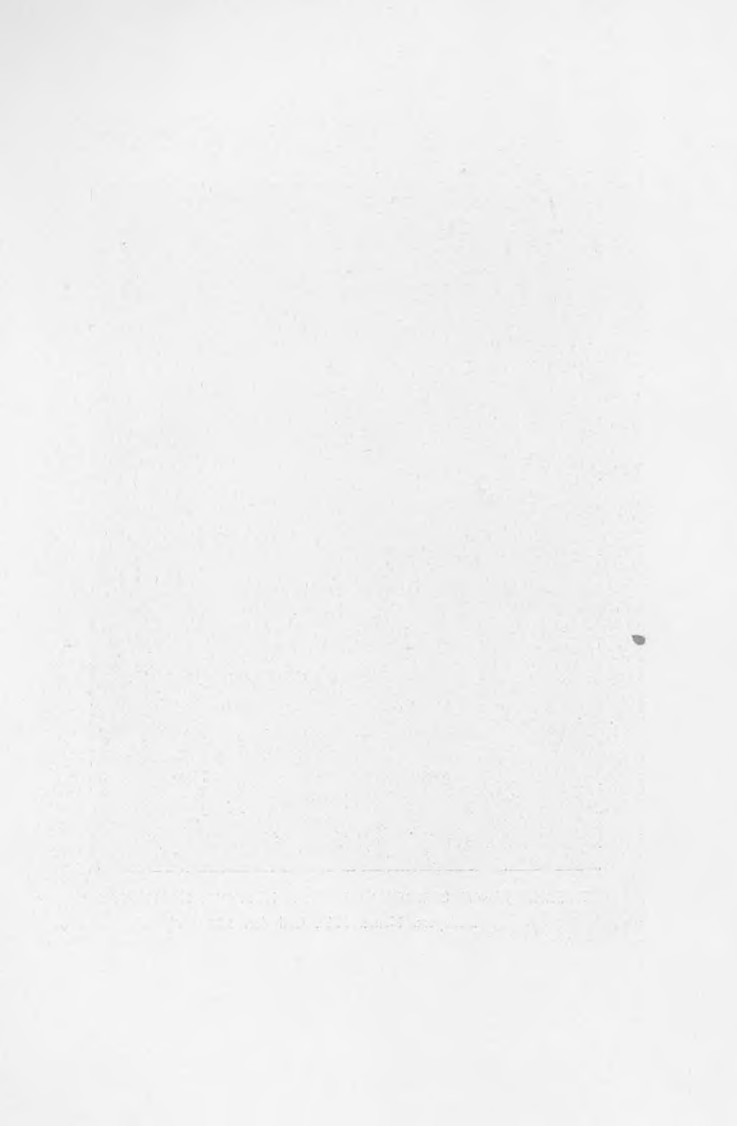
TITILIVII PATAVINI HISTORICORUM AETIAE
URBE CONDITA LIBER PRIMVS INCIPIIT

ACTVRES HE SIM OPEREPTIVM SI APR
 moerdo utriusq; populi s. per scripturam nec fasti
 scio nec si sciam ducere autim quippe qui cum
 uereceren cum vulgaram et tam uideam dum no
 ut semper scriptores aut in rebus certis ali quid al
 diuinos se aut scribendi arte eadem uecularem
 superantur cedunt. Si autem cert ut uaber tam
 certum gelicium memorie principis traxerim po
 pulari pro uerbi parte me ipsum consiluisse. Ali
 mentis scriptorum uerba mea fama in obliuio
 mositate ac tragnitudinis coram qui nominis ef
 ficacie meo conboler. Et est peccata a ueritatis operis ut que supra septem
 gentesimam annum repezaret et que ad ueritatis profectis ueris eo crederet ue
 rum magnitudine labore sit. Egerunt plebsq; haud dubio quin parte oc
 gnet peruma q; con quibus natus prebuntur uel ueritas sine se hantibus ad hoc no
 ta quib; iam pridem perualens populi uerit se ipse consiluisse. Ego contra
 hoc quoq; la boni premium peccam ur me a conspectu maloy; que nra eoe per
 annos uidit eal; eam sper certe dum per ha illa roca mente repero aueritiam om
 expectant que animi sententis a hrisio sibi ete aucto soliamm ueritatis effice
 posse. Que ante conditam conderdi ut etiam perual magis decora sibi uis
 q; incoceptis ueritatem gestant monumentis ueritatem ea nec affirmare nec
 ueridit; utrimo e. Dicitur hec ueritas anngent ut in kendo burana diuini
 pamoerdo urbium antiquitate facit. Et sic uo populo licet oportet colerant
 originis ueritas ad deos referre aut uerit ea bella gloria e p. ne cum suum co
 ditionisq; sui patrimonium possimum facit tam a hoc peccat humane
 patantur equo aio q; impatum patantur. Sed hec deus similia ueritatem
 anima ueritas aut ostinata etime haud unmagno equon pona discuntur
 ad illa mibi peccat quib; acceit ueritatem animam que uerit quimotif fue
 rit. per quod uerit quibusq; aribus gloria malitiae a parum a ueritatem
 impetum sit. Labente deinde patularem disciplina uerit discidentes primo
 motes sequantur aio deinde ut magis magnisq; lapsi sine tum ite cepant ex
 pites donec ad hec tempora quibus sine uita nostra nec remedia pui pos
 sumus perueniamur. Hoc illud peccat ueritatem uerit salubere ac su
 ut ferum omnis re a templi documenta in illa sibi ueritatem monumentis ueritatem.

Ex Augustissima Bibliotheca Caesarea Vindobonensi.









BAKÓCZ TAMÁS ESZTERGOMI ÉRSEK ÉS GYÖRGY APÁT KÖNYVE
MISSALE

Zágráb. Székesegyház. Kincstár. 356. szám



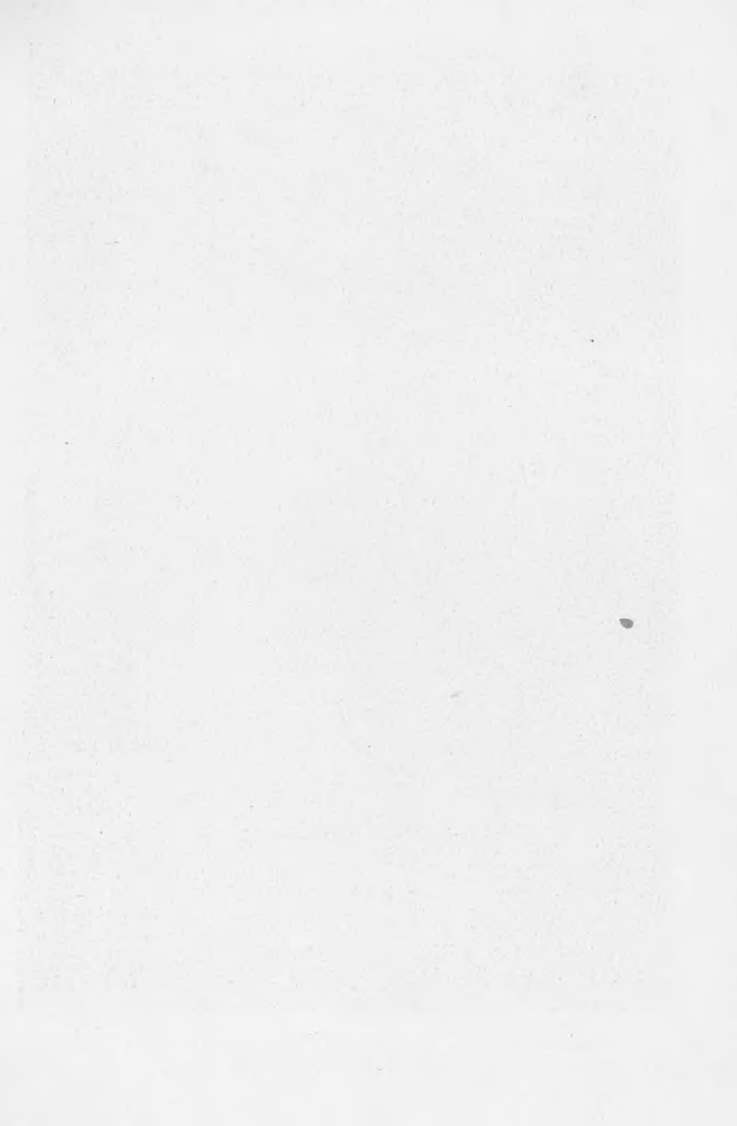
VENI AD TVAM PRAE
 STANTISSIMAM MA
 IESTATEM MATHIA
 HVNGARORVM POTETIS
 SIMEREX ATQVE AD TE
 BEATX OMNI VIRTVTVM
 GENERE ORNATISSIA REGINA





SZATMÁRI GYÖRGY ESZTERGOMI ÉRSEK KÖNYVE. BREVIARIUM

Paris. Bibl. Nat. Ms. lat. 8879



loquebat p̄ tres mēses dispu-
tans ⁊ suadens de regno dei
Alla. s. Confitemini dño qm̄ bo-
nus: qm̄ in seculū misericordia eius.

Tractus. Laudate dñm oēs ge-
tes: ⁊ collaudate eum oēs populi. s.

Quā confirmata est sup nos misericordia
eius: ⁊ veritas dñi manet in eternum

Ad euangeliū hūmiliaria nō
portent sed tñ incēssi. Sedz

In illo tpe: ioh̄n̄. c. r̄ij.

Dirit iesus discipulis suis

Si diligitis me inādata mea
seruate. Et ego rogabo p̄ez

⁊ aliū paracitū dabit vobis:
vt maneat vobiscū in eternū:

spiritū veritatis: quē mūdus
non potest accipere: q: nō vi-

det eum: nec scit eū. Vos autē
cognoscetis eū: q: apud vos

manebit: ⁊ in vobis erit. Nō
relinquat vos orphanos: ve-

niā ad vos. Adhuc modicū:
et mūdus me iam non videt.

Vos autē videtis me: q: ego vi-
uo: ⁊ vos viuetis. In illo die

vos cognoscetis: q: ego sum
in p̄e meo: ⁊ vos in me: ⁊ ego

in vobis. Qui habet manda-
ta mea ⁊ seruat ea: ille est qui

me diligit. Qui autē diligit
me: diligeretur a patre meo. Et

ego diligā eū: ⁊ manifestabo
ei meipsum. Q reddeditur.

Offe. **O** mite sp̄m tuū ⁊ creabunt
⁊ renouabis faciē terre: sit gloria dñi

in secula alleluia. Secreta.

An̄era q̄s domine ob-

lata sanctifica: et tuoz corda
renatoz sci sp̄s virtute pfir-
ma. Per. eiusdes p̄refatio.

Qui ascendens. et Locantes
⁊ noctē sacratissimā. **L**ō. **Q**uā

in festiuitatis die dicebat iesus: q
in me credit flumina de ventre eius

fluent aque viue: hoc autē dixit de spi-
ritu quē accepturi erant credentes in

S cum alla alla. **L**ōplenda.

Sanci sp̄s q̄s dñe cor-
da n̄ra mūdēt infusio: ⁊ sui ro-

ris intima asperzione fecun-
det. Per. in vnitate eiusdem.

In die sancto ad asperzionez
An̄. **V**idi aquā. s. **O**m̄ apud te est

Eus qui re **D**io. fons.

Conatus et aq̄ ⁊ spiritus san-
cto: celestis regni pandis in-

troitū: auge sup fideles tuos
gratiā quāz dedisti: vt nullis

bonis priuent̄ promissis: sed
a cūctis purgentur peccatis.

Per ep̄m. **A**d missaz Introi.

Spiritus dñi reple-
uit orbem terrarū:

alla: ⁊ hoc qd̄ con-
tinet oīa scientiam

habet vocis: alla al-
leluia. alla ps. **L**ō

firma hoc deus qd̄
operatus es in nobis a templo sancto

tuo quod est in hierusalem. **D**io.

Eus qui hodierna die
corda fidelū sancti spi-
ritus illustratiōe docuisti: da

nobis in eodem spiritu recta
sapere: et de eius semp̄ sola-



1.



2.



3.



4.



5.



6.



7.



8.



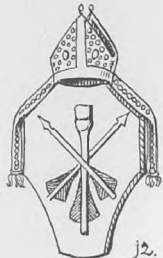
9.



10.



11.



12.



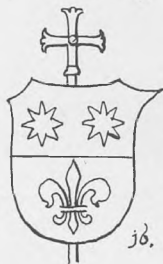
13.



14.



15.



16.



17-18.



19.



20.



21.



22.



23.



24.



25.

I.

1. NAGY LAJOS.

Hasított pajzs, elől ezüsttel és vörössel hétszer vágva, hátul arany liliomokkal behintett kék mező.

Aristoteles (Oxford, Bodleian Library Ms. Hertford College 2).

2. CORVIN MÁTYÁS I.

Négylet pajzs, szív pajzssal. A szív pajzs kék mezejében csőrében arany gyűrűt tartó, rendszerint ágon ülő fekete holló (Hunyadi). 1 és 4: vörössel és ezüsttel (néhánykor ezüsttel és vörössel) hétszer vágva, 2—3 vörösben kettősfarkú koronás ezüst oroszlán. A pajzs fölött zárt (vagy nyitott) királyi korona. Mátyás király címerének ezen alakja a Corvin-kódexekben leggyakoribb.

3. CORVIN MÁTYÁS II.

Négylet pajzs, szív pajzssal. Szív pajzs, mint fent, de ezüst (vagy kék) mezővel. 1: ezüsttel és vörössel hétszer vágva; 2: vörös mezőben hármás zöld halmon emelkedő ezüst kettős kereszt; 3: kék mezőben három (2—1) koronás arany oroszlánfő (Dalmácia); 4: vörösben kettősfarkú koronás ezüst oroszlán (Csehország).

Aranyszájú szt. János (Budapest, M. N. M. Cod. lat. 346). Szent Jeromos (u. o. Cod. lat. 347) stb.

4. PÁLÓCZI GYÖRGY esztergomi érsek.

Kék mezőben leveles aranykoronából növekvő barnacsuhás, hosszú szakállú barát, jobb kezével szakállát markolja, baljában vöröskötésű, aranyvágású könyvet tart.

5. VITÉZ JÁNOS esztergomi érsek.

Arannyal és kékkel vágott pajzs; fent jobbfelé lépő vörös oroszlán, lent ezüst liliom, egy-egy hatágú arany csillagtól kísérve.

Hieronymus (Bécs, Nationalbibliothek, Cod. lat. 644).

6. GARÁZDA.

Ezüstben vörös lángokból emelkedő, arannyal fegyverzett fekete vadkecske, első lábával gyökeres fenyőfát tart.

Zsigmond király Garázda Miklósnak 1409 febr. 24. adományozott címereslevelében. (V. ö. Fejérpataky. M. Címeres Emlékek, I. 34. l.)

7. GARÁZDA PÉTER nyitrai főesperes.

Hasított pajzs; elől vörösben kék jobbháránt pólya, arany méhekkal behintve; hátul kék mezőben a pajzs alsó széléből emelkedő vadkecske, előtte zöld fenyő.
Cicero (München, Staatsbibliothek, Cod. lat. 15734).

8. DEBRENTHEI TAMÁS zágrábi püspök.

Vörösben zöld pázsiton lépő természetes színű szarvas, arany csillagtól kísérve.
Beszédjének címlapján (Párizs, Bibl. Nationale, Ms. lat. 7844).

9. BÁTORI MIKLÓS váci püspök.

Vörösben a pajzs bal széléből kinyúló három ezüst ék. A pajzsot sárkány övezi.
Cicero (Budapest, M. N. M. Cod. lat. 150).

10. KÁLMÁNCSEHI DOMONKOS székesfehérvári prépost.

Arannyal és kékkel vágott pajzs; fönt növekedő vörös oroszlán, lent hatágú arany csillag.
Breviarium (Bécs, Liechtenstein-könyvtár).

11. THUZ OSVÁT zágrábi püspök.

Két keskeny ezüst (fekete?) balháránt szalaggal vágott kék mezőben közepén hatágú arany csillag.
Missale (Zágráb, Székesegyház kincstára).

12. FILIPECZ (Pruisz) JÁNOS váradi püspök.

Kék mezőben három egymást keresztező aranyhegyű és arannyal tollazott ezüst nyíl, hegyükkel fölfelé állítva; a középső, cölöpösen álló nyíl felső vége lapátszerűen kiszélesedik.
Pontificale (Esztergom, kincstár).

II.

13. SANKFALVI ANTAL pozsonyi prépost.

Kék mezőben a pajzs bal széléből benyúló, könyökben meghajlott, arannyal ruházott kar három egymást keresztező, véreshegyű ezüst nyilat tart, melyek közül a középső hegyével fölfelé, a másik kettő lefelé van fordítva.
Az Ernst-múzeum ősnymtatványán. Itt a kar jobbról nyúlik a pajzsba, öltözéke pedig fehér, míg a Sankfalvi Antalnak 1489 nov. 16. adományozott címereslevélben a fönt leírt címer van lefestve. (O. L.)

14. NAGYLAKI ISTVÁN bácsi és fehérvári kanonok.

Kékben a pajzs lábában fekvő arany holdból emelkedő arany T-betű, melynek szárára ugyancsak arany S-betű fonódik, jobbról-balról hatágú arany csillagtól kísérve.
Breviarium (Budapest, M. N. M. Cod. lat. 343).

15. NAGYLUCSEI ORBÁN egri püspök.

Vörössel és késsel haránt vágott pajzs; fönt ezüst oroslán, első lábai közt arany golyót tart; lent hatágú arany csillag.

Plinius (Bécs, Nationalbibliothek, Cod. lat. 48).

A címer hol jobb, hol bal harántvágással van ábrázolva. Az 1480 febr. 2. kelt ármális jobbaránt vágást mutat. (V. ö. Fejérpataky i. m. II. 63. 1.)

16. VÁRADI PÉTER kalocsai érsek.

Késsel és arannyal vágott pajzs, fönt két hatágú arany csillag, lent két lilium.

Gergely nissai püspök (Bologna, Egyetemi könyvtár, Cod. 2682 és Budapest, M. N. M. Incun. c. a. 707).

17—18. KINIZSINÉ MAGYAR BENIGNA.

Arany (?) mezőben a pajzs jobb széléről benyúló, könyökben meghajlott, fekete (?) mezbe öltözött kar egyenes kardot tart, fekvő holdsarló fölött hatágú csillagtól kísérve. (Kinizsi.)

Arany mezőben ágaskodó fekete (?) oroslán első lábával golyót tart, a pajzs felső sarkában sugárzó naptól kísérve. (Magyar.)

Kinizsi Pálné Magyar Benigna imádságoskönyvében. (Festetich-könyvtár, Keszthely.)

A Magyar-címer itt alig kivehető s címeralakja inkább mókushoz, mint oroslánhoz hasonló. De ismerjük a címert Magyar Balázs 1485. évi pecsétjéről (O. L. 24853).

19. GYÖRGY topuszközi apát, rozsonyi püspök.

Ezüst pólyával vágott pajzs; fönt vörös (egyszer arany) mezőben növekedő (olykor lépő) vörös vagy arany oroslán, lent kétkben (egyszer vörösb) nyolcágú arany csillag alsó fele.

Missale (Zágráb, székesegyház kincstára, 354).

20. HAN JÁNOS pozsonyi kanonok.

Késsel és ezüsttel vágott pajzs; fönt vörös taréjú, aranycsőrű növekedő fehér kakas, lent vörös pólya.

Missale (Gyulafehérvár, Batthyány-könyvtár).

21. II. ULÁSZLÓ király.

Négelyt pajzs, szív pajzssal. A szív pajzs vörös mezejében a lengyel ezüst sas. 1—4 hétszer vörössel és ezüsttel vágva; 2—3 vörösb en kettősfarkú koronás ezüst oroslán. Ranzanus (Budapest, M. N. M. Cod. lat. 249).

22. THURZÓ JÁNOS boroszlói püspök.

Vörössel és arannyal vágott pajzs. Fönt növekvő koronás arany oroslán, lent három (2—1) aranykelyhű vörös rózsza.

Imakönyv (Budapest, M. N. M. Cod. lat. 380).

23. BAKÓCZ TAMÁS esztergomi érsek.

Kék mezőben hat- (olykor öt-)küllős félkerékből növekedő természetes színű szarvas. A címer számos ábrázolása, csekély eltérésekkel, elég híven követi az 1489 jan. 6. kelt címereslevél címerképét.

Ranzanus (Budapest, M. N. M. Cod. lat. 249).

24. SZATMÁRI GYÖRGY esztergomi érsek.

Balharánt vágott és fekete jobbharánt pólyával szelt pajzs; a felső és alsó vörös háromszögben ezüst liliom, jobb- és balfelől ezüstben aranykelyhű kék rózsák (?). A pólya lépő arany oroszlánnal megrakva.

Breviarium (Párizs, Bibl. Nat. Ms. lat. 8879).

A címer színei itt eltérnek a kassai faragott címer színezésétől. (V. ö. Tört. Esetrajzok XXII.)

25. PERÉNYI FERENC váradi püspök.

Négelyt pajzs; 1—4 kékben leveles arany koronán aranykarmú fekete sasszárnyak között szakállas, hajfonatos emberfő; 2—3 vörösben ágaskodó, koronás arany oroszlán.

Missale (Győr, Papnövelde könyvtára).

N É V M U T A T Ó

A névmutatóba nem vettem fel a táblázatokon előforduló neveket.

- Abel J. 58, 59
 Adda, d' 136
 Admont 17
 Agathias 76
 Ákosházy Sárkány 168, 189
 Albert király 32, 33, 35, 36—46, 53, 55.
 57
 Alberti L. B. 84, 124
 Albrecht VI. 54, 194
 Aldus Manutius 139, 186
 Aleria 133
 Alfons, aragoniai 199
 Alfonso király 56
 Ambras 33
 Ammanati 29
 Amurát 168
 Ancona, d' 67, 78, 116, 178, 186, 199
 211
 Anjou 17, 21, 22, 23, 62
 Anna királyné 166
 Antonio, da Monza fra 136, 137, 138, 205
 Apponyi S. 172
 Aristetas 85, 114
 Aristoteles 21, 22, 95, 108, 161, 199
 Armbruster 189
 Árva 132
 Athanasius 78
 Attavante 77, 78, 89, 124, 127, 133, 166,
 186, 199, 211
 Augsburg 33, 61
 Ausonius 172
 Ausztria 30, 41, 44, 53, 56, 77, 84, 88,
 152
 Averulinus 91, 127, 195, 200, 208
 Avignon 25
 Bács 130, 131, 132, 135
 Bajazid II. 167, 168, 209
 Bakócz T. 116, 143, 146, 147, 150—152,
 174, 177—182, 185, 197
 Bakonoki Török 82
 Balogh J. 65, 66, 76, 93, 94, 116, 127,
 139, 162, 200, 208
 Bandini, Fr. 110
 Baranyai B. 206
 Bartoniek E. 44
 Basel 31
 Basilius magnus 62
 Básthy-család 181
 Báthori M. 109—110, 199
 Battista Mantuano 75, 139
 Beatrix királyné 57, 76, 79, 81, 92, 108,
 178, 179, 198
 Beckensloer 44, 59, 106, 195
 Bécs 17, 21, 30, 31, 32, 34, 35, 41, 46,
 53, 54, 58, 59, 60, 62, 74, 78, 79, 80,
 84, 87, 89, 90, 106, 107, 110, 111, 112,
 114, 115, 123, 126, 128, 130, 131,
 135, 138, 140, 170, 172, 176, 182,
 186, 190, 198, 201, 204, 207, 208, 209
 Bécscsújhely 53, 56
 Beda 95, 127, 161
 Bereczk 60
 Berlin 198
 Bernath M. H. 116
 Beroaldus 132, 177
 Besançon 87
 Bisticci, V. 58, 76, 104
 Blandius 82
 Boccardi G. 78, 79, 186, 199, 208
 Bodensee 33
 Bologna 35, 75, 88, 131, 132, 134, 177,
 210
 Bonfini 91, 126, 162, 163, 207, 208
 Boroszló 41, 122, 170—176, 194
 Bosznia 65, 166
 Botticelli 79
 Bourdichon 118
 Brabant 118
 Bracciolini, P. 36
 Bredenscheyd 22
 Brodarich I. 139

- Bruck 175, 176
 Brünn 122
 Brüsszel 77, 89
 Buda 36, 53, 59, 60, 68, 75, 76, 77, 82,
 83, 84, 86, 88—96, 113, 114, 116, 117,
 126, 127, 129, 161, 168, 173, 174, 176,
 179, 188—190, 199, 208
 Budapest 33—35, 42, 44, 45, 61, 76, 79,
 85, 110, 118, 123, 126, 127, 130, 132,
 149, 154, 155, 166, 167, 172, 174, 178,
 196, 197, 201, 202, 207, 209
 Bulcs 170
 Bunyitay 65, 111, 189
 Buondelmonte 29
 Burger 55
 Burgund 86
 Capella, M. 77
 Caesar, Julius 209
 Carbo, L. 75
 Carrafa, D. 76, 108
 Carta, F. 116
 Cassianus 92—95, 127, 161, 168
 Castelliono, de 83, 116
 Castello Ithallico, F. de 66, 67, 115, 116,
 180, 181
 Cattaneo, I. A. 93, 94, 124, 127, 131,
 161—163, 174, 176, 207
 Cavaleri 45
 Celsus, C. 106
 Celtis, C. 135
 Cenninius, P. 76
 Chahol, I. 117
 Cherico, F. d'A. 79, 88, 110, 199
 Cicero 62, 65, 106, 110, 178, 196, 197
 Cillei B. 30, 31, 34, 42
 Cividale 193
 Clavasio, Ang. de 125
 Clemens Salernitanus 198
 Clovio, G. 180
 Collensis, Fr. 124
 Colleoni 49, 50
 Columbinus 35
 Columna, G. da 31
 Cortesius, A. 80
 Corvina 52, 54, 58, 59, 60, 61, 65, 73,
 77, 107, 114, 115, 117, 123, 161,
 172, 174, 178, 186, 198, 199, 211
 Corvin János 80, 92, 93
 Cranach L. 171
 Csatár 17
 Csázma 36, 37, 142, 206
 Csehország 25, 29, 41, 53, 164, 165, 166,
 175, 176, 194
 Csezmicei J. I. Pannonius
 Csontos J. 17, 22, 30, 35, 49, 60, 106,
 112, 115, 127, 128, 138, 165, 178
 Czukárd 22—25, 62, 153, 154
 Curtius Rufus 59, 76
 Cuspinianus, I. 166, 167
 Cybeleus, V. 210
 Cynicus, I. M. 108, 109
 Czech I. 140
 Dankó 180
 Dante 34, 42
 Dávid király 43, 79, 118, 180, 186
 Debrenthei T. 107—109, 117, 181
 Demosthenes 61
 Dessewffy-család 181
 Didymus 79
 Diodorus Siculus 170, 187
 Divald K. 182
 Dobai Demeter 181
 Donato E. 54, 55, 204, 205
 Dortmund 22
 Dózsa Gy. 177
 Drági T. 124, 125
 Drégely 43
 Drezda 108, 127, 172
 Drzewicky A. 164
 Drzewicky I. 164
 Dürer 114, 171
 Eger 34, 45, 93, 104, 126—130, 177
 Eichler 157
 Erasmus Rotterdamus 171, 172, 187, 189
 Erdély 42, 111
 Erdődi Bakócz-család 91, 92, 93, 197
 Erdődi Bakócz T., I. Bakócz
 Erdődi János 179
 Erdődi Simon 179
 Erdődi-család, gróf 200
 Ernst L. 125
 Erzsébet királyné 30, 41, 42, 43
 Este-család, d' 76, 82
 Este, Beatrice d' 204
 „ Borso 56
 „ Ercole I. 75
 „ Hippolit 119
 Esztergom 42—45, 57—60, 62, 66, 95,
 105, 107, 122, 135, 173, 177, 181, 182,
 185—187, 195
 Faber, I. 110
 Fabiani, L. 199
 Fejér Gy. 118

- Fehér I. 201
 Felix Ragusanus 96
 Felső-Olaszország 63, 64, 66—68, 75, 76,
 85, 86, 88, 89, 91, 92, 110, 115, 176
 Ferdinánd király 178, 199
 Ferrara 66, 75, 76, 85, 88—91, 104, 127,
 177, 199, 209
 Festetich-család 140
 Ficinus Mars. 80, 104, 105, 109, 128—130,
 132, 135
 Figdor 176
 Filarete 91, 127, 195, 200, 208
 Filipecz J. 111, 118, 120, 122—124, 174,
 175
 Fischer 65
 Flandria 86
 Flórenc 29, 61, 62, 67, 68, 76, 77, 80,
 83, 84, 85, 88—91, 105—108, 110, 113,
 124, 127, 129, 130, 134, 140, 170, 178,
 186, 204, 205, 208, 211
 Fögel J. 204
 Fontio, B. 105, 199
 Fora, Gh. és M. del 79, 90, 127
 Forgách-család 181
 Fraknoi 57, 60, 62—67, 105, 112, 123,
 169
 Francesco da Corcorezzo 116
 Franciaország 135
 Franciscus 66, 67
 Franciscus de Castello Ithallico 115, 116,
 180, 181
 Frankfurt 133
 Frankfurter Barth. 210
 Frigyes III. 30, 32, 34, 53—56, 58, 111,
 125, 195
 Frisch E. 209
 Frontinus 76
 Fugger 35
 Furtmeyer, B. 156
 Galeotto Marzio 59, 62, 109, 126, 135
 Galgóc 200
 Garázda 63, 64, 104, 107
 Geisberg M. 146—152
 Gergely püspök 134
 Gertrudis királyné 193
 Gherardo és Monte 79, 90, 127
 Ghirlandajo 79
 Gottlieb 35, 196
 Graz 33, 125
 Guarino, B. 104
 Gulyás P. 112, 182
 Guthkeled-Biblia 17
 Győr 126, 182, 188, 189
 György apát 37, 121, 141—152, 179, 180
 Gyulafehérvár 23, 62, 152, 153—155, 157
 Gyulai Gergely 162
 Habsburg 41
 Hacke, G. 54
 Hacker 45
 Haczy M. 169, 170
 Hagymási Bálint 210
 Han, Hanns 207
 Han, János 25, 152—158
 Han de Vajka 207
 Han de Vép 207
 Han de Wep 207
 Han de Wyt 152, 207
 Hänel 35
 Hannover 59
 Hanns von Pescht 208
 Hantó Gy. 13, 58, 104
 Hedvig királyné 23
 Heller Jakab 171
 Henckel J. 189
 Henrik 42
 Henrik plébános 22—25, 62, 153, 154,
 155
 Herodianus 208
 Hevesy A. 116, 168, 181
 Hilarius Pict. 110
 Hind, A. M. 138
 Hohenlohe 42
 Holkhamhall 161
 Holubarz, I. 56
 Homeros 199
 Homorogi M. 187
 Horányi 166
 Hunyady-család 75, 209
 Hunyady János 57
 Huszti J. 65, 128
 Ignatius püspök 172
 Imre apát 170
 Imreffy-család 181
 Imrefia János 22—25, 152
 Ince pápa VIII. 136
 Ingolstadt 86
 Innsbruck 56
 Ispér 152
 István püspök 126
 Ivancsy János 189
 Jagello 49
 Jakubovich 17, 203
 Jamblichus 298
 Jankovich M. 35, 76, 118, 202

- János, aragoniai 92
 János király 210
 János püspök 207
 János scriptor 163, 208
 János szerzetes 179
 Janus Pannonius, I. Pannonius
 Jeszenszky-család 181
 Joannes Andreas püspök 133
 Johannes Anglicus 209
 Joannes Scholasticus 61
 Johannes ab Ulma 55
 Johannesberg 171, 173
 Justinus Hispanus 106
 Kajári Biby 181
 Kállay Vitéz I. 181
 Kálmáncsehi 84, 85, 90, 111—119, 120,
 123, 131, 140, 141, 166, 181, 202
 Kalocsa 58, 104, 111, 120, 131, 132, 140,
 188
 Kanizsai Dorottya 181, 187, 188, 189
 Kanizsai László 181, 188
 Kapossy J. 34. 42
 Károly IV. 29
 Károly Róbert 118, 207
 Kassa 185, 211
 Kassai Péter 46
 Kázmér király 119
 Kelemen pápa 61
 Kelöczy István 107
 Kenyérmező 139
 Keszthely 140
 Kinizsi Pál 139, 140
 Kinizsiné Magyar B. 139—140
 Klagenfurt 201
 Kleinschnitz F. 195
 Klosterneuburg 22, 33, 55
 Konstantinápoly 33, 49, 61, 165
 Konstanz 31, 34
 Kopenhága 198
 Kőrösmegye 37, 144, 179
 Krakó 60, 74, 90, 164, 171, 173, 190
 Kristeller P. 137
 Kukuljevic 180
 Kutenberg 165
 Laetus, Pomponius 82
 Lajos, nagy 17—25
 Lajos II. 181
 Lambach 111, 112
 Landino, Ch. 204
 Landsberger, F. 173
 Lasicz Miklós 37, 206
 László V. 33, 41, 46, 53—69, 107, 194
 Lauer, G. 134
 Laurentius pápa 133
 Lehrs M. 144, 146—152
 Leipzig 86
 Lengyelország 21, 23, 111, 164, 173, 175
 Leo X. 78
 Leonardo da Vinci 77, 136, 205
 Leudeschit Gy. 190
 Liberale da Verona 84, 204
 Libri, Girolamo dai 80
 Lippi, Filippino 77
 Livius 62, 170
 Lodi 92—94, 200
 Lombardia 89, 181
 London 112, 116, 117, 204, 205
 Luceria 178
 Lucretius 87
 Luther 171
 Luxemburgi-ház 29, 54
 Luxemburgi János 54
 Luxemburgi Zsigmond, I. Zsigmond
 Macrobius 62, 105
 Madocsa 93, 94, 95, 124, 127, 128, 131,
 161—164, 168, 174, 176, 200, 208
 Mághi S. 210
 Magyar Balázs 139
 Magyar Hradisch 122
 Maironis, F. de 59
 Makai G. 181
 Malaguzzi Valeri 92, 116, 138
 Manfredini 75
 Manilius Marcus 62
 Mantegna 137
 Mantua 66
 Mantuanus Baptista 75, 139
 Mária királyné 23, 42
 Mária királyné 189
 Mariano Jacopo 49, 50
 Mariazell 33, 35, 54, 55
 Márk, Kálti Szomajon Mihály fia 18, 22
 Marlianus Fr. 80
 Martinus opifex 30—33, 41, 46
 Masolino 29
 Máté plébános 144
 Mátyás király 45, 49, 53, 56, 57, 59—62,
 65, 73, 104, 107, 108, 111, 113—115,
 117, 119, 122, 124—127, 131, 132,
 134, 135, 136, 139, 140, 156, 161, 162,
 164, 165, 170, 175, 177—182, 185—187,
 193, 197—199, 211

- Mátyus nádor 42
 Meckenem, Israhel von 146—152
 Medici-család 50, 78, 88, 95, 199
 Medici Lorenzo 105, 128, 198
 Medici Piero 91
 Melanchton 171
 Melk 41, 54, 55, 152, 194
 Mester, amsterdami kabinet mestere 150
 Mester, berlini passzió mestere 147—151
 Mester, bg 150
 Mester, E. S. 113, 114, 121, 146—151, 157, 207
 Mester, Hans, Meister 194
 Mester, Játékkártyák mestere 147, 148
 Mester, P. W. 148—150
 Mihály püspök 45
 Miklós V. 107
 Miksa I. 55, 118, 135, 202, 204, 205
 Mikulich Sándor 143
 Milano 85, 90—94, 112, 137, 138, 162, 189, 196, 202, 204
 Milethincz 144
 Milkkó 45
 Minuccius, Ant. de Prato Veteri 34, 35
 Minuti, A. 204
 Modena 66, 79, 80
 Modestus, Joanantonius 210
 Mohács 187
 Moldva 111
 Morvaország 33, 122, 171, 175, 176
 München 59, 61, 63, 85, 95, 105, 106, 114, 127, 156, 157, 161, 201, 207
 Nagonius, I. M. 166
 Nagy I. 116
 Nagylaki I. 130, 131
 Nagylucsei O. 104, 126—130
 Nagyvázsony 140
 Nagyszeben 61
 Nápoly 20, 21, 56, 67, 76, 88, 92, 108, 109, 127, 199
 Napradi D. 189
 Neisse 171, 209
 Némalföld 175
 Neumarkt, Joh. von 25
 Neu Pilsen 176
 Neuwirth 116
 New York 79, 161, 204
 Nicolaus de Czwittavia 33
 Niederaltaich 54
 Nissa 134
 Nürnberg 61, 167, 168, 209
 Nyitra 59, 61, 104, 105, 107, 109, 123, 125
 Ó Buda 30
 Oláh M. 95, 96, 122, 189
 Olaszország 25—57, 60, 61, 81, 82, 88, 90, 93, 109—116, 131, 135, 139, 166, 173, 177, 207
 Olmütz 25, 122, 124, 171, 175
 Orbán pápa 34
 Origenes 79
 Orsini 80
 Othnya 144
 Oxford 21, 49, 164, 208
 Ozorai Pipo 29, 36
 Pádua 66, 105, 109, 177, 190
 Pál pápa, II. 133
 Pál scriptor 168
 Pallavicini Carlo 92, 93
 Pallavicini Orlando 92, 93
 Pálóczy Gy. 42—46
 Pannartz, A. 133
 Pannonia 198
 Pannonius, Andreas 175
 Pannonius, Barth. 210
 Pannonius, Janus 13, 36, 58, 59, 64—67, 74, 75, 104, 105, 119, 128, 129, 130, 132, 134, 135, 139, 197, 198, 200, 203, 209, 210
 Paris 35, 49, 50, 78, 92, 95, 108, 111, 161, 186, 204, 205
 Pap János 132, 188
 Patrizi A. 136
 Pauer J. 201
 Paulik B. 181
 Paulinus püspök 172
 Pavia 204, 205
 Pécs 17, 104, 110, 129, 185, 187
 Perényi F. 133, 187—189
 Perényi I. 187
 Persona, Ch. 76
 Perugino 205
 Petrus, Abbatis de Burdigalensis 92
 Petancius, F. 166, 167, 168
 Pethe M. 189
 Peuerbach G. 58, 196
 Peutinger 35
 Philostratus 78, 79, 117, 186, 208
 Piccolomini-család 56, 58, 108
 Piccolomini Aeneas Silvius 56, 58, 108
 Piccolomini Francesco de Todeschini 109
 Pilleus 35

- Pius II. 56, 58, 108
 Pius, Joan. Bapt. 210
 Plautus 64—66, 68, 81, 130
 Poitiers 110
 Polánka 60
 Policarpus G. 58
 Polner G. 166
 Pozsony 22—25, 36, 53, 57, 60, 125,
 152—158, 202
 Prága 53, 79, 106, 166, 208
 Predis, Ambrogio de 205
 Predis, Christ. de 85, 92, 94
 Promis 50
 Ptolemaeus 60, 78, 90, 170, 198, 199
 Pulszky 127
 Pythagoras 132, 178
 Radák B. 181
 Ragusa 196, 206
 Ragusanus, F. 96
 Rannusius, D. C. 165
 Ranzanus 122, 178, 179
 Regiomontanus 61, 74, 79, 80, 89
 Retz, Frans von 33
 Ricci, Seymour de 211
 Richard de Poitou 54
 Risano 206
 Rivabenis, Georgius Mantuanus de 125
 Roberti, E. de 91
 Rohr, B. 155, 156
 Róma 20, 55, 62, 76, 77, 80, 82, 83,
 88—90, 114, 124, 125, 127, 133, 134,
 136, 166, 201
 Rómer F. 111, 141, 143, 180, 181, 206
 Rosentalerin, M. 154
 Rosselli Cos. 84
 Roselli F. 84
 Rotterdamus Erasmus 171, 172, 187, 189
 Rozgonyi János 36
 Rozgonyi Simon 42
 Rozsony 121, 141—146, 180, 206
 Rufinus 133, 134
 Russionen 206
 Salernitanus, Clemens 198
 Salzburg 17, 43, 44, 45, 59, 60, 105, 106,
 155—157, 169, 195, 207, 208
 Sambucus 130
 Sándor, nagy 107, 108
 Sándor pápa VI. 204
 Sankfalvi Antal 123, 125, 203
 Sankt Flórián 23
 Santini, Paolo de Duccio 49
 Sapharych Gy. 181
 Schongauer 113, 114, 147, 149
 Schönherr Gy. 34, 127, 128
 Schreier U. 157, 158
 Scolari Andrea 36
 Scolari-család 29
 Scolari Fülöp 29, 36
 Scutariota, J. Th. 170
 Seneca 187, 198
 Senging, Mart. von, 194
 Serravalle 34
 Sforza Ascanio 93
 Sforza Bianca Maria 80, 92, 93, 116, 136,
 137
 Sforza Bona 76, 136, 138, 139, 204, 205
 Sforza-család 137
 Sforza Francesco 196, 204
 Sforza, Galeazzo Maria 136
 Sforza, Giacomo 204, 205
 Sforza, Ippolito 75
 Sforza, Lodovico il Moro 204, 205
 Sforza, Massimiliano 204
 Siena 49, 84, 108
 Simon barát 54
 Simonetta, G. 204, 205
 Sixtus pápa, IV. 133, 199
 Som Józsa 211
 Sörös Pongrác 162
 Spira J. E. 132, 188
 Squarcialupis, B. de Plumbino 34
 Stephani Henrik 22—25
 Sternberg L. gróf 176
 Strabo 80, 199
 Strozzi, P. 108
 Suetonius 197
 Svájc 31, 194
 Synesius 187
 Szatmári Gy. 139, 185—187, 211
 Széchy Dénes 43, 58
 Szegedi P. 202
 Székely M. 169
 Székely T. Szentgyörgyi 209
 Székesfehérvár 18, 84, 110, 112, 115, 118,
 119, 126, 130, 131, 141, 185, 202
 Szekszárd 93
 Szent Adalbert 43, 45
 Szent Ágnes 205
 Szent Ágoston 36, 76
 Szent Antal 172, 204
 Szent Erzsébet 45, 194
 Szent Fábán 45

- Szent Gergely 22, 79
 Szent György 142, 145, 186
 Szent Imre 120
 Szent István 20, 32, 43, 45, 120
 Szent János 205
 Szent Jeromos 67, 79, 90, 133, 205
 Szent József 205
 Szent Katalin 204
 Szent László 18, 19, 32, 43—45, 120
 Szent Leo 60
 Szent Lucia 205
 Szent Pál 55
 Szent Péter 55
 Szent Sebestyén 45
 Szent Tamás aquinói 79
 Szent Vazul nagy 134, 135
 Szentantál 59, 60
 Szentmárton 107
 Szepes 42, 190
 Szerém 109, 135, 136
 Szicília 178
 Szigeti Literatus Gy. 181
 Szilágyi 63, 64
 Szilázia 171, 172, 175, 176, 209
 Sziszek 206
 Szuhai I. 45
 Taccola 49, 50
 Tacitus 61
 Talayero 36
 Tallián D. báró 205
 Tamás apát 143
 Tamás barát 74
 Tamás kanonok 36—37
 Temes 29
 Tepl 55
 Tertullian 59—61
 Tettye 185
 Theophrastus 76
 Thopuska 206
 Thrácia 206
 Thuróczi J. 122, 124
 Thurzó János 170—176
 Thurzó Szaniszló 171, 175
 Thurzó Zsigmond 173, 186, 187, 190
 Thuz János 202
 Thuz Osvát 115, 119—121, 141,
 144—146, 201, 202
 Tietze H. 169
 Tinin 143
 Titel 177
 Tolhopff Joh. 86
 Toplica 206
 Topolzka 206
 Topulcha 206
 Topuzkó 37, 121, 141, 142, 143, 146, 179
 Török, bakonoki család 82
 Törökország 166
 Tóth L. 208
 Tóth Z. 200
 Tóth-Szabó P. 211
 Tours 118
 Trapezuntius, G. 62, 83—85, 123, 127,
 134, 135, 199
 Trento 54
 Trianon 54
 Tribachus 66, 67
 Triest 56
 Trója 31
 Turin 85
 Uccello P. 91
 Ulászló I. 49—50, 57, 164
 Ulászló II. 49, 92, 93, 95, 111, 116, 119,
 122, 125, 161—168, 176, 177, 179, 181,
 202, 207, 209
 Umbria 76, 80, 178, 210
 Uranius püspök 172
 Utino, J. de 124
 Vác 45, 109—110, 139, 199
 Valencia 36
 Valturius 76, 108, 127
 Várad 18—20, 29, 60, 111, 120, 122, 123,
 125, 133, 135, 169, 170, 173, 185—187,
 190
 Váradi P. 120, 131—135, 140, 188
 Varjú E. 24, 86, 133, 152, 181, 189, 201,
 209
 Várkonyi A. 181
 Velence 49, 91, 95, 105, 125, 126, 133,
 190, 208
 Velius, C. U. 171, 172
 Vencel IV. 29, 30, 53, 54, 83
 Vergilius 187
 Verona 80, 89
 Verrocchio 77
 Veszprém 42, 43, 119, 135
 Victorinus 61, 74
 Vieringh 201
 Visconti, G. 116
 Visegrád 22, 132
 Viskova 122

- Vitéz János 44, 56—69, 74, 75, 81—83,
88, 90, 104—107, 111, 119, 125, 131,
134, 135, 178, 195, 198, 200, 203
Vitéz János ifj. 64, 135, 139, 204, 205
Voragine, Jac. de 32
Voss 166
Weiten 152
Weitra, Hanns von 207
Wendel, C. 56
Wep, Joh. de 207
Westfália 22, 24
Witz, Konrad 31
Wolfenbüttel 79, 80, 200, 204
Zágráb 36, 90, 107, 111, 112, 115, 117,
119—121, 123, 131, 141—144,
146—152, 179—181, 198, 211
Zengg 83, 116, 166, 167
Znaim 175
Zoan Andrea 137, 138, 204, 205
Zsigmond herceg 173
Zsigmond király 29—36, 41, 42, 44, 46,
53—55, 57
Zsigmond, tiroli 54
Zürich 194
Zwittau 33

